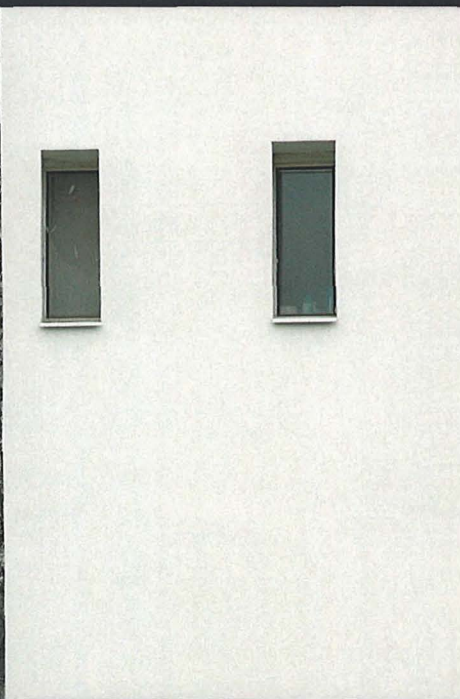

Outi Fingerroos

Karjala

utopiana

KARJALA UTOPIANA

Karjala utopiana

Outi Fingerroos

**NYKYKULTTUURIN TUTKIMUSKESKUKSEN JULKAISUJA 100
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO 2010**

Copyright © tekijä ja Nykykulttuurin tutkimuskeskus

Julkaisusarjan toimitus:

Erkki Vainikkala, vastaava toimittaja

Pekka Hassinen, toimitussihteeri

Irma Hirsjärvi, toimitussihteeri

Kimmo Jokinen

Raine Koskimaa

Urpo Kovala

Sirkku Kotilainen

Tuija Modinos

Tarja Pääjoki

Tuija Saresma

Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisusarja perustettiin vuonna 1986. Sarja on monitieteinen ja tieteidenvälinen. Siinä ilmestyy tutkimuksia nykykulttuurista ja kulttuuriteoriasta. Myös modernin kulttuurin vaiheisiin liittyvät kulttuuri- ja sosiaalihilatorialliset tutkimukset kuuluvat kustannuslistalle.

Sarjassa julkaistavat käsikirjoitukset valitaan asiantuntija-arvioiden perusteella.

Julkaisuja voi tilata osoitteesta Jyväskylän yliopisto, Nykykulttuurin tutkimuskeskus, PL 35 (par), 40014 Jyväskylän yliopisto. Puh. (014) 260 1310, fax (014) 260 1311. Email: leila.aho@jyu.fi, <http://www.jyu.fi/nykykulttuuri/>.

Julkaisuja voi ostaa myös Kampus Kirjasta ja Kirjavitriinistä (Jyväskylä), Tiedekirjakauppa TAJUsta (Tampere) sekä muista hyvin varustetuista kirjakaupoista.

Julkaisun taitto: Pekka Hassinen

Painoasun suunnittelu: Sami Saresma

Kansi: Matleena Jänis

Kannen kuva: Matleena Jänis 2008

Bookwell Oy
Jyväskylä 2010

ISBN 978–951 39 3837–6
ISSN 1457–6899

URN:ISBN:978-952-86-0237-8
ISBN 978-952-86-0237-8 (PDF)
ISSN 1457-6899

Jyväskylän yliopisto, 2024

SISÄLLYS

ALKUSANAT 7

I MENNEISYYDEN JÄLJILLÄ 9

TEOREETTINEN JOHDANTO 11

Muistin jäljet tietona 11

Katkelmia menneestä 13

Tutkimuksen rakenne ja aineistot 16

MUISTIN PAIKASTA UTOPIAKSI 21

Muistin paikat – suomalainen määritelmä 21

Utopia – Karjalaan sopiva määritelmä 23

Utopian synty – Karjalan kysymyksen ensimmäinen aalto 27

II KIISTELETYMENNYT 35

VUODEN 1918 VIIPURI 37

Sattumia Viipurissa keväällä 1918 38

Toivo Kuulan kuolema 41

Sanomalehdet suojelevat säveltäjää 45

Olin Viipurissa kun murha tapahtui 47

Alma Kuula, kuuluisa surijatar 51

Poikkeava kuolema ja kiistely muistoista 56

VUODEN 1944 VIIPURI JA LAPPEENRANTA 63

Kesäkuun lopun 1944 historia 69

Toisia tulkintoja 73

Viipuria ei aiottukaan pitää vuonna 1944 80

Sotilaiden omat äännet 85

Dokumenttiromaani Viipuri ja Lappeenranta 88
Pako Lappeenrantaan 95
Taistelu Huhtiniemen totuudesta 100
Milloin hyväksymme moniäänisen menneisyyden? 109

III UTOOPPINEN MENNYT 117

KARJALANKANNAKSEN MENETYKSEN JA PALUUHAAVEIDEN HISTORIAA 119

Alueluovutukset ja Karjalan kysymyksen toinen aalto 120
Karjalan palautus poliittisena kysymyksenä 126
Karjalan kysymyksen uusin aalto 133
Ympyrä sulkeutuu 141

KOHTI KONKREETTISTA UTOPIAA 149

Profetia Karjalaan paluusta 149
Matkoja Karjalaan 157
Sain Karjalani takaisin 168
Kun utopia toteutuu 175

IV MENNEISYYDEN JÄLKEEN 181

Usko Karjalaan 183

KIITOS 189

VIITEET 191

LÄHTEET 207

Tutkimusaineistot 207

Kirjallisuus 212

LIITE 235

HENKILÖHAKEMISTO 237

SUMMARY: KARELIA – A PLACE OF UTOPIAS 245

ALKUSANAT

Toivo Kärjen sanoin Karjala kangastaa aina kaukana, kaukana, tuo muistojen maa. Muistojen kangastuksista juontuu myös kirjani nimi *Karjala utopiana*: kangastus ei välttämättä ole todellinen. Kuulun Karjala-tutkimuksessa nuoreen sukupolveen, joka on kiinnostunut suomalaisen kulttuurin perusjuurista laajalla rintamalla. Pekka Laaksosen mukaan kyse on uudesta karelianismista (Stenbäck 2003). Karjala-tutkimuksen aallonharjalla ratsastamisen aloitin vuonna 2007, jolloin toimitin kollegani Jaana Loipposen kanssa artikkelikokoelman *Nykytulkintojen Karjala* (Nykykulttuuri). Kokoelman aiheena on Karjalaan paikkana ja käsitteenä kohdistuva nykytutkimus. *Karjala utopiana* -kirjani on jatkoa *Nykytulkintojen Karjalassa* käydyille pohdinnoille – nyt kuitenkin kyseessä on henkilökohtainen puheenvuoroni muistin paikasta, joka on kuin kangastus: se ei ole tässä ja nyt vaan heijastus menneisyydestä ja samalla tulevaisuuteen luotaava utopia. Nämä kaksi kirjaa ovat myös Suomen Akatemia rahoittaman tutkijatohtorin hankkeen *Karjala muistin paikkoina ja utopioina – Karelia as a place of memories and utopias* (2005–2008) tuloksia.

Karjala utopiana -tutkimuksen pohjan muodostaa joukko neljän vuoden aikana kirjoittamiani artikkeleita. Osa artikkeleista on tämän tutkimuksen lukujen pohjana, toiset ovat lukujen osia tai pienempinä ideoina ripoteltuna pitkin matkaa. Artikkelit on mainittu kirjan liitteessä.

I MENNEISYYDEN JÄLJILLÄ

TEOREETTINEN JOHDANTO

Muistin jäljet tietona

Karjala on muistin ja utopian paikka. Itse asiassa kaikki Karjalat – siitähän puhutaan nykyisin monikossa – ovat aina olleet muistin ja utopioiden paikkoja. Suomalainen tutkimus on monissa muodoissaan osoittanut, että mielikuvat Karjalasta kiinnittyvät vahvasti sekä yksilöiden, kuten evakkojen, että koko Suomen kokemuksiin, unelmiin ja menetyksiin. 1800-luvulla syntynyt karelianistinen aate loi mielikuvan yhtenäisestä Karjalan heimosta ja sen menneisyydestä. 1900-luvulla mielikuvat Karjalasta kiinnittyivät Itä-Karjalan ohella Neuvostoliitolle menetettyyn Karjalaan: menetetyn paikan muistoon ja haaveisiin sinne paluusta. Tutkimus on myös preferoinut näitä teemoja. Karjala on siis myyttien paikka, joka heijastelee suomalaisten mielikuvia ja omakuvaa. Sen kansallisten kuvausten avulla on luotu tietynlaista ymmärrettävyyttä ja yhtenäisyyttä. Karjalasta on tehty muistojen ja utopioiden paikka niin suomalaisia kuin Suomea varten. Suomi, joka on kansakunta, on löytänyt Karjalasta kätevän tavan yhdistää veljeys, valta ja mennyt aika merkityksellisesti toisiinsa (Anderson 2007, 75).

Suomen kielessä sana *unohdus* on yhtä kuin ’jäää muistamatta’ tai ’jäää muistamattomuuden vuoksi jonnekin’. *Vaikeneminen* taas tarkoittaa ’hiljenemistä’ ja ’mykistymistä’. Kun *muisto* tarkoittaa ’muistissa olevaa tai sieltä mieleen palautunutta’ ja ’jonkun tai jonkin muistoa kunnioittavaa’, voi kysyä, mitä sellaista Karjalasta löytyy, jota ei haluta muistaa, palauttaa mieliin tai kertoa. Mitä Karjalasta muistetaan tai jätetään muistamatta? Millaisia kiistoja muistamiseen liittyy?

Tämä kirja on muistitietotutkimus Karjalasta. Muistitietoa tutkimukselle ovat erilaiset Karjalan menneisyydestä kertovat lähteet, kuten haastattelut, siirtokarjalaisten kirjoittamat tekstit, muistelmät, erilaiset asiakirjat arkistoissa, valokuvat, sanomalehdet, ro-

maanit, radio- ja tv-ohjelmat, ammatti- ja amatöörihistoriat ja Karjalasta tehty tutkimus. Muistitietotutkimus (engl. oral history research) on moneen eri maanosaan ja tutkimuksen traditioon vievä ilmiö¹. Se on syntynyt pyrkimyksestä tuottaa uusia, erilaisia ja vaihtoehtoisiaakin tulkintoja ihmisen mieltä askarruttavista menneisyyden tapahtumista. Muistitietotutkimuksen kiinnostuksen kohteena ovat perinteisesti olleet erilaiset pienet ilmiöt sekä näkökulmat, kuten arki, marginaalit, syrjäytetyt, unohdetut, luokat, ryhmät ja yhteisöt, joiden olemassaolosta ei ehkä ole olemassa edes dokumentteja. Nykyisin muistitietotutkijat kuitenkin työskentelevät hyvin erilaisten tutkimuksen teemojen parissa eikä enää voi selvästi osoittaa, että tutkimus kohdentuisi yksin pieniin, marginaaleihin tai kirjoittamattomaan historiaan.

Käsitteellä *muistitietotutkimus*² tarkoitan koosteisia menneisyyden tulkintoja, joita ovat esimerkiksi muistitietohistoria, akateeminen historian tutkimus ja amatöörien tuottamat menneisyyden tai historian tulkinnat. Muistitieto on tutkimuksessani inspiraation lähde, jota käytän, koska tutkimuksen tavoitteena on tuoda esille monipuolisia näkökulmia Karjalan, erityisesti Kannaksen menneisyydestä. Tutkijana esitän katkelmia Karjalan menneisyydestä ja teen siitä menneisyydestä tulkintoja. Lisäksi hyödynnän muistitietotutkimusta metodina, jolloin se on tutkimusaineiston muodostamiseen vaikuttava apuväline.

Kysymykset, miksi tutkimme menneisyyttä ja mitä hyötyä siitä on, kuuluvat muistitietotutkimuksen epistemologian eli tietopin alueelle. Muistitietotutkimuksen epistemologinen kenttä voidaan jakaa kolmeen haaraan, selittävään, ymmärtävään ja kriittiseen tutkimuksen traditioon³, joilla kullakin on hieman erilaiset käsitykset tiedosta ja sen tuottamisen tavoista. (Fingerroos & Peltonen 2006, 9–10.) Tutkimukseni paikka on ymmärtävän ja kriittisen tradition leikkauspisteessä. Tutkimus on lähtökohdiltaan ymmärtävää eli hermeneuttista mutta sanomaltaan myös kriittistä. Tutkimukseni tulos on usein monimerkityksinen enkä pyri menneisyyden aukottomaan selitykseen. Sen sijaan tutkimukseni on uudelleen

tuotettu, epistemologian näkökulmasta subjektiivinen rekonstruktio menneestä Karjalassa.

Lähteenä käyttämäni muistitieto ei kerro yksin menneisyyden tosista tapahtumista. Olen kiinnostunut myös siitä, mikä näiden tapahtumien merkitys oli tai on muisteluhetkellä. (Portelli 2002, 67.) Pidän muistitietoa tutkimukselle hyödyllisenä lähdeaineistona, johon on suhtauduttava sen vaatimalla tavalla. Muistitieto kertoo, mitä muistelijat halusivat tehdä, mihin he uskoivat tekohetkellä tai mitä he ajattelivat tehneensä kerrontahetkellä ja ennen sitä. (Portelli 2002, 67–70; myös U. Peltonen 1996, 41; Fingerroos 2004a, 93; Hakamies 2005, 15.) Muistin monet lähteet ovat tutkimuksessani keskeisiä. Esitykseni menneestä on juuri niin sattumanvarainen, kuin se muistin jättämien jälkien perusteella voi olla.

Katkelmia menneestä

Tässä tutkimuksessa menneisyys ymmärretään katkelmalliseksi ja luonteeltaan kertomukselliseksi; tutkimuksen tehtävä on löytää menneestä ajasta pilkahduksia ja vangita niitä lukemattomien tapahtumien virrasta syvempää tarkastelua varten. Tutkimukseni on siis epäjatkuvuuksien ja katkosten historiaa Karjalasta. Yhdistän tutkimusotteessani laajalti etnologian, perinteentutkimuksen ja historiantutkimuksen antia.

Michel Foucault lausuu historian katkelmallisuuden idean heti *Tiedon arkeologian* johdannossa. Hän kirjoittaa näin:

Aatehistoriaksi, tieteiden historiaksi, filosofian historiaksi, ajattelun historiaksi ja myös kirjallisuudenhistoriaksi kutsutuilla aloilla (niiden erityisyys voidaan jättää hetkeksi huomiotta), jotka nimestään huolimatta poikkeavat suuresti historioitsijan työstä ja metodeista, huomio on – siirtynyt ”aikakausiksi” tai ”vuosisadoiksi” kutsutuista laajoista yksiköistä kohti katkosilmiöitä. Ajattelun suurten jatkuvuuksien, kollektiivisen hengen tai mentaliteetin eheidän ja homogeenisten ilmentymien, syntymästään lähtien rajusti elämään ja täydellistymään pyrkivän tieteen itsepäisen muutoksen sekä jonkin lajityypin, muodon, oppialan tai teoreettisen toiminnan sinnikkyyden takaa pyritään nyt kek-

simään katkosten vaikutus. – – Kaiken kaikkiaan ajattelun, tietojen, filosofian ja kirjallisuuden historia näyttää moninkertaistavan katkosten määrän ja etsivän kaikkia epäjatkuvuuden pilkahduksia, kun taas varsinainen historia, lyhyesti sanoen historia, näyttää pyyhkivän äkilliset tapahtumat pois tasapainoisten järjestelmien tieltä. (Foucault 2005, 12–14.)

Foucault'n ajattelussa epäjatkuvuudet ovat kuitenkin suurten, menneisyyttä käsittelevien tietomuotojen välisiä episteemisiä katkoksia. Hän kritisoi historiantutkimusta vanhoista perisyneistä, mutta ei paneudu kritiikissään menneisyyteen itseensä. (Foucault 2005, 16–19.) Historiantutkimuksen kritiikkinä Foucault'n lausuma onkin aikansa elänyt, mutta Karjalaa koskevan suureen ja viralliseen kertomukseen se tuo kaivattua särmää. ”Pienten katkosten” tai murtumien näkökulma kuvaa hyvin omaa tutkimuksellista menetelyäni. Muisti ja kertomukset saavat ideologiakritiikin ulottuvuuden, kun ne esitetään suurten kertomusten tai abstraktien historiapoliittisten narratiivien rinnalla.

Menneisyyden epäjatkuvuudet luovat tutkimukselle myös metodologisia haasteita, sillä ne ovat yhtä aikaa sekä tutkimusvälineitä että tutkimuskohteita rajaten kenttää, jonka vaikutusta ne ovat. (Foucault 2005, 16–19.) *Karjala utopioina* on tutkijapositioni mukainen esitys, jossa yhtenäinen Karjala on jälleen nostettu pois kansakunnan kaapin päältä. (Ks. Fingerroos & Loipponen 2006.) Välttämisen, kukistamisen ja pois pyyhkimisen sijaan tutkijanotteesani tärkeää on avoimuus menneelle. Marc Bloch on ehdottanut, että jokaisen menneisyyttä käsittelevän tutkimuksen alkuun tulisi kirjoittaa metodologinen luku, jossa selvitetään historiantutkijan saavuttamien tulosten tekotavat. Tämä oli Blochin mukaan perusteltua maallikoitakin varten. (Bloch 2003.) Tutkimukseni toteuttaa Blochin kriittisen menetelmän ideaa siinä, että tärkein sija annetaan kysymyksiä asettaville tutkijoille – kuten minulle itselleni, kollegoilleni, dokumentaristeille, kirjailijoille, muistelijoille ja amatööri-reille historioitsijoille – ja heidän ”kuulustelutaidolleen”. (Ks. U. Peltonen 2003, 19–21.) Vasta tämän jälkeen erilaiset ”kuulusteluasiakirjat” alkavat puhua niin kuin ne tutkimukseni sivuilla esitän.

Kertomuksen käsitteestä on tullut tärkeä tutkimuksen aihio monella tieteenalalla, kuten filosofiassa, psykologiassa, kasvatustieteissä, terveyden tutkimuksessa, lingvistiikassa, kirjallisuudentutkimuksessa, kulttuurin- ja kulttuurien tutkimuksessa sekä historiantutkimuksessa. (Hyvärinen 2007, 127.) Kertomuksiin liittyvä tutkimus – nimitämmepä sitä narratiiviseksi, kerronnalliseksi tai kerronnan tutkimukseksi – on myös Suomessa vakiinnuttanut asemansa suosittuna tutkimusotteena, lähestymistapana, metodina ja filosofiana. (Ks. esim. Hyvärinen 2006; Koski 2007.) Matti Hyvärisen mukaan kertomuksia halutaan tutkia monesta eri syystä: kertomusten kautta voidaan ymmärtää ja hallita menneisyyttä, ihmisten identiteetit rakentuvat suurelta osin kertomuksina ja kertomukset suuntaavat toimijoita tulevaisuuteen. Kertomukset jäsentävät eettistä paikkaamme maailmassa. Kertomus on myös tietämisen muoto, joka on kenties ihmisen tärkein väline ajallisuuden ymmärtämisessä. Lisäksi kertomus on vuorovaikutuksen väline, sillä kertomalla jaetaan ja tehdään ymmärrettäväksi kokemuksia, luodaan luottamusta ja ylläpidetään ryhmiä. (Hyvärinen 2006; Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 189.)

Tässä tutkimuksessa en sitoudu kerronnantutkimuksen traditioon muuten kuin muistitietotutkijana. Sen sijaan rakennan käsitykseni menneisyydestä historian kerronnallisen luonteen kautta – kertomus itsessään ei siis ole tutkimuskohteeni vaan väline ymmärtää menneisyys merkityksinä ja representaatioina.⁴ Kun kertomukset ja muisti ovat tutkimuksessani käytössä, pidän niitä epistemologiasaan hermeneuttisena tietona: osittaisena, konstruktiivisena, kulttuurisena ja subjektiivisena. Ne ovat menneisyyden epäjatkuvuuksien ilmaisuja paljastaen yksityiskohtia ja julkituoden inhimillisen ajattelun, jopa tutkimuksen, paikantuneisuutta. (Hänninen & Karjalainen & Lahti 2005, 3–4; Fingerroos & Peltonen 2007.) Epistemologiasaan kertomukset ja muisti eivät koskaan asetu faktatiedon mittapuuhun. Sen sijaan ne ovat pätevää ja hedelmällistä tietoa⁵, käyttökelpoisia esityksiä ja todisteita menneisyydestä.

Tutkimuksen rakenne ja aineistot

Kirjani rakenne on uskollinen sekä aineistoilleni että menneisyyden katkelmallisuudelle: en luo yhtä kronologista kertomusta vaan esitän joukon kertomuksia, jotka toimivat polkuina menneen moiniin ilmeisiin. Olen nostanut Karjalankannaksen menneestä näkyville muutaman kiinnostavan episodin, esittänyt ne ja kiinnittänyt ne myös osaksi menneisyyden kulkua. Totuus onkin käsittelyssäni monimutkainen asia, sillä kerronnan ja muistin totuus on lähtökohdiltaan dialogista ja sidottu perspektiiveihin. Toisaalta se, mitä todella tapahtui, saattaa paljastua juuri yhtenäisyyttä murentavista säröistä.

Kirjani ensimmäisessä osassa *Kiistelty mennyt*, keskityn sota-kuolemiin Viipurissa ja Lappeenrannassa. Luvut todentavat, että menneisyyden tulkintoihin liittyvät valta-asetelmat realisoituvat yhtä hyvin kansallisesti merkittävien henkilöiden kuin kollektiivisesti merkittävien tapahtumaketjujenkin muistelussa. Perustelu juonivalinnalle löytyy myös poikkeuksellisista sotakuolemista. Säveltäjämestari Toivo Kuulan kuolema tuo henkilötasolla ja toisessa historiallisessa yhteydessä esiin sellaisen totuuden peittelyn, joka paljon laajemmassa mitassa tulee näkyviin Viipurin menetyksen yhteydessä.

Viipurin vuoteen 1918 ja vapunaaton viinanhöyryisiin tunteihin kätkeytyi tapahtumia, joita on jälkikäteen sekä muisteltu että haluttu unohtaa. Säveltäjämestari Toivo Kuula kuoli luotiin, jonka valkoinen jääkäri ampui valkoisissa voitonjuhlissa. Kirjoitin tapahtumasta artikkelin ”Kuulaa Kalloon: Toivo Kuulan kuolema Viipurissa” *Eloren* Kuolema-aiheiseen teemanumeroon vuonna 2005 (toim. Fingerroos & Koski). Artikkelin siirtyi lähes sellaisenaan tähän tutkimukseen. Päälähteinä alaluvussa *Vuoden 1918 Viipuri* ovat Toivo Kuulan henkilöarkistoon tallennetut Alma Kuulan päiväkirjamerkinnot, sanomalehtikirjoitukset ja muistitieto. Kyseinen henkilöarkisto on sijoitettu Helsingin yliopiston kirjaston käsikirjoituskokoelmiin. Ylipäätään Toivo Kuulan kuoleman ympärillä tehtävä epävirallinen selvitystyö on jatkunut 90 vuotta. Esimerkiksi sävel-

täjän puoliso omisti koko elämänsä miehensä muiston ylläpitämiselle ja teosten tunnetuksi tekemiselle. Sittemmin perheen ainoaksi jäänyt lapsi, Sinikka Kuula-Marttinen, julkaisi edesmenneen äitinsä päiväkirjat vuosilta 1901–1919 otsikolla *Virta venhettä vie* (1968), ja laulajatar Tuomi Elmgren-Heinonen kirjoitti *Toivo Kuulan elämäkerran* (1938). Tuorein teos Kuulasta on Juhani Koiviston kokoama elämäkerta *Tuijotin tulehen kauan, Toivo Kuulan lyhyt ja kiihkeä elämä* (2008). Myös 18. toukokuuta 1948 perustetun Toivo Kuula-seuran tavoitteena on tehdä tunnetuksi säveltäjän elämäntyötä, ja Toivo ja Alma Kuulasta on avattu laaja verkkosivusto Helsingin yliopiston kirjaston kotisivuille. (Ks. www.lib.helsinki.fi/kuula; ks. myös Toivo Kuula-seura ry [online].) Edellisten lisäksi Kuulan muiston vaalimistyöhön ja mysteerin selvittämiseen ovat tarttuneet Paavo Haavikko näytelmäkirjoituksella *Soitannollinen ilta Viipurissa* (1978) ja Riku Sarkola teoksellaan *Toivo Kuulan Matkanpäät. Murhenäytelmä Viipurissa 1918* (1960b) – puhumattakaan lehdistöstä, jolle Kuulan kuolema on ollut todellinen runsauden sarvi. (Esim. Niiniluoto 1978; Sarkola 1960a.)

Samanlaista viinanhöyryä kuin Suomen sisällissodan 1918 voitonjuhliin liittyi myös toisen maailmansodan jälkiselvittelyihin Viipurissa kesäkuussa 1944. Heti kesäkuun puolivälin jälkeen, kun Viipurin menetys oli taisteleville joukoille selviö, käynnistyi kaupungissa epämääräisten tapahtumien sarja, joita edelsi Kannaksen halkijuoksu ja seurasi jo puoli vuosisataa kestänyt selvitystyö. Poikkeava sotatilanne ja tietoisuus taistelujen lopputuloksesta toistivat sisällissodassa ja jatkosodassa yhden asian: Kannaksella tapahtui poikkeuksellisia kuolemia, joiden olemassaolosta on kiistelty ja joista on sittemmin syntynyt folklorea, joka uhkaa kansallisten myyttien luomaa järjestystä.

Laajassa alaluovussa *Vuoden 1944 Viipuri ja Lappeenranta* paneudun siihen, miten Kannaksen halkijuoksua seurannut aika on erilaisten lähteiden valossa esitetty. Lähdän liikkeelle siitä, mitä tutkimus kertoo kesäkuun 1944 tapahtumista Viipurista ja miten tapahtumat linkittyvät Lappeenrannan Huhtiniemen sotilashautoihin. Kannaksen halkijuoksuun liittyi rintamakarkuruutta niin laajassa

mittakaavassa, että se on sittemmin synnyttänyt paljon erilaista lähdeaineistoa: sotilaiden muistelmia, dokumenttiromaaneja, lehtikirjoituksia ja suusta suuhun kulkevia huhuja. Kiista menneisyyden tulkinnosta on ollut ilmeinen. Vuoden 1944 Viipurista ja Lappeenrannasta Suomen sotahistoria on saanut runsaasti tutkittavaa, vaikka sodan varjopuolista on julkisuudessa näihin päiviin asti pyritty jopa vaikenemaan (Niiniluoto 1978; Sarkola 1960a). Luvun pohjalta on syntynyt myös artikkeli ”Lappeenranta ja Viipuri 1944”, jonka kirjoitin Veikko Anttosen juhlakirjaan *Pyhä. Raja, kielto ja arvo kansanomaisessa uskonnossa* vuonna 2008. (Mahlmäki & Pyysiäinen & Taira (toim.).)

Kirjan toinen osa *Utooppinen mennyt*, lähtee liikkeelle siitä, mihin edellisessä lopetetaan: Karjalankannaksen menetyksestä Pariisin rauhanneuvotteluissa 1947. Alueluovutus loi utopian Karjalaaan paluusta. Nämä paluun utopiat ovat keskenään kuitenkin erilaisia: yksi matkustaa Kannakselle, toinen saarnaa Karjalan palautuksesta, kolmas ostaa sieltä tontin ja neljännet tekevät palautuksesta poliittista ohjelmaa.

Alaluvussa *Karjalankannaksen menetyksen ja paluuhaaveiden historiaa* liikutaan runsaan sadan vuoden aikavälillä Karjalassa. Käsittely etenee Vienasta Kannakselle ja tutkimustehtävänä on osoittaa esimerkein, että niin kutsuttu Karjalan kysymys⁶ on siirtynyt sadassa vuodessa karelianismin syntysijoilta Vienasta etelämais muistojen ja Utopioiden Kannakselle eli toisessa maailmansodassa Neuvostoliitolle menetettyyn osaan Karjalaa. Käsittelyssä ovat Karjalan kysymyksen kolme aaltoa, jotka esitellään Suomen poliittisen ja diplomatian historian kehityksessä. Todennan näiden keskustelujen kautta, että Karjalan kysymyksen politisointiin tähtäävä historiapolitiittinen narratiivi ei ole merkittävästi muuttanut muotoaan sadassa vuodessa. Suomella on Karjalassa isällinen tehtävä, kaikenlaisen hyvän vieminen alueella, joka on taloudellisesti ja sivistyksellisesti Suomea takapajuisempi ja jonka siksi oikeastaan pitäisi olla Suomen.

Edellä mainitun alaluvun lähteet ovat pääosin kirjallisia. Luvun etnografiassa paneudun erityisesti tuoreisiin, 1990–2000-luvulla il-

mestyneisiin esityksiin Karjalan palautuksesta. Pentti Virrankosken *Karjala takaisin – suhteet Venäjään terveiksi* (1994), Ilmari Susiluodon *Pieni Karjalakirja* (1999) ja Jukka Seppisen *Kohti Karjalaa. Pakkoluovutettu Karjala tänään ja huomenna* (1998) ja *Menetetty Karjala? Karjala-kysymys Suomen politiikassa 1940–2000* (2006) ovat tulkintoja historiantutkimuksen ja historiankirjoituksen välimaastosta. Ne ovat esimerkkejä menneisyyttä käsittelevistä historiapolitiittisista narratiiveista. Luvun lopussa tarkastelen Pro-Karelia-kansalaisjärjestön ideologista palautusutopiaa Veikko Saksin kirjoittaman kirjan ja ohjelmanjulistuksen *Karjalan palautus* (2005) avulla.

Karjalankannaksen menetyksen ja paluuhaaveiden historiaa -luku on toiminut pohjana kirjoittamalleni artikkelille ”Karjalan kysymyksen kolme aaltoa”, joka ilmestyy vuonna 2010⁷. Kansainväliselle yleisölle Karjalan kysymystä esitellään artikkelissa ”The History and Politics of the Karelian Issue”. Artikkelin on osa Taina Kinnusen ja Ari Kivimäen toimittamaa kirjaa *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations* (Brill, 2010/2011).

Alaluvussa *Kohti konkreettista utopiaa* siirrytään Karjalan palautukseen tähtäävistä abstrakteista utopioista kohti kokemusta: äänen saavat Karjalasta evakuoitua siirtokarjalaiset omine paluuhaaveineen. Ensimmäiseksi esittelen Karjalan profeetaksi kutsutun, entisen viipurilaisen kalakauppiaan Mikko Reposen ennustuksia Karjalaan paluusta. Nämä ennustukset ovat antaneet toivoa monelle Viipurin seudulta evakuoitulle siirtokarjalaiselle. Lähteenä käytän K. Mikkosen toimittamaa kirjaa *Mikko Reponen. Viipurin profeetta. Suomen kohtalonvuosien apostoli* (1967). Kirjan on kustannut hartauskirjoja julkaiseva Kuva ja Sana, ja se koostuu Reposen ystävien muistoista ja kuvauksista. Toiseksi paneudun Karjalan matkaajien toimiin rajan takana. Kolmanneksi, ennen kirjan lopetusta, analysoin Hiitolan evakon Sirkka Pöystin kirjoittamaa omakustannetta *Sain Karjalan takaisin* (2003). Ideanani on tavoittaa yhden Karjalan evakon toteuttama utopia kuvaamalla, miten Sirkka Pöysti toteutti paluun synnyinkotiinsa Laatokan Karjalaan. Tapasin Pöystin Helsingissä helmikuussa 2007 ja tein haastattelun.

Käytän tätä haastattelua lähteenä, kun syvennän tulkintaani kirjan annista. Haastattelu on arkistoitu Jyväskylän yliopiston Keski-Suomen muistiarkistoon (KSMA CD 09/79).

Alaluvun *Kohti konkreettista utopiaa* pohjana on joukko artikkeleita. Karjalan matkoja käsittelin artikkelissa ”Uuskareliainit Nyky-Karjalassa”, jonka ilmestyi *Nykytulkintojen Karjalassa* (toim. Fingerroos, Outi & Loipponen, Jaana) vuonna 2006⁸. Mikko Reponen ja Sirkka Pöysti ovat mukana *Alue ja ympäristö* -lehden artikkelissa ”Karjala – muistin ja utopian paikka” (2006) ja *Oral Tradition Journal* -lehden englanninkielisessä artikkelissa ”Karelia: A Place of Memories and Utopias” (2008). Koko alaluku on saanut vaikutteita *Sananjalan* artikkelista ”Muistojen Karjala – utopia paikasta” (2004) ja Tartossa ilmestyvän *Folklore* -lehden artikkelista ”The Karelia of Memories – Utopias of a Place” (2006).

MUISTIN PAIKASTA UTOPIAKSI

Muistin paikat – suomalainen määritelmä

Paikka kuuluu kulttuurisen maantieteen keskeisiin käsitteisiin. Humanistisen maantieteen näkökulmasta se on tila, johon ihmiset liitvät omasta elämästään ja elinympäristöstään käsin merkityksiä. Käsitettä tarkasteltaessa korostuukin yksilön toiminta paikassa: se on henkilökohtaisesti koettu. Toisaalta paikka on käsite, jota tuotetaan yhteisöllisesti. Paikan tulkinta siis sisältää sekä yksilöllisiä että yhteisöllisiä ulottuvuuksia, eikä paikkaa voi ymmärtää ilman näitä. Se, millaiseksi paikka muotoutuu, riippuu siitä, kuka tai ketkä ovat kokijoina ja miten. Ilman suhteita ei ole paikkaa, ja paikan rajoina ovat lopulta vain inhimillisen katseen ja tietoisuuden rajat. (Tilley 1994, 10–11, 15–17; Fingerroos 2004b, 126; 2006, 6–7.)

Tässä kirjassa paikka on kooste, jota yksilöt ja yhteisö jatkuvasti luovat ja muovaavat elinympäristössään. Samaiselle ajatukselle perustuu myös esitykseni *muistin paikka* -käsitteestä, joskin rakennan sille tulkinnan muistitietotutkimuksen traditiosta käsin.⁹ Ensinnäkin muistin paikka on muistelussa uudelleen tuotettu paikka. Esimerkiksi kirjoittaminen, puhuminen ja rakentaminen ovat keinot tuottaa muistin paikkoja. Lisäksi muistin paikka on käsitelyssäni ilmaisu, joka sisältää sekä yksilöllisiä että yhteisöllisiä ulottuvuuksia riippuen siitä, kenen tai keiden näkökulmasta paikkaa muistelussa tuotetaan. (Fingerroos 2006, 6.) Muistin paikkoja tuottavat tutkimuksessani muun muassa siirtokarjalaiset evakot, kirjailijat, amatöörihistorioitsijat ja kaltaiseni ammattitutkijat. Muistinpaikat ovat myös osa itsenäistä Suomea, ennen kaikkea sitä, millainen kuva siitä halutaan ja on haluttu eri aikoina luoda.

Muistin paikka -käsite ei ole suomenkielisessäkään tutkimuksessa uusi¹⁰, sillä sitä on käytetty niin *kollektiivisen muistiin*¹¹ kuin ranskalaisen annalistin Pierre Noran lanseeraamaan käsitteen *lieux de memoire* viitaten. Nora on durkheimilaisen tradition

kantaja, ja alun perin hän tarkoittikin käsitteellä *lieux de memoire* erilaisia historiallisen muistin kollektiivisia ilmentymiä, kuten muistomerkkejä ja rakennuksia.¹² Noran mukaan nämä paikat symboloivat elämänsä ensi vaiheessa ilmiöitä, joiden kunniaksi yhteisö on ne pystyttänyt. Vasta myöhemmin monumenttien merkityksiä tuotetaan uudelleen ja niistä tulee kansakunnan historiallista muistia ylläpitäviä muistin paikkoja. Noran tulkinnassa kollektiivisen muistamisen tavat ovat myös kriittisen tarkastelun kohteita, jolloin kollektiivisia symboleja ja rituaaleja on mahdollista purkaa. (Ks. Nora 1996; 1998; M. Peltonen 1999, 99–100; Lönnqvist 2007, 87–88¹³; myös M. Peltonen 2006.) Noran muistin paikat -hanke porautuikin syvälle ranskalaisuuden kollektiiviseen ytimeen: siihen, miten kansakunnalle merkittäviä tapahtumia on symbolein ja rituaalein rekonstruoitu. (Nora 1996, 6–7; Nora 1998, 636; M. Peltonen 1999, 101.)

Ranskalainen muistin paikat -hanke on vaikuttanut voimakkaasti suomalaiseen kulttuurien tutkimukseen; Noran alkuperäisenä ideana oli tuottaa *Lieux de Mémoire* -käsitteen avulla kansallisvaltion historialliseen muistiin kohdistuvaa ideologiakritiikkiä. (Parot 2005, 500–503; Fingerroos 2006, 5–6.) Lisäksi suomalainen muistin paikka -käsite kytkeytyy kollektiiviseen muistiin ja on usein kansallisvaltion ja instituutioiden ylläpitämän historiallisen muistin vastinpari. Esimerkiksi Ulla-Maija Peltoselle sisällissodan punainen muisti ja punaiset muistin paikat edustavat kollektiivisia muistoja, jotka kansakunnan ylläpitämä historiallinen muisti sivuutti ennen 1960-lukua. (U. Peltonen 1996; 2003; Parot 2005, 500–502.) Käsitteellä muistin paikat Peltonen pyrkiikin yhtäältä kansakunnan ylläpitämän historiallisen muistin kriittiseen (uus)tulkintaan, yhtäältä osoittamaan punaisen yhteisön aktiivisuuden oman kollektiivisen muistinsa ylläpitäjänä. (Ks. Fingerroos 2006, 6; U. Peltonen 1996, 24, 189; U. Peltonen 2003.)

Omassa käytössäni muistin paikat rakentuu ensi sijassa muistitietotutkimuksen traditiosta käsin, ja käsitteen käytön epistemologia on toisenlainen kuin edellä on esitetty. Muistin paikka on ensisijaisesti muistelutyössä tuotettu konstruktio. Lisäksi pidän henki-

lökohtaisia tulkintoja paikasta merkittävänä tutkimuskohteina siinä kuin kollektiivisia muistojakin, sillä henkilökohtaiset muistot ovat kuin johtolankoja ja jälkiä: ne avaavat parhaimmillaan tien poikkeaviin, kiellettyihin ja unohtettuihin muistoihin. Korostan niiden merkitystä käyvinä menneisyyden tulkintoina, ja ne ovat kirjassani tutkimuksen kohde ja lähde. Olen siis jälleen kiinnostunut siitä, mitä merkityksiä muistelijat kiinnittävät paikkaan, en niinkään siitä, millainen kollektiivisen muistin ilmentymä jokin muistin paikka itsessään on.

Utopia – Karjalaan sopiva määritelmä

Sana utopia johtuu suomen kieleen kreikan sanasta *topos*, 'paikka', ja kieltosanasta *ű*. Näin ollen utopia merkitsee paikkaa, jota ei ole. (*Uusi sivistyssanakirja* 1994, 636.) Suomenkielinen lainasana utopia tarkoittaa yhtäältä mahdotonta haavekuvitelmaa tai haaveellista (maailmanparannus)suunnitelmaa. Yhtäältä se voi olla jonkin aatteen mukainen (toteutumaton) ihanneyhteiskunta. (*MOT. Kieli-toimiston sanakirja* 1.0.; *Uusi sivistyssanakirja* 1994, 636.) Utopian suppean määrittelyn lähtökohdat – sellaisena kuin löydämme ne myös Thomas Moren, Francis Baconin ja Tommaso Campanellan täydellisen valtion kuvitelmista – vastaavat hyvin sanakirjamääritelmiä: utopia on joko paikka, joka ei ole, tai onnellisten ihmisten paikka. (Lahtinen 2002, 169; Fingerroos 2006, 6.)

Utopian suppea määritelmä on uskollinen vanhoille klassikolle ja myöhemmille täydellisen valtion kuvitelmille. Tavallisesti utopioiden käsitehistorian katsotaan alkavan renessanssiajalta, erityisesti vuodesta 1516, jolloin Thomas More julkaisi teoksen *Libellus vere aureus nec minus salutaris quam festivus de optimo reipublicae statu deque nova Insula Vtopia*. Moren teoksessa utopia on *ű-topos* eli onnellinen tai onnellisten paikka, mikä kuvaakin varhaisimpien utopioiden luonnetta fiktiivisinä tilautopioina. (Lahtinen 2002, 169–170, 174–181; Palmgren 1963, 10; Rahkonen 1996, 37.) Utopioiden juuria on mahdollista etsiä muualtakin, kuten Pla-

tonin Valtio-dialogista ja lukuisista 1600–1700-lukujen utopia- ja ihannevaltiromaaneista.¹⁴ Klassiset utopiat saivat 1800- ja 1900-lukujen kirjailijoista, utopistisosialisteista, darvinisteista ja anarkisteista seuraajia¹⁵. Samalla utooppinen ajattelu sai uusia sisältöjä, sillä uskonnollinen paratiisijattelu väistyi sekulaarimman maailmankuvan tieltä. (Rahkonen 1996, 37; tarkemmin Lahtinen 2002, 201–230.)

Tulevaisuusajattelussa utopian käsite laajenee ajallisesti: sitä käytetään välineenä tai työkaluna esittämään sellaista tulevaisuudessa sijaitsevaa aikaa tai paikkaa, jossa jokin nyt huonosti oleva asia on hyvin. (Kamppinen & Kuusi & Söderlund 2002, 907.) Arkikielessä utopiat sen sijaan ovat eräänlaisia tuulentupia: epärealistisia ja epäkäytännöllisiä suunnitelmia ja jopa tietoisia pyrkimyksiä uudistuksiin, joiden toteutuminen on hyvinkin epävarmaa. Utopistit ovat henkilöitä, jotka esittävät esimerkiksi mielikuvituksellisia maailmanparannussuunnitelmia. Määrittelytavoista riippumatta utopiat kietoutuvat osaksi läsnä- ja poissaoloa sekä merkitysten tuottamista paikan näkökulmasta. Utopiat sisältävät pyrkimyksiä rakentaa todellisuutta niin, että jokin tässä hetkessä poissaoleva paikka muuttuu olemassa olevaksi esimerkiksi muistoissa tai tulevaisuuteen suuntautuvissa toiveissa.

Mikko Lahtinen ja Keijo Rahkonen ovat hahmotelleet utopiale laajaa määritelmää, jossa utopioiden ja utopistisen ajattelun lähtökohta on ylipäättään onnellisten ihmisten, paikan tai ajan kuvitelmat. Lahtinen esimerkiksi toteaa, että ”laajimmillaan utopiaksi on katsottu miltei mikä tahansa teos tai ajattelutaipumus, johon sisältyy utooppinen, olemassa olevan todellisuuden tuolle puolen viittaava, transsendentti elementti”. Rahkonen mukaan jälkiteollisenkin yhteiskunta omaa vahvasti utooppiset juuret, eikä ole perusteltua väittää, että utopia olisi meille vain sosiologinen teoria. Utopian eräänlainen perusehto on mielestäni huomio, että transsendenttista viittaavuussuhteestaan riippumatta utopia on syntynyt josakin todellisessa ajassa tai paikassa. Lisäksi utopia on kontekstisidonnainen. Utopia esimerkiksi voi olla osa yhteiskunnallista muutostyötä, muodostua ideologiaksi ja yhteiskuntakokeilun suunnit-

telmaksi. Äärimmillään utopia johtaa reformiin tai vallankumoukseen. (Lahtinen 2002, 169–172; Rahkonen 1996, 43.)

Maailmanmarkkinoiksi laajentunut kapitalismi, kaupunkivaltioiden kehitys, teollistuminen ja teknistyminen loivat 1800-luvun Eurooppaan utopioille otollisen ympäristön. Naiivit kuvitelmat kaukana sijaitsevista suojaisista ihannevaltioista korvautuivat muun muassa kommunistisilla ja sosialistisilla utopioilla, joiden päämääränä oli uudistaa yhteiskuntaa. (Lahtinen 2002, 204; Rahkonen 1996, 37–42.) Teolliseen murrokseen liittyvät utopiat elivät koitoisellakin maaperällämme. Suomessa etenkin Itä-Karjalasta muodostui utopioiden tyyssija: se oli kaukainen ja myyttinen alkukoti, jossa käytiin, josta unelmoitiin ja josta haluttiin myös taistella.

Toisen maailmansodan jälkeisistä utopia-ajatteloista Ernst Bloch on sikäli kiinnostava, että hän pyrkii kuroma umpeen abstraktin utopistisen ajattelun ja olemassa olevan todellisuuden välistä kuilua. (Ks. Bloch 1959, 258–288; myös Bloch 1985.) Varhainen utopiakirjallisuus koostui pääosin saariromaaneista, sittemmin rakennettiin epärealistisia abstraktis-sosiaalisia suunnitelmia paremmasta maailmasta. Bloch lähestyy utopiaa toisesta suunnasta kirjoittaessaan, että abstrakteille utopioille on tyypillistä olemassa olevan yhteiskunnan ohittaminen kuvitelluilla rakennelmilla. Abstraktit utopiat ovatkin kypsymättömiä, sillä niillä ei ole yhteyttä ”itse todellisuudessa olevaan todelliseen mahdollisuuteen”. Konkreettisisissa utopioissa tämä yhteys sen sijaan mahdollistuu. Blochin mukaan konkreettinen utopia ei olekaan mikään paradoksi, vaan ”se ilmaisee tendenssin ja latenssin, taipumuksen ja piilevyuden sopu-sointua, sitä minne taipumus johtaa ja missä se suhteellisesti ottaen toteutuu ja dialektisesti lyö itsensä läpi”. (Bloch 1985, 29.)

Tutkimukselleni Bloch on merkityksellinen siinä oivalluksessaan, että utopia-ajattelulta voi perätä myös päteviä matkasuunnitelmia ja konkreettisuutta. Toisin sanoen utopian tulisi muuttua konkreettiseksi utopiaksi, jonka avulla voidaan vastata kysymyksiin: Keitä me olemme? Mistä me tulemme? Minne olemme matkalla? Mitä toivomme? tai Mikä meitä odottaa? Tällainen konkreettinen ajatus paikasta, jota ei ole, on abstraktin utopian vastakohta –

alaluvussa *Kohti konkreettista utopiaa* olenkin Kannaksella näitä ajatuksia etsimässä. (Lahtinen 2002, 222; Levitas 1990, 88–90; Rahkonen 1985, 19; Rahkonen 1996, 41.) Lisäksi Blochin mielestä on tärkeä pohtia, onko utopialla mitään vastinetta ulkomaailmassa, ”siis siinä ulkomaailmassa, jonne meidät on pantu asumaan”. Utopia on muutosta haluavalle ihmiselle ominaista, tulevaan suuntautuvaa ajattelua, ja tämä utooppinen ajattelu kytkeytyy yhteiskunnan kehitykseen ja lainalaisuuksiin. Konkreettiset mielikuvat utopias- ta ovat myös hyvän elämän realistista, jopa tieteellistä ennakointia. (Bloch 1985, 26–27; Rahkonen 1985, 19.) Parhaimmillaan utopia onkin hyödyllinen tapa hahmottaa yhteiskuntaa, sen tulevaisuutta ja hyvää elämää. Toisinaan utopioista tulee riskejä (Beck 1986; Habermas 1986) ja anti-utopioita – etenkin jos emme muista utopioi- den historiaa tai tarkastele niitä kriittisesti. (Bloch 1985, 33; Rah- konen 1996, 65–69, 74–75.)

Selvää kuitenkin on, että maallistuneetkin yhteiskunnat ovat riippuvaisia konkreettisten, optimististen ja uskottavien utopioiden olemassaolosta. Keijo Rahkonen on kirjoittanut, että ihmisten on kyettävä kertomaan toisilleen tarinoita muutoksen mahdollisuudes- ta ja paremmasta tulevaisuudesta, jotta yhteiskunnallinen toivo säi- lyisi. Utopioissaan ihmisten on myös voitava nähdä, ettei tarinan toteutumiselle ole ylivoimaisia esteitä. (Rahkonen 1996, 74.) Rah- kosen ajatukseen sisältyykin kerronnallisuuden idea. Kertomukset utopioista ovat välineitä hallita menneisyyttä ja suunnata omaa toi- mintaa tulevaisuuteen. Ne ovat myös henkilökohtaista tietämistä ja vuorovaikutusta. Niissä omat kokemukset ja toiveet muuttuvat en- nen kaikkea ymmärrettäviksi ja jaetuiksi, jopa osaksi omaa tai ryh- män identiteettiä. (Ks. Hyvärinen 2006; Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 189.)

Uskon siis ajatukseen konkreettisista, optimistisista ja uskotta- vista utopioista, jotka elähdyttävät ihmisiä, saavat heidän muistele- maan ja unelmoimaan paikasta ja uudesta ajasta. Itse asiassa konk- reettiset utopiat ovat tutkimuksessani paljon enemmän kuin Ernst Blochin peräämät matkasuunnitelmat, ne ovat ihmisten kokemuksia ja siten totena otettavia. Uskon löytäneeni Karjalasta myös abstrak-

teja utopian ideoita, halutaanhan Karjalaa palauttaa Suomelle poliittisin keinoin. Erityisesti luvussa *Utooppinen mennyt* tartun abstraktien ja konkreettisten utopioiden haasteisiin C. G. E. Mannerheimin miekantuppipäiväkäsken, Karjalaan palaamisen haaveiden, Mikko Reposen, Sirkka Pöystin, Kannaksen matkaajien ja palautusjärjestöjen rakentamien utopioiden näkökulmista. Luku osoittaa, että utopiat eivät suinkaan ole kuolemassa eivätkä aina edes muistuta toisiaan.

Utopian synty – Karjalan kysymyksen ensimmäinen aalto

Karelianismia tavataan pitää suomalaisten – tai oikeammin suomenmielisten – tieteen- ja taiteentekijöiden idealistisena kiinnostuksena Karjalaa ja erityisesti Viena ja Aunusta kohtaan. (Ks. tarkemmin Sihvo 2003, 11.) Pidän karelianismia myös keskeisenä suomalaismielisen utooppisen ajattelun ilmentymänä. Elias Lönnrotin *Kalevala* luonnollisesti oli keskeisin kulttuurisen karelianismin lähde. Poliittinen karelianismin juuret sen sijaan ovat autonomian ajan omanarvon- ja kansallistunteen nousussa – usein karelianismin ajatellaankin nähneen päivänvalon 1880-luvulla ja vahvistuneen eritoten sortovuosien aikana. Poliittisella liikehdinnällä oli monia päämääriä. Varhainen poliittinen karelianismi ajoi autonomisen suuriruhtinaskunnan etuja. Sittemmin karelianismin päämäärät radikalisoituivat, syntyi ajatus Suomesta itsenäisenä, Venäjästä irrallisena maana ja kansana. (Jussila 1999, 56–60, 87–91.)

Professori Yrjö Hirn on tiettävästi ensimmäinen suomalainen, joka käytti utooppista sanaa karelianismi teoksessaan *Matkamiehiä ja tietäjiä* vuonna 1939. Hirnin kuvaa teoksessa laajan suomalaisen taide- ja kulttuurivirtauksen ”sisintä pyrkimystä” ja olemusta. Hän kirjoittaa, mikä merkitys Akseli Gallen-Kallelalla ja muilla Kalevala-romantikoilla oli 1800-luvun lopun kansallishenkisessä ilmapiirissä. Lueteltuaan keskeisimmät Itä-Karjalasta inspiraationsa hakenneet kansalliskirjailijat ja -taiteilijat – Eino Leinon, Pekka Halosen, Juhani Ahon, Eero Järnefeltin ja Jean Sibeliuksen¹⁶ – Hirn päättyy

nimittämään 1800-luvun lopun kuvissa ja sävelissä ilmennyttä Karjala-renessanssia ilmaisulla karelianismi. (Hirn 1939, 207–208.)

Lehtimies ja tutkimusmatkailija August Vilhelm Ervasti (1845–1900) on ensimmäinen kareliaani. Vesireittiä seurailevan matkan Vienan kyliin, Solovetskin luostariin ja Arkangeliin hän toteutti kesällä 1897. Matkakuvaus, jonka tekoa Ervasti pitkään empi, on ensimmäisiä suomalaiselle lukijakunnalle kirjoitettuja kuvauksia havainnoista karjalaisista ja Karjalasta. Matkakumppanina Ervastilla oli serkkunsa Hjalmar Basilier, joka sittemmin loi heimoaatetta Sortavalassa ja vaikutti myös Juhani Ahoon perehdyttäessään tämän kalevalaiseen mytologiaan. (Karjalan Liitto 2008 [online].) Ervastin matkakertomuksessa *Muistelmia matkalta Venäjän Karjalassa kesällä 1879* todetaan:

Isänmaatansahan jokainen haluaa katsella ja oppia tuntemaan, ja minä olin jo pitkät ajat lukenut *Venäjän Karjalan meidänkin suomalaisten isänmaahan*, vaikka meillä vielä tavallisesti isänmaalla käsitetään ainoastaan suuriruhtinaskuntaa. Kun suuriruhtinaskunnassa olin melkein kaikkialla liikkunut (paitsi Lapissa), mutta vielä Venäjän Karjala oli minulle yhtä tuntematon kuin ylipäänsä kaikille meidänpuolisille, oli siis pakko käydä sitäkin katsomassa, että koko avara Suomenmaa sitten olisi tuttu.

Kotia palattuani ajattelin, että matkasta kyllä olisi niitä näitä kerrottavia, jotka ehkä voisivat lukijoita huvittaa, mutta ajan vähyys pani minut heti arvelemaan, yrittääkö ollenkaan minkään matkakertomuksen laatimista, jotten huonolla esityksellä pilaisi hyvää aihetta. Kuitenkin sain siksi monelta kehotuksia matkakertomuksen julkaisemiseen, että päätin kuin päätinkin lyhyesti ja koristelematta kyhätä jotakin *näkemisistäni tuolla ”uudessa Suomenmaassa”*. (Ervasti 2005, 14–15; kursivi Fingerroosin.)

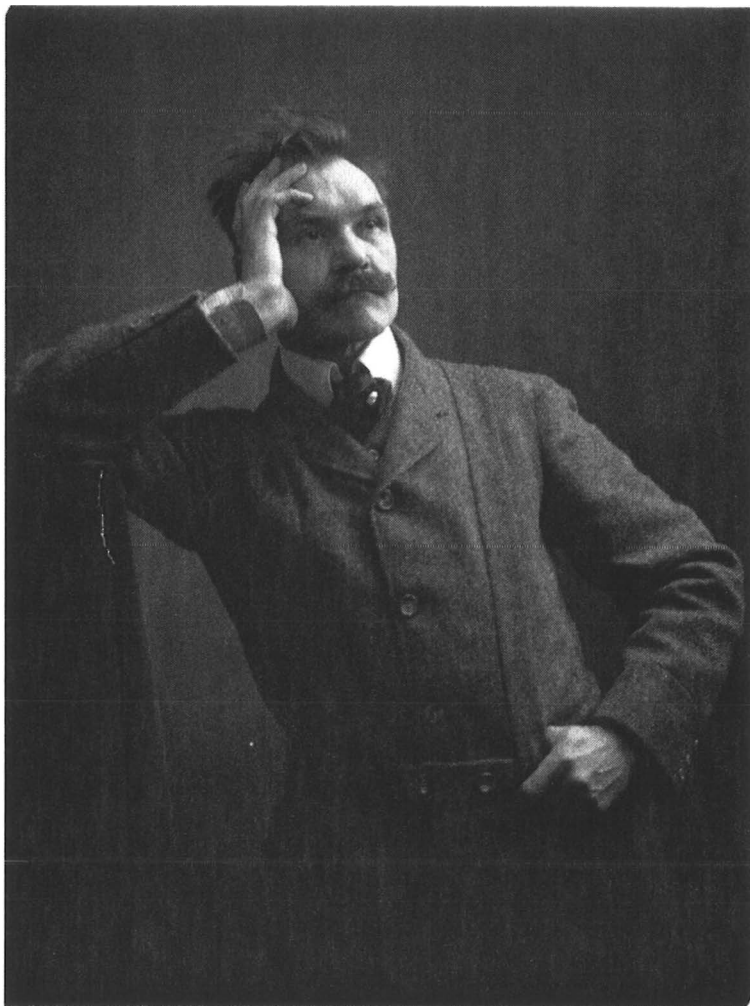
Alkujaan Ervastin matkakertomus julkaistiin artikkeleina *Pohjois-Suomi* -lehdessä; kirjana se ilmestyi vuonna 1881 ja toistamiseen vuonna 1918 ”Suomen vapauden aamusumussa” ”matkakumppali” Hjalmar Basilierin toimittamana ja täydentämänä. Vuonna 2005 matkakertomuksesta ilmestyi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustantama uusintapainos. Kirjan esipuheessa Pekka Laaksonen hahmottelee matkamiehestä kuvaa ja pitää Ervastia aatehistoriallemme merkittävänä, koska hän nostaa esille *Karjalan kysymyksen*

ja hahmottelee teoksessaan ”käytännöllis-ideologista karjalaisten auttamisohjelmaa, joka tarjosi ohjelmallista sisältöä pian kukois-tukseen puhkeavalle karelianismille”. Ervasti on Laaksosen mukaan karjalaisen heimoaateen¹⁷ isä. (Laaksonen 2005, 7–9.)

Ervastian on merkittävä henkilö ennen kaikkea siksi, että hän käsittelee Itä-Karjalaa ideologisena kysymyksenä. Tällainen utoopinen ajattelu tarjosi ohjelmallista sisältöä tulevina vuosikymmeninä monille. Fennomaanien kiinnostus Itä-Karjalaan heräsi Venäjän tsaarin ajalla, ja mielikuvat kiteytyivät moniksi tieteen, taiteen ja politiikan ilmiöiksi kuten kalevalaiseksi kulttuurinationalismiksi, poliittiseksi etnografiaksi ja karelianismiksi. (Ks. P. Anttonen 1996; 2005; Tarkka 1998; 2005; Tommila 1989, 61; myös Fingerroos 2003; 2004a; 2004b; Heikkinen 1989; 1996.) Itä-Karjalassa liikkuvat Elias Lönnrotin jalanjäljillä rauhanomaisissa aikeissa kansanrunouden kerääjät, kirjailijat ja taiteilijat. Siellä kävivät myös vallankumouksellisia aatteita tunnustavat Suur-Suomen rakentajat ja punaisen työkansan edustajat, joiden karelianistiseen utopiaan sisältyi radikaaleja ajatuksia itsenäisestä kansakunnasta ja Suur-Suomesta ja eurooppalaisuudesta. Etenkin Bobi Sivénin ja Edvard Gyllingin toimet osoittavat, millaista ideologista kantoa kansallisvaltion liittyvillä utopioilla Itä-Karjalassa lopulta oli. (Ks. Kangaspuro 2000; Niinistö 2001.) Y. O. Ruuthin teos *Karjalan kysymys vuosina 1917–1920. Katsaus Karjala-kysymyksen poliittiseen luonteeseen* (1921) konkretisoi heimoaateen idean. Suomen itsenäistyttyä utopia Suur-Suomesta sai jopa suunnitelmallisen yhteiskuntakokeilun muodon:

Siis on Karjalan kysymys, kuten kaikki poliittiset kysymykset, samalla henkinen ja taloudellinen, ja molemmat nämä puolet ovat toisistaan riippuvaisia. Sivistys ei kohoa ilman taloudellisia edellytyksiä, eikä kansallinen varallisuus ilman hengen vireyttä, eikä tahdon lujutta. (Ruuth 1921, 18.)

Itä-Karjalassa kävi myös joukko toimittajia ja uteliaita: samaan aikaan kun Eurooppa liikehti voimakkaasti, ja erilaiset kiihkeät mielialat kiteytyivät teollisiksi, urbaaneiksi, teknisiksi, demokraattisiksi, nationalistisiksi, darvinistisiksi, sosialistisiksi ja kommunistisiksi

Akseli Gallen-Kallela on merkittävin kuvataiteemme Kalevala-romantikko. Kuva: Museovirasto.

August Vilhelm Ervasti (oikealla) on karjalaisen heimoaatteen isä. Kuva: Museovirasto.

FRITZ HJERTZELL

HELSINGFORS

utopioiksi ja niistä kertoviksi esityksiksi. (Ks. Hirn 1990; pohjoismaissa Palmgren 1963, 50–56.)

Karelianismista tuli tieteellisen tutkimuksen kohde viimeistään vuonna 1973, jolloin ilmestyi Hannes Sihvon massiivinen väitöskirjatutkimus *Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana*.¹⁸ Teoksen ansiona pidän sitä, että Sihvo tarjosi ensimmäisen kerran kunnollisia välineitä karelianismi-käsitteen kriittiselle pohdinnalle ja laajalle määritelmälle osoittaessaan karelianismin olevan kulttuurinen ja poliittinen ilmiö, jonka juuret ovat vuosikymmenten ja vuosisatojen takana. Sihvon mukaan karelianismi kiinnittyy traditioon, menneisyyden esittämiseen, kansallistunteeseen, identiteettiin ja etnisyyteen. Karelianismissa toistuu eri aikakausina hyvinkin paralleelisia motiiveja ja aaterakennelmia, joista yhtä Sihvo nimittää ”utooppiseksi struktuuriksi”. Lisäksi karelianismissa on muiden aatteiden tapaan esiklassikkonsa, klassikkonsa ja epigoninsa. Sihvon sanoin Karjalan todellisuus muuttuu, mutta Karjalaan liittyvä romanttinen tai realistinen asenne on säilynyt: kareliaanit ”loivat Karjalan kuvaa milloin fasinoivalta, milloin tosioloiselta pohjalta”. (Sihvo 2003, 8–9, 406–407).¹⁹

Karelianismi on myös osoittautunut yli satavuotiseksi perinteeksi. Hannes Sihvo ennätti itekin todeta sen vuonna 2001 tehdyssä sanomalehtihaastattelussa. Sihvo näki karelianismille olevan tässäkin päivässä samanlaisen tilauksen kuin sen syntyaikoina – silloin Suomi tosin oli Venäjän, nyt olemme itsenäinen valtio. Tällaisesta karelianismin renessanssista ei Sihvon mukaan voinut edes uneksia 30 vuotta sitten. (Haapanen 2001; Fingerroos 2004b; 2007a.) Karelianismin satavuotinen perinne näyttää siis saavuttaneen Neuvostojen väljähtymisvaiheen jälkeen uuden kukoistuksen. Suomen ja Karjalan näkökulmasta ei voi väittää utooppisten energioiden olevan lopussa, ”kuin ne olisivat taas vetäytyneet historiallisesta ajattelusta”, kuten Sihvon aikalainen Jürgen Habermas on väittänyt käyneen. (Habermas 1987, 42.)

Karjala on säilyttänyt mielenkiintoisuutensa myös tutkimuksen ja erilaisten tutkimusmatkojen kohteena. Elämme uuden karelianismin aikaa. (Ks. Stenbäck 2003; Fingerroos & Loipponen 2007, 7;

Fingerroos 2004b, 127.) *Karjala utopiana* -tutkimukseni sijoittuu juuri tähän uuden karelianismin vaiheeseen, vaikka se pyrkiikin olemaan kriittinen puheenvuoro ilmiöstä. Tutkimukseni ideana on tarkastella myös Neuvostoliitolle toisen maailmansodassa luovutetun Karjalan muistoa menetyksen ja etenkin paikan palautukseen liittyvän toivon näkökulmista. Mielestäni toivo Kannaksen palautuksesta on tässä päivässä elävää utooppisuutta konkreettisimmillaan. Siirtokarjalaisten utopiat ovat muistin kaltaisia konstruktioita, ne eivät välttämättä ole faktisesti tosia vaan muistelijoille merkityksellisiä. Anssi Paasi esimerkiksi on kirjoittanut, että siirtokarjalaisten utopiat ovat yhtäältä moniulotteisia, mielikuvallisia ja ideaalisia, jolloin niillä ei välttämättä ole kuin ohut yhteys menetetyssä Karjalassa vallinneeseen todellisuuteen. Toisaalta utopiat saavat erityisiä latauksia paikoissa, joihin liittyy muistelijoiden toiveita ja unelmia. (Paasi 1988, 9–11, 17, 29; myös Fingerroos 2006; 2007b; Paasi 1996.) Siirtokarjalaisten paikkaan kiinnittämät utopiat ovatkin erilaisia kuin kareliaanien aatteelliset haaveet, ne ovat henkilökohtaisia, koettuja, läheisiä ja tuttuja. Niissä utopia on muuttunut konkreettiseksi utopiaksi.

Luvussa *Utooppinen mennyt* tarkastelen Karjalaa yhtäältä Suomen toisessa maailmansodassa kokeman menetyksen ja poliittisten utopioiden kautta, yhtäältä sotien jälkeen siirtokarjalaisissa virinneen toivon, unelmien ja kokemusten näkökulmasta. Yhdyn Hannes Sihvoon siinä, että karelianismilla on erilaisia vaiheita ja sadan vuoden perspektiivissä aatteesta saattaa tulla perinteenkaltainen. Osoitan kuitenkin, että perinteen sisällä on tapahtunut muutoksia: aatteellista karelianismia on edelleen olemassa, mutta utopiat konkretisoituvat myös siirtokarjalaisten kokemuksiin kiinnittyvissä muistoissa. Tällaisiin muistin utopioihin liittyy kansallis-poliittisten konnotaatioiden ja mannheimilaisten ideologioiden lisäksi sellaisia attribuutteja kuin kokemus, unohdus, nostalgia(turismi) ja uusheimolaisuus.

Tutkimuksessani utooppinen Karjala on edellä esitetyn kaltainen etäinen, ihanteellinen ja poissaoleva paikka, joka voidaan esittää yhtä hyvin yksilöllisen muistin kuin poliittisen liikehännän,

yhdistys- ja vapaan kansalaisaktiivisuuden sekä reformien kautta. Tutkimani utopiat liittyvät myös muistoihin ja kietoutuvat sitä kautta muistelijoiden subjektiivisiin kokemuksiin kuten mielikuviin, poissaolon tuntuun ja luovutuksen synnyttämiin tunteisiin. Tällaiset henkilökohtaiset utopiat eivät ole kansallisia, sillä ne kiinnittyvät kunkin muistelijan oman elämän kannalta merkityksellisiin muistin paikkoihin. Esimerkiksi siirtokarjalaisten utopioissa on usein kyse unohduksesta ja mielikuvien hämärtymisestä ja muuttamisesta. Niistä on luettavissa muistoja ja tunteita menetetyistä Karjalasta sekä yksilötason sankari- ja selviytymistarinoita jälleenrakennetusta Suomesta.

II KIISTELTY MENNYT

VUODEN 1918 VIIPURI

Suomen sisällissota oli yksi Euroopan verisimmistä. Sen liepeillä ilmeni monenlaisia ei-toivottavia ilmiöitä, kuten väkivaltaisuuksia, terroritekoja ja laittomia teloituksia, joista osa oli rikoksia ihmisyyttä vastaan. Viipurissa valta oli sodan jälkeen valkoisilla, vieläpä rajattomana, kuten Jaakko Paavolainen on ajasta kirjoittanut. Paavolainen kuvaa, miten sodan jälkiselvittelyt synnyttivät märkiviä haavoja, joista muistoksi jäivät kipeät arvet. (Paavolainen 1967, 418.)

Vuoden 1918 sisällissodan punainen muisto oli pitkään vaiettu aihe Suomessa ja Karjalassa. Vasta 1960-luku toi muutoksen asenteisiin. Tällöin myös hävinneen punaisen puolen historiasta haluttiin tehdä tunnustettua, tunnettua ja julkista. Ilmapiirin avartumista edesauttoivat varsinkin kirjailija Väinö Linnan *Täällä pohjantähden alla*, Juhani Paasivirran ja Viljo Rasilan tutkimukset sekä Jaakko Paavolaisen terroritriologia. Suomalaiset arkistot käynnistivät keruita, joiden avulla haluttiin edistää historian uutta tulkintaa. (U. Peltonen 1996, 14–18.) 1990-luvulla tutkijat löysivät uudelleen sisällissodan punaisen muistitiedon, kun Ulla-Maija Peltonen väitöskirja *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelu-kerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen* ilmestyi. 2000-luvulla on tultu jopa siihen, että tutkimuksellinen asetelma on kääntynyt punaisille suosiolliseksi ja sotaa on alettu kuvata yhä enemmän ”hävinneiden ehdoilla”, kuten Esko Salminen esitti 2007 ilmestyneessä teoksessaan *Päättymätön sota: sisällissota julkisessa sanassa 1917–2007*. (Salminen 2007, 202.)

Tässä luvussa käsittelen Suomen 1918 sisällissodan poikkeuksellisia kuolemia Viipurissa. Näkökulmani poikkeaa kuitenkin tavallisesta, sillä en käsittele poikkeuksellisia punaisia kuolemia. Sen sijaan tarkastelussani on yksi menneisyyden tapahtumien virtaan sijoittuva särö: Toivo Timoteus Kuulan (1883–1918) kuolema, jonka aiheutti valkoisen jääkäriin ampuma surmanluoti. Viipuriin Vaasassa syntyneen lestadiolaisperheen esikoisen oli tuonut työ: hän toimi Viipurin Musiikinystävien orkesterin kapellimestarina vuo-

det 1916–1918. Toivo Kuula oli viettämässä valkoisia voitonjuhlia Vaasan rykmentin II pataljoonan jääkäreiden kutsumana vieraana vapunaattona 1918. Vuoden 1918 kuolema korjasi siis satonaan säveltäjän, joka kuului sekä suomenkielisten ja -mielisten eliittiin että pohjalaisen kansan syviin riveihin. Säveltäjämestarin kuolema oli siksi vähintäänkin erikoinen.

Vapunaaton hämärät tapahtumat käynnistivät selvitystyön, joka päättyi vuonna 1921 rikoksesta epäiltyjen kahden jääkärin kuoltua. Sodan voittaneelle valkoiselle Suomelle Kuulan kuolema oli ristiriitainen ja hankala eikä kaikista kuoleman yksityiskohdista heti voinut avoimesti kirjoittaa. Tarkastelen Toivo Kuulan kuolemaa erilaisten lähteiden, kuten muistitiedon, arkistoaineistojen, sanomalehtikirjoitusten ja elämäkertojen valossa. Mietin myös, mitä sellaista Toivo Kuulan kuolemaan liittyy, että siitä on myöhemmin haluttu puhua mysteerinä.

Sattumia Viipurissa keväällä 1918

Lauantai 19. päivä tammikuuta 1918 oli sisällissodan aattopäivä Karjalankannaksella. Viipurissa Pietisen puunjalostustehtaalla²⁰ tapahtui aseellinen yhteenotto, jonka seuraukset olivat myöhemmän historiankirjoituksen valossa ennalta arvaamattomat. (Ks. Karimo 1937, 50, 57; Manninen 1992, 410–411; Ora 1928, 71–85; Rantakari 1919, 67–72.) Oikeastaan koko Suomen sisällissodan voi ajatella saaneen kipinän juuri Viipurista, sillä Pietisen puunjalostustehtaalla käydyistä aseellisesta kahakasta alkanut tapahtumaketju laajeni ensin Kannakselle ja pian sen jälkeen Suomi olikin sodassa. Samaan aikaan kun Pietisellä kahakoitiin, Helsingissä taisteltiin työväenliikkeen sisäisestä arvovallasta ja puoluejohdon koostumuksesta. Kun vallankumoukselliset olivat puoluenevoston enemmistönä, ei rauhanomaiselle etenemiselle löytynyt enää sijaa. (Paavolainen 1967, 88–89; Soikkanen 1970, 285–289.) Jussi T. Lapalainen onkin todennut, että pienet tapahtumat Viipurissa kasvoivat maakunnalliseksi ja lopulta koko maata koskevaksi kysymyk-

seksi. (Lappalainen 1981a, 40; myös Selén 2001, 20–21; Soikkanen 1970, 291–292.)

Kolme kuukautta myöhemmin, kun Suomen sisällissota kääntyi punaisille tappiolliseksi, Viipuri oli jälleen sodan keskiössä. Punaisen kansanvaltuuskunnan tärkeimmät henkilöt olivat siirtyneet sinne jo 9. huhtikuuta, minkä jälkeen moni sen jäsenistä jatkoi matkaansa rajan yli Venäjälle. Viipurin kaupunkia suojaavat rintamalinjat murtuivat pian johdon paon jälkeen huhtikuun 28.–29. päivinä. (Fingerroos 2004a, 299–301; Lappalainen 1981b, 218; Soikkanen 1970, 241–250, 281, 313–315; myös Paasivirta 1957, 230–231, 294–295; Rinta-Tassi 1986, 465–474.)

Väkivalta ja terroriteot olivat osa sisällissodan ratkaisua, sillä molemminpuolinen koston kierre oli perua sodanaikaisista raakuuksista. Viipurin lääninvankilassa tapahtui ensin joukkomurha 27. huhtikuuta. Murhat teki joukko humalaisia punakaartilaisia, jotka ryhtyivät pitämään lääninvankilassa ”tutkintoa”. (Eerola & Eerola 1998, 67, 69; Fingerroos 2004a, 301–305; Paavolainen 1967, 162–164; *Suomen itsenäistymisen kronikka* 1992, 133; Upton 1981, 191.) Valkoisen puolen voitonjuhlat puolestaan käynnistyivät vapunaattona 1918 – sinä samaisena yönä, jolloin Säiniöltä Viipuriin juhlimaan saapunut säveltäjämestarikin sai kuolettavan ampuma-haavan päähänsä. Näissä juhlissa joukot rivimiehistä upseereihin saakka nauttivat siinä määrin alkoholia, että voidaan puhua yleisestä juopumuksesta (Paavolainen 1967, 269–270). Voitonjuhlia seurasi verinäytelmä, joka kohdistui ensin kaupungista löytyneisiin venäläisiin, sitten poliittisesti arveluttaviin punaisiin. *Suomen itsenäistymisen kronikka* (1992) kuvaa tapahtumia näin:

Viipurin lääninvankilan murhat ovat kiihdyttäneet monien valkokaartilaiden mieliä eikä ”punaryssiä” siksi maltillisemmissakaan piireissä säälitä. Valtausta seuraavina päivinä surmataan Viipurissa noin 160 venäläistä, poliittiseen väriin katsomatta. Teloituspaikkoja ovat mm. linnoituskaivannot, joissa ammutaan konekivääreillä noin 50 venäläistä. Tarkkaa lukua Viipurin valtauksessa teloitetuista punaisista ei tiedä: määrä lienee lähellä tuhatta. (*Suomen itsenäistymisen kronikka* 1992, 132.)

Siirryn seuraavaksi Viipurin valloitusta seuranneeseen yöhön: niihin hämärän tunteihin, jotka jälkeenpäin ovat hämmentäneet monia. Paikkana on Viipurin Seurahuone, jossa tapahtui paljon epäselvyyttä aiheuttanut ampumavälikohtaus. Aseen liipaisinta painoi humalainen valkoinen jääkäri eli oma mies. Seurahuoneella vallinnut valkoinen humala on vaikuttanut paljon julkisen muistelutyön muotoihin. Kiinnostavaksi tapauksen tekee se, että ampumiseen johtaneista syistä on olemassa sekavaa todistusaineistoa. Itse ampumisesta sen sijaan on olemassa silminnäkiätodistuksia. (Paavolainen 1967, 271–272, 422–425.) Seurahuoneen tapahtumat ja keskeneräiseksi jäänyt oikeudenkäynti ovatkin kiehtoneet vuosikymmeniä ihmisten mielikuvitusta ja tuottaneet säännöllisin väliajoin sekä huhuja että asiaa sivuavaa lehtikirjoittelua. (Ks. Elmgren-Heinonen 1983, 370.) Rouva Alma Kuulan elokuussa 1918 kirjoittama päiväkirjaote, jossa hän tilittää tuntojaan miehensä kuoleman jälkeen, on tapahtumiin liittyvän vaitonaisuuden kannalta kuvaava. Rouva Kuula oli ampumisen hetkellä viipurilaisen pankinjohdajan Arvo Lintulahden kotona (Elmgren-Heinonen 1953, 426), joten hän eli epävarmuudessa koko yön sekä yötä seuranneet päivät, viikot ja vuodet:

Miten huutava vääryys on se, ettei Toivon asiaa ole vielä saatu selville, eikä murhaajat ansaittua rangaistusta saaneet. Nyt voivat he kulkea vaan kunniaa saaden vapaalla jalalla, ja Toivo on kärsinyt kuoleman heidän takiaan. Minä en ymmärrä nykyisiä lakeja ja nykyistä yhteiskuntajärjestystä. Miten se sallii tällaisen asian olla hämäryydessä. Kun H:linnassa eräs upseeri ampui punakaartilaisvangin ilman tutkintoa, niin siitä nostettiin (oikein kyllä) sanomalehtijuttu ja syyllinen saa rangaistuksensa, mutta Toivon ampumisesta eivät lehdet hiisku mitään. (HYK Call.310.11. Alma Kuulan päiväkirja; myös *Suomen Kuvalehti* 30.4.1960.)

Millainen muisto säveltäjä Toivo Kuulan kuolemasta sitten jäi elämään ja mitä vastaavasti jätettiin kertomatta? Millaisia totuuksia murhamysteeriosta on muistelutyössä jälkeenpäin esitetty? Kaikkiin näihin kysymyksiin ei voi vastata 90 vuoden viiveellä. Muistitiedosta kuitenkin löytyy jälkiä ja johtolankoja, joiden avulla Toivo

Kuulan murhan ympärille syntyneitä mysteeriä voi purkaa kerroksittain. (Ks. Portelli 2002, 63–74.)

Toivo Kuulan kuolema

Suomen itsenäistymisen ajasta ja sisällissodasta kertovassa kronikassa kirjoitetaan, että ”Säveltäjä Toivo Kuula saa surmansa Viipurissa”. Kronikka on ajankohtaiseen, 1990-luvun historiantutkimukseen perustuva tietokirja. Lyhyestä tekstistä saa irti oleellisen: sen, että säveltäjämestari oli mukana juopuneessa seurueessa, joka juhlisti vappua ja Viipurin kaupungin valloitusta Vaasan rykmentin esikunnassa ja ravintola Seurahuoneessa. Lisäksi tekstissä selvitetään, että Kuula oli mukana väkivaltaisessa kiistassa, joka päättyi jääkäriin puukotukseen ja Toivo Kuulan ampumiseen ravintolan pihalle:

Säveltäjä Toivo Kuula kuolee aikaisemmin saamiinsa vammoihin Viipurin lääninsairaalassa. Kuula oli syntynyt vuonna 1883, opiskellut sävellystä ja viulunsoittoa Helsingissä ja myöhemmin myös Bolognas- sa, Leipzigin ja Pariisissa. Valmistuttuaan hän toimi kapellimestarina ensin Oulussa ja vuodesta 1916 lähtien Pietarissa.

Sisällissodan ajan Kuula oleskeli enimmäkseen piilossa Viipurissa tehden vähäisiä sävellystöitä. Valkoisten vallattua Viipurin Kuula otti valloittajat riemulla vastaan ja lähti vaimonsa kanssa vapun viettoon Vaasan rykmentin esikuntaan ja sieltä edelleen Seurahuoneelle. Myöhemmin illalla syntyi ravintolassa kiistaa paikalle saapuneiden jääkäreiden kanssa siitä, kummalleko kuuluu suurempi kunnia Suomen vapauttamisesta, jääkäreille vai talonpoikaisarmeijalle. Kiista kehittyi uhkailun asteelle ja Kuula haavoitti puukolla erästä jääkäriä ja yritti paeta paikalta, mutta hänet ammuttiin ravintolan pihalle.

Välikohtauksen jälkeen Kuula toimitettiin Viipurin lääninsairaalaan, missä hän kuolee vammoihinsa. Runsaan alkoholinkäytön takia illan tapahtumat jäivät hämärän peittoon.

Laajassa tuotannossaan Kuula edusti vuosisadan alun kansallista romantiikkaa ja hänen orkesterisävellyksissään oli voimakkaita ranskalaisen impressionismin vaikutteita. (*Suomen itsenäistymisen kronikka* 1992, 137.)

Mitä seurahuoneella sitten tarkalleen ottaen tapahtui? Miksi pariskunta Kuula lähti Säiniöltä Viipuriin, vaikka heidän oli tarkoitus lähteä perheen kesäpaikkaan Luhankaan? Miksi kannisten miesten välinen kiista johti puukotukseen ja ampumiseen? Toivo Kuula oli kotoisin Vaasasta, joten kutsu Vaasan rykmentin II pataljoonan vieraaksi lienee syy sille, että pariskunta valitsi vappujuhlan kaupungissa. Tämä selitys on löydettävissä myös rouva Alma Kuulan päiväkirjasta, jonne on kirjattu yksityiskohtainen selvitys tapahtumien kulusta aina aamun varhaisesta kahvihetkestä illan eronhetkeen, jolloin tunnelma Seurahuoneella oli tiivistynyt rouvan mielestä aivan liian vaaralliseksi. Aamulla yhdeksän tienoissa ”Sinikka pieni jäi Helmin kanssa portille vilkuttamaan kättä”, kun pariskunta lähti auton kyyditsemänä Viipuriin:

sitten kiidimme halki niiden seutujen, joissa joitakin päiviä sitten oli hurjasti tapettu. Tiellä näkyi palaneita taloja, erään punakaartilaisen ruumis ojan reunalla ja kuolleita hevosia vielä. Pian tulimme Vaasan rykmentin II:sen pataljoonan esikunnan asunnolle ins. Hartmanin huoneistoon ja söimme siellä aamiaista. Sieltä menimme Toivon kanssa Patomäelle kahville ja katsomaan, ovatko he vielä hengissä. Siellä oli ilo meillä kaikilla suuri. Joukolla lähdimme sitten katsomaan kentälle paraattia kello 2 ja sieltä Seurahuoneelle, jonne meitä oli pyydetty vieraaksi Vaasan rykmentin huoneeseen. (HYK Call.310.11. Alma Kuulan päiväkirja.)

Seurahuoneella vallitsi Alma Kuulan kuvauksen perusteella innostunut mieliala. Toivo Kuula soitti ja lauloi harjoitellen säveltämäänsä suojeluskunnan marssia. Lisäksi hän piti jääkäreille ja suojeluskuntalaisille puheita. Säveltäjä oli vaimon mukaan intoa täynnä ja kohotti lopulta eläköön-huudon jääkäreille, suojeluskuntalaisille ja suomalaiselle Suomelle luvaten itse heiluttaa hengen miekkaa innokkaammin kuin koskaan ennen. Laulajatar Kuula esitti miehensä säästyksellä vielä *Lauantai-illan* ja *Syystunnelman*, minkä jälkeen he kiertelivät muissa huoneissa. Toivo Kuula ”heitti konfetteja joka jääkäriin päälle, joka eteen sattui” ja esitteli heille vaimonsa, laulajattaren. Vähän kello yhdeksän jälkeen rouva Kuula kuitenkin rupe- si tekemään lähtöä, ja olisi tahtonut miehensäkin mukaan:

Toivo ja Alma Kuula. Kuva: Museovirasto.

Mutta toverit vakuuttivat pitävänsä Toivosta huolen ja Toivo taputti minua olkapäälle sanoen: ”Tämä minun pikku emäntäni on vähän hermostunut. Mene sinä Ammi vaan rauhassa nukkumaan, kyllä minä tulen kotiin.” Luokkatoverinsa Einari Luoman hän lähetti minua saattamaan ajurilla kotiin. Sanoin siis Toivolle hyvästit syleillen ja jätin hänet reippaana sinne, aavistamatta mitä oli tapahtuva muutaman hetken kuluttua. (HYK Call.310.11. Alma Kuulan päiväkirja.)

Alma Kuulan ja muiden naisten lähdettyä juhlinnan tahti kiihtyi, mikä näkyy myös myöhemmin kirjoitettujen kuvausten vauhdissa ja värikkyudessa. (Esim. Elmgren-Heinonen 1983; Niiniluoto 1978; Paavolainen 1967; Sarkola 1960a, 27–35.) Erilaisten kuvausten perusteella illan tapahtumista rakentuu pirstaleinen kuva, joka alkaa hahmottua siitä hetkestä, kun erääseen Seurahuoneen kabinettiin tuotiin 25 litran spriikanisteri. Väki oli humalassa ja Toivo Kuula heidän mukanaan. Seurahuoneen sokkeloissa oli ilmeisesti niin paljon väkeä, että naapurihuoneiden tapahtumat jäivät läsnäolijoilta näkemättä ja kuulematta. Sotaylioikeuden käsittely olikin tältä osin ylimalkainen ja pöytäkirja lyhyt. Illan mittaan syn-

tyi kiistaa ainakin sopivasta musiikista ja siitä, oliko jääkäreillä vai talonpoikaisarmeijalla enemmän ansiota Suomen vapauttamisessa. Säveltäjä puolusti talonpoikaisarmeijan näkökulmaa. Kuulan mielialaan vaikutti varmasti myös se, että hänen säveltämäänsä jääkärimarssia arvosteltiin julkisesti ja verrattiin Sibeliuksen vastaavaan. Kun joku läsnäolijoista huusi: ”Deutschland, Deutschland über alles!” vastasi Kuula: ”Suomi, Suomi yli kaiken!” Tämän jälkeen syntyi lisää kiistelyä, minkä seurauksena joku tokaisi Kuulalle: ”Mikä sinä olet meitä arvostelevaan – mitä sinä olet tehnyt muuta kuin heiluttanut tahtipuikkoasi ryssille.” Kiihaaksi ja äkkipikaiseksi luonnehdittu Kuula suuttui tästä silmittömästi, ja pian sananvaihtoon liittyi kielikysymyksen – taustana välikohtaukselle oli Kuulan lapsuuden suomalaisuusmielisyys kaksikielisessä Vaasassa. Lopputulos vihanpidosta oli se, että Kuula joutui ärsyntyneen jääkärijoukon painostuksen kohteeksi. Jääkärivänrikki Mauritz Nylund pakotti hänet perääntymään läpi huoneen, vasten uunia. Kuula sai kasvoihinsa nyrkiniskun ja tempaisi esille pienen puukon, jolla hän viilsi Nylundia niskaan. (Elmgren-Heinonen 1983, 369; Niiniluoto 1978; Paavolainen 1967, 272–273; Sarkola 1960a, 27–35; *Suomen Kuvalehti* 30.4.1960; myös *Ilta Sanomat* 5.5.1958.)

Tämän tapahtuman jälkeen todistajalausunnot käyvät sekaviksi eikä voida olla varmoja, mitä kaikkea Seurahuoneella tapahtui ennen ampumista. Jossain vaiheessa kuitenkin huudettiin: ”Verta, verta, täällä on loukattu jääkäriä, jääkärin kunniaa on loukattu!” ja ”Täällä on bolševikki! Ottakaa hänet kiinni, ampukaa! Kostaakaa jääkärin veri!” Itse ampuminen tapahtui Seurahuoneen pihalla, jonka irtohiekkiaan kohtaloaan pakeneva Kuula kompastui ja surmanluoti lävisti hänen päänsä. (Elmgren-Heinonen 1983, 369; Niiniluoto 1978; Paavolainen 1967, 272–273; Sarkola 1960a, 27–35; *Suomen Kuvalehti* 30.4.1960; myös *Ilta Sanomat* 5.5.1958.) Yöllä säveltäjä kuljetettiin Viipurin Lääninsairaalaan, missä hänet onnistuttiin elvyttämään. Samassa sairaalassa makasi ilmeisesti myös hänen haavoittamansa vänrikki Nylund. (*Ilta Sanomat* 5.5.1958; Niiniluoto 1978.)

Toivo Kuulan kuolemaan liittyvää virallista selvitystyötä on kritisoitu paljon, sillä kuulustellut jääkärit eivät kertoneet kaikkea tietämäänsä ja tutkinta eteni hitaasti. (Esim. Niiniluoto 1978; Sarkola 1960a; 1960b.) Tutkinta toki alkoi välittömästi Viipurin raastuvan-oikeudessa, joka antoi 17. päivä tammikuuta 1919 välipäätöksen. Päätöksessä mainitaan, että tutkimukset ovat keskeneräisiä, minkä jälkeen asiakirjat jätettiin maaherralle. Aikaa kului, sillä käsittelyyn palattiin seuraavan kerran vasta vuoden kuluttua, kun oikeuskansleri puuttui vitkasteluun ja määräsi alustavaksi tutkijaksi asessori Onni Petäyksen. Tämä tapahtui luultavasti Kuulan omaisten pitkällisen painostuksen jälkeen. Todistajanlausunnot olivat tässä vaiheessa jo hataria. (Niiniluoto 1978.)

Molemmat ampumavälikohtauksesta epäillyt henkilöt, jääkärialiupseeri Oskar Einar Pirinen ja jääkärikapteeni Pekka Heikka, kuolivat pian sisällissodan jälkeen. Pirinen sai surmansa Säiniöllä toukokuussa 1918, ja Heikka hukkuu purjehdusreissulla Vaasan edustalla heinäkuussa 1921. Tutkimukset keskeytettiin tähän, ja asiakirjat palautuivat sotaylioikeudelle vuonna 1921. Sotaylioikeus antoi samana vuonna päätöksen, jossa mainitaan Pirisen ampuneen Heikan käskystä revolverilla säveltäjä Toivo Kuulaa päähän. Kyseinen vamma aiheutti säveltäjän kuoleman 18 vuorokautta myöhemmin. Muuten sotaylioikeus antoi tapahtuman raueta. (Niiniluoto 1978; Sarkola 1960a, 21, 24–27.)

Sanomalehdet suojelevat säveltäjää

Suomalainen lehdistö reagoi Toivo Kuulan kuolemaan välittömästi. Sanomalehti *Karjala* kirjoitti 19. toukokuuta seuraavaa:

Päättynyt vapaustaistelu ei ole säästänyt taiteilijoitamme. Usea heistä on kaatunut kunnian kentälle. Kun myrsky on laannut toivomme myöskin punaisten aaltojen tyyntyvän. Siksipä oli niin uskomattoman yllättävä tieto Toivo Kuulaa kohdanneesta onnettomuudesta. Kohtalo ei ole meitä armahtanut, vaikka kyseessä oli meille niin kallis henki. (HYK Call.310.10. Arvosteluja. / *Karjala* 19.5.1918.)

Toivo Kuulan kuolema ei kuitenkaan ollut sellainen, että lehdistö olisi lähtenyt penkomaan sitä perusteellisesti. Kirjoittelu oli sävyllään positiivista, eikä kaikkia yksityiskohtia tuotu julki. Ainoastaan muutamat ruotsinkieliset lehdet kuten *Dagens Press*, *Åbo Underrättelser* ja *Vasabladet* julkaisivat yleisönosastokirjoituksia, joissa säveltäjän toimiin otettiin kantaa kriittisesti, olihan hän tunnettu myös kansallismielisistä, tulisista ja ruotsalaisvastaisista kannanotoistaan (Elmgren-Heinonen 1983, 31, 38–39, 47; *Suomen Kuvalehti* 30.4.1960). Kuulan kunniaa ja mainetta puolustava suomalainen rintama oli vahva, ja kriittiset kommentit olivat kuoleman yhteydessä poikkeuksia. Lehdistö halusi puhdistaa Toivo Kuulan nimen ”saastasta” ja vaati rikoksen tekijälle rangaistusta. (HYK Call.310.10. ”Lähetettyjä kirjoituksia.” / Lehti tuntematon.)

Lehdistö kirjoitti Toivo Kuulan kuolemasta myöhemminkin hienovaraisesti. Skandaalinkäryistä kirjoittelua esiintyi vasta 1950-luvulla (esim. *Suomen Kuvalehti* 30.4.1960; *Ilta Sanomat* 5.5.1958). Paljon ehtineen mestarin nuoruus, intohimo, taiteellisuus ja isänmaallisuus sekä tietenkin suomalaisten kokemana menetys korvasivat kuolemaa seuranneina vuosina tarkemmat yksityiskohdat. Lukiijat saivat tietoonsa hyvin yleisiä sisältöjä säveltäjän taustoista ja elämäntyöstä. Vasta 1950-luku merkitsi käännettä: lukijoille kerrottiin, että Seurahuoneella oli vapunaattona rankat ryyppyjuhlat ja murhaa on ympäröinyt salaperäisyys. Kolmen vuosikymmenen vaikenemisen on oltava lehdistöltä tietoinen ratkaisu, sillä muutoin eri poliittisia suuntia edustavien lehtien sivuilta löytyi sisällissodan jälkeen kauhukertomuksia vastapuolen terroriteoista. Ylipäänsä lehdistössä esiintyi näinä vuosikymmeninä yksityiskohtaisia ja mielikuvia herättäviä kuvauksia rikollisista (ks. esim. Haanpää 2003, 101).

Mielenkiintoista ajassa oli se, että Toivo Kuula oli sekä valkoisen että punaisen lehdistön varjeluksessa. Lehdistön suojeleva reaktio osoittaa, että Kuulan kuolema oli erityisellä tavalla poikkeava: muistelutyössä totuus murhan syistä lähimain vaiettiin, minkä ansiosta säveltäjämestarin arvo ja kunnia säilyivät entisenlaisena. Hänet samaistettiin valkoisiin, joille järjestettiin sankarihautajaisia ja

veisattiin kiitosta, mutta silti punainenkin lehdistö ylisti hänen ansiotaan. Poikkeuksellisen kuoleman ja muistin käsittely politisoituivat: ei-toivotut äänet vaiennettiin ja tilalle asetettiin entistä ehompi suomalaisuus (ks. Fingerroos 2004a; U. Peltonen 2003; Portelli 2003a, 29–41; 2003b). Samalla Karjalasta oli mahdollista kirjoittaa sisällissodan sankarihistoriaa, jossa paikan suomalainen henki säilyi koskemattomana.

Tietyistä totuuksista vaikeneminen ja valikoiva muisti olivat Toivo Kuulan kuoleman yhteydessä vallankäytön välineitä. Kuolema oli kansallinen ja arvoperusteinen ongelma, johon reagoitiin jääkäri liikkeen sisällä sopivalla voiman ja rivien yhtenäisyyden näytöllä – ja muutoin vaikenemalla. Nämä toimet mahdollistivat suuren suomalaisen myytin rakentamisen. Toivo Kuula haudattiinkin Helsingin Hietaniemen vanhalle hautausmaalle toukokuussa 1918, ja haudalle pystytettiin Alpo Sailon veistämä muistopatsas vuonna 1922. Hautajaispäivänä rautatieasemalle kokoontui joukko ystäviä, omaisia ja ulkopuolisia uteliaita vastaanottamaan vainajaa. Kukkien peittämä valkoinen arkku nostettiin ulos kuusenoksisilla koristellusta vaunusta, ja hautajaissaatto lähti etenemään kohti Vanhaa kirkkoa, jonka edustalla oli lisää yleisöä odottamassa. Sisälle kirkkoon, mustiin verhotulle alttarille, vainajan saatteli Kuulan oman surumarssin soidessa suomalaisen säveltaiteen kerma: professori Robert Kajanus, säveltäjät Selim Palmgren, Otto Kotilainen, Leevi Madetoja, Arvo Maasalo ja Yrjö Kilpinen. Siunaus päättyi Suomen kuoron esittämään lauluun, seppeleenlaskuun ja professori Kajanuksen juhlapuheeseen. (HYK Call.3 10.10. Arvosteluja. / Lehti tuntematon.)

Olin Viipurissa kun murha tapahtui

Suomen Kuvalehti julkaisi 30. huhtikuuta 1960 näyttävän kirjoituksen, jonka otsikon mukaan Toivo Kuulan kuolemaan liittyvä vanha mysteeri on selviämässä. Siinä Riku Sarkola, samainen mies, joka julkaisi kirjan *Toivo Kuulan matkanpää* (1960), julistaa, että 42

vuotta sitten kajahtaneen laukauksen kaiku kiirii vielä tänäkin päivänä keskuudessamme. Ääni ei vaimene, koska laukauksesta alkoi pitkä vääryyksien sarja, jota ei ole vielääkään hyvitetty. Mielenkiintoista tässä on se, että 1960-luku näyttää olleen kypsä monenlaisille sisällissodan totuuksille. Sarkola käsittelee Toivo Kuulan kuolemaa yhtä näyttävästi kuin Väinö Linna Koskeloiden kohtaloita Pentinkulma-trilogiassa ja akateeminen historiankirjoitus punaista sotaa omalla sarallaan. (Esim. Paasivirta 1957; Paavolainen 1966; 1967; 1971.)

Riku Sarkolan tekstissä on runsaasti otteita Alma Kuulan päiväkirjasta, joita on täydennetty ”eräillä uusilla tosiasioilla”. Sarkolan päämotiivina on todistaa, että mysteeriin ratkaisemiseksi ilmaantuu koko ajan uusia piirteitä. Vaikka vaikutusvaltaiset henkilöt yrittivät painostuksellaan jättää ”tämän kuohuttavan teon” vaille tuomioistuimen käsittelyä, molempien syytettyjen nimet ovat toimituksen tiedossa. Tästä syystä lehti toivoo lukijoilta lisää todistusaineistoa: ”Pyydämme niitä, jotka tietävät tapahtumista joitakin tosiasioita, niistä meille kirjoittamaan.” (Sarkola 1960b.) Sarkolan tekstin perässä on vielä yleinen vetoamus muistoaineiston talteen keräämiseksi: ”Toivo-Kuula-Seura on päättänyt koota ja säilyttää museoon tai museo-osastoon Toivo Kuulan muistoaineistoa katsojia ja tutkijoita varten.” (*Suomen Kuvalehti* 30.4.1960.)

Kirjoitus- ja keruukehotuksen innoittamana muutama muistelija lähetti *Suomen Kuvalehdelle* tekstejään. Mistään laajasta keruusta ei siis ollut kyse, mikä on ymmärrettävää, sillä yölliselle tapahtumalle oli vähän ulkopuolisia näkijöitä ja jääkärien vaikenemisen muuri piti. Helsinkiläinen komentajakapteeni Erkki Ainamo kirjoitti ”Toivo Kuulan ampumistapauksesta”. Ainamo oli lokakuussa 1948 hoidettavana Tilkan sotilassairaalassa ja sai huonetoverikseen everstiluutnantti Laakson. Tämä uskoutui Ainamolle, sillä hänellä oli Seurahuoneen tapahtumista paljon mieltä painavaa asiaa. Ainamo kirjoitti keskustelun ylös vasta kotiin pääsyänsä jälkeen, sillä hän ei katsonut voivansa tehdä muistiinpanoja intiimissä keskustelutilanteessa. *Suomen Kuvalehdelle* hän toimittaa tietonsa ”mitä suurimmalla varauksella”. (HYK Call.310.14.)

Erkki Ainamon kuvaus illan alusta vastaa melko tarkasti viranomaismuutoksen raporttia: Kuula jäi juhlapaikalle ilman vaimoaan, joi runsaasti, alkoi tapella ja tempaisi esiin puukkonsa, jolla ”viilsi erään ruotsalaisen takin rintamukseen haavan, joka ulottui kylkiluihin asti. Eräs toinen, joka yritti tulla väliin, sai piston käsivarteensa”. Tässä vaiheessa muut paikallaolijat kävivät käsiksi Kuulaan ja katsoivat parhaaksi poistaa hänet tilaisuudesta. Tehtävä annettiin Mäkiselle ja Laaksolle. Kuula kuitenkin harasi ankarasti vastaan: Ajoittain hän seurasi suosiolla ryhtyäkseen hetken perästä rimpuilemaan päästäkseen vapaaksi. Lopulta saattajien onnistui viedä Kuula pois juhlapaikalta, minkä jälkeen he päästivät hänet irti. Kuula kääntyi saman tien ympäri ja lähti juosten takaisin. Tätä seurannut ampuvälikohtaus jäi Laaksolta näkemättä. Ainamo päättää tekstinsä toteamalla, että vaikka Kuulan käytös ei lievennä surmaajan tekoa, ”on sittenkin kyseenalaista onko syytä saattaa kaunistelematonta totuutta julkisuuteen”. Hän jatkaa:

Eräiden mielestä Kuula oli itse syyppä kohtaloonsa, mutta sehän ei silti oikeuttanut tappoon. Tosin sota oli raaistanut mielet eikä ihmishenkiä arvostettu kuten normaalioloissa. Tajuttiin kuitenkin että nyt oli mentävä liian pitkälle. Olosuhteiden poikkeuksellisuudesta johtuen annettiin molemmille syyllisille tilaisuus livistää ja päätettiin olla ilmiäntamatta heitä, mikäli he poistuisivat maasta. Everstiluutnantti Laakso mainitsi molempien jo kuolleen. Jääkärit eivät ole kuitenkaan halunneet saattaa heidän nimiään julkisuuteen. (HYK Call.310.14. Sinikka Kuula-Marttiselle, *Suomen Kuvalehdelle* ym. tullutta Toivo Kuula -aineistoa. / Ainamo.)

Suomen Kuvalehden ”Arvoisa toimitus” sai vuonna 1960 toisenkin kirjeen, jossa kirjoitushetkellä 50-vuotias silminnäkijä kertoo luke-neensa lehdestä ”Toivo Kuulaa kuvaavan mysteerion”. Silminnäkijä oli tapahtumahetkellä pieni lapsi ja viettämässä syntymäpäiviä Viipurissa. Hän asui äitinsä ja sisarensa kanssa pienessä huoneessa Seurahuoneen alakerrassa, huoneen ikkunat avautuivat kadulle päin. Muistelijan kuvaus poikkeaa melkoisesti edellisestä, sillä hän seurasi Seurahuoneen ”elämän menoa” ”lapsen uteliaisuudella”:

Ei Kuulaa pihalla ammuttu, vaan pöydän päähän lyhythystyi, ensimmäisen laukauksen kajahdettua. Silloin me nopeasti juoksimme alakertaan

sanomaan äidille että sotilaspukuinen lyhyt mies ampui tumman miehen. Hetken päästä kolkutettiin meidän asunto-ovelle ja me pelättiin hirveästi. Olimme hiljaa... askeleet etenivät pitkin käytävää. Silloin äiti avasi hiljaa oven ja kurkisti, näki lyhyen miehen asetakissa menevän, humalaisen horjuvin askelin. (HYK Call.310.14. Kirje *Suomen Kuvalehdelle* 3.6.1960. Ks. myös HYK Call.310.14. Kirje A. Laitiselta Sinikka Kuulalle 29.8.1960.)

Silminnäkiäjöiden muistot antavat Seurahuoneen tapahtumille huomattavasti lisäsävyjä, mutta tapahtumien kulku ei niissä selvene. Ensimmäinen kuvaa, miten hänen huonetoverinsa osoittautui Seurahuoneen vapaudenjuhlijaksi, joka vieläpä saattoi puukon kanssa riehuneen säveltäjä kauas sisätiloista. Ampumista kyseinen everstituutnantti ei kuitenkaan ollut nähnyt vaan vihjasi, että illan tapahtumien yksityiskohdista vaiettiin jääkäripiireissä yhteistuumin. Kahdeksanvuotias pikkutyttö, joka seurasi isojen miesten juhlintaa ovensuussa, väittää ampumisen tapahtuneen sisätiloissa ja Kuulan lyyhistyneen laukauksen jälkeen pöydän päähän. Sen jälkeen tytön äiti näki lihavahkon, lyhyen ja humalaisen miehen pakenevan Seurahuoneelta takakautta.

Muistitietoon Toivo Kuulan kuolemasta Viipurin Seurahuoneella liittyy niin paljon epäselvyyttä, että punaista lankaa on mahdoton seurata 1960-luvulla kirjoitettujen tekstien perusteella. Muistitieto on kokoelma kirjoittajiensa motiiveja, kokemuskerrontaa ja oma-kohtaisia menneisyyden tulkintoja. Muistitieto sisältää merkityksisiä, joiden avulla muistelijat ilmaisevat suhteensa ja kantansa kuuluisan säveltäjäestarin vaiettuun kuolintapahtumaan. (Ks. Haanpää 2003; U. Peltonen 1996, 38–41; Ukkonen 2000, 30–31.) Sama päätelmä toki liittyy muihinkin lähteisiin kuten lehtikirjoitteluun ja Tuomi Elmgren-Heinosen *Toivo Kuula* -elämäkertaan. Kuolintapa oli niin poikkeuksellinen, että kerronta ja muisti sisältävät lukemattomia yksilöllisiä tulkintoja. Jokaisella muistelijalla on oma näkemysensä tapahtumien kulusta.

Alma Kuula, kuuluisa surijatar

Toivo Kuulan elämää sävyttivät ristiriidat ja kansallisromantiikan ajan taiteilijoille tyypilliset itsetutkiskelut, luonnossa samoamiset ja heräämiset. Uskonto ja kuolema kulkivat hänen mukanaan läpi elämän kuolinvuoteen houreisiin asti. Matti Kuulan isähahmoon sisältyi voimakkaita, uskonnolliseen johtajuuteen viittaavia piirteitä, sillä hän piti lestadiolaisessa kodissaan seuroja ja puheita ja rakasti hengellistä musiikkia. Myös äiti, Susanna os. Vehkakoski, kuului herätyksen piiriin, joten Toivo Kuulan kotikasvatukseen kuului vakavan uskonnollisuuden henki. (Elmgren-Heinonen 1983, 15–22.) Kuoleman teemasta tuli osa Toivo Kuulan elämää ja sävellystyötä viimeistään siinä vaiheessa, kun hän hautasi ensimmäisessä avioliitossaan syntyneen tyttärensä Aunen Saarijärvelle. Riku Sarkola kirjoittaa synkästä hautausmatkasta: ”Kuolleen lapsen arkku kainalossaan hän sai samota useita peninkulmia metsiä ja rämeitä etäiselle kirkolle.” (Sarkola 1960b, 48.) Pian tämän jälkeen Kuula sävelsi sekakuorolaulun *Tuuti lasta tuonelaan* ja yksinlaulun *Kesäyö kirkkomaalla*.

Edellinen huomioon ottaen on kiinnostavaa, että kuolema vei Toivo Kuulan vaimon, laulajatar Alma Kuulan pitkäksi aikaa mukaansa. Rakastava vaimo vietti miehensä kuolinvuoteen äärellä kaikki ne päivät, jolloin säveltäjä häilyi elämän ja kuoleman rajamailla. Hän oli toimintakyvytön ja avuton jopa siinä määrin, että lääkärit huolestuivat hänen terveydentilastaan. Hän uskoi miehensä selviämiseen ja suunnitteli toimivansa halvaantuneen säveltäjän hoitajattarena. Lisäksi hän kirjoitti ylös miehensä sekavat houreet ja valvoi, koska se silloin oli hänen ainoa elämäntehtävänsä:

Ah niitä kauheita hetkiä sairastuneen luona, niitä tuskallisia, raatelevia, epätoivoisia päiviä! Sydän se oli haljeta murheesta, kärsin kai melkein yhtä paljon kuin Toivoni. Istua vieressä, odottaa tuleeko käänös parempaan, vai ei, nähdä taistelua elämästä ja kuolemasta, toivoa ja taas joutua epätoivoon, nähdä omansa rumentuneen, kärsivän näköisenä, pää sidottuna, vasen puoli ruumiista halvattuna. Ja sitten nähdä hänen vähitellen riutuvan, nähdä kuoleman kaamean hetken lähestyvän, eikä voida tehdä mitään kuin koettaa lohduttaa omaani, ainoatani,

Alma ja Sinikka Kuula. Kuva: Museovirasto.

vaikka itse olin monesti pyörtymäisilläni. Ja kuoleman sormi kosketi hänen kaarevaa otsaansa, pois meni kultainen elämä, ikuisen kevään asunnoille. Minua jäi sammuva silmä vielä katsomaan ja Anni sanoi hän vielä vähän ennen viime hengähdystään. (HYK Call.310.11. Alma Kuulan päiväkirja.)

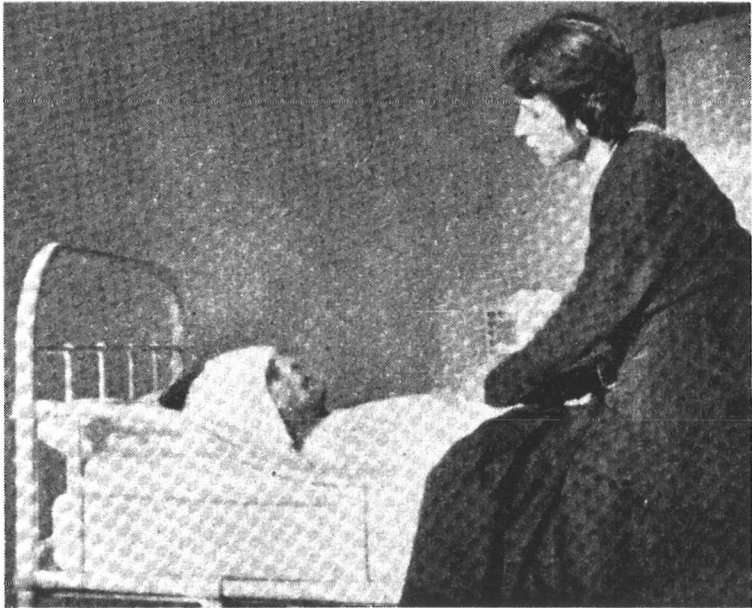
Päiväkirjamerkintöjen perusteella Alma Kuula koki ahdistavana myös sen vaikenemisen ilmapiiriin, johon hän törmäsi ensimmäisen kerran ampumista seuranneena aamuna kaupungilla. Julkinen vaikeneminen jatkui vuosia ja varjosti Alma Kuulan elämää erityisesti. Hän kuvaa päiväkirjassaan tarkoin, kuinka lähti heti herättyään hakemaan miestään Vaasan rykmentin II pataljoonan esikunnasta. Rykmentin upseerit olivat tavoittamattomissa suljettujen ovien takana, eikä säveltäjä Kuula ollut vahdissa olleiden sotilaiden mukaan yöpynyt esikunnan tiloissa. Eräältä ”senitääriltä” Rouva Kuula kertoo saaneensa kehotuksen mennä Seurahuoneelle kaupunginkomendantti Finnen luo. ”Vähän oudoksuen tätä” hän juoksi seurahuoneelle kysyen ovenvartijalta ja tarjoilijattarilta, onko kapellimestari käynyt siellä. He vastasivat kielteisesti. Tämän jälkeen rouva Kuula pyrki yläkertaan, jossa kaupunginkomendantin kerrottiin olevan. Matkalla vastaan tullut sotilas ennätti selvittää toituden:

hän sanoi aivan raa’asti: ”Yksi Kuula ammuttiin täällä viime yönä.” Putosin aivan kivettyneenä portaille ja heräsin vasta alhaalla kun minut oli viety jonkin tarjoilijattaren huoneeseen ja lääkäri seiso vieressäni. (HYK Call.310.11. Alma Kuulan päiväkirja.)

Alma Kuulan surutyö oli perusteellista. Päiväkirjateksteistä ei löydy viitettäkään siitä, että juhlinta oli seurahuoneella rankkaa ja Toivo Kuula juopunut. Sen sijaan Alma Kuula syyttää jääkäreitä siitä, ettei ”yksikään tule puhumaan kuinka se on käynyt, eikä yksikään heistä kirjoita ainoatakaan riviä minulle poloiselle”. Tytär Sinikka oli koko tämän ajan hoidettavana, ja kun hän saapui sairaalaan, sureva äiti pyörtyi uupumuksesta. Alma Kuula ei siis toipunut miehensä kuolemasta, ja alistunut surumielisyys sävytti hänen loppuelämänsä: ”Poissa on minun onneni nyt, poissa rauhani, poissa osa sielustani ja synkän syksyn kaltainen on elämäni nyt.”

(HYK Call.310.11. Alma Kuulan päiväkirja; Elmgren-Heinonen 1993, 379.)

Alma Kuula oli paneutuvassa surussaan suorastaan marttyyri, kuin Lemminkäisen äiti Tuonelan virran rannalla odottamassa, että hän, joka ei vielä hengitä, virkoaisi ja osoittaisi merkkejä elämänvoimasta. Toivo Kuulan sairastuoteelta on olemassa valokuva, joka on otettu muutama päivä ennen kuolemaa. Alma Kuula istuu rautasängyn äärellä pidellen miehensä käsiä. Tausta on harmaa, potilas puettu valkoisiin ja hänen kasvonsa valkoisen liinan peitossa. Kuvaa katsellessa voi melkein kuvitella, millaisen tunnelman sai-

Toivo Kuula sairaalassa Viipurissa kaksi päivää ennen kuolemaansa. Kuvan julkaisi *Suomen Kuvalehti* (nro 20) vuonna 1919. Kuva: Museo-
virasto.

raan hourailu loi kyseiseen päivään: ”Eikös hiiret ole tavallisesti mustia? Mutta mitä merkitsee valkoinen hiiri? Eikö se ole kuolemaa?” (HYK Call.310.12. Alma Kuulan muistelmia Toivo Kuulasta.) Alma Kuulan päiväkirjasuru on kuin lyyrinen teksti, jonka välityksellä voi ilmaista, miltä suru tuntuu ja miten kokonaisvaltaisesti se vaikuttaa ruumiissa ja mielessä. (Timonen 2004, 310–311; myös Nenola-Kallio 1982.)

Alma Kuulan päiväkirjamerkinnot ovat runsaat, ja ne ovat muodoltaan jonkinlaista lauluttoman ajan lyriikkaa. (Laitinen 1997, 210.) Hänen ilmaisuun tiivistyy huoli oman miehen kuolettamisesta (Utriainen 1999), itsestä, Sinikka-tyttärestä, tapahtumien epäselvyydestä ja tulevasta. Naisen ja kärsijän rooliin eläytyminen on lopulta niin perusteellista, että Alma Kuulan oma elämä on menettämässä mielekkyytensä:

Verellä tahtoisin nämä sanat kirjoittaa, Toivoni, rakkaimpani, ainoani on surmattu, hyvä Jumala, surmattu mitä raaimmalla tavalla, läpi päähän, läpi aivojen ammuttu ja potkittu ja tämän ovat tehneet omat miehet, meidän Suomemme kansan ”parempi aines”. Voi rakas isä, kuinka tämä voi olla mahdollista, että hän punaisilta säästyi Säiniöllä ollessamme ja valkeat, tai toisin sanoen jääkärit hänet surmasivat, hänet, joka heille Vappuna piti innostuneita puheita ja joka oli täydellisesti rauhan mies! Eivät tienneet nuo vieläkin tuntemattomat konnat, että kansansa tulee heitä vielä jälestäpäin kiroamaan, sillä yhden kansansa parhaista supisuomalaisista pojista he kaatoivat, säälimättä, tuntematta mitään ihmisyyttä, ajaen kuin koiran hänet pihalle. Ja minulta he ovat riistäneet omani, koko elämäni, toisen puolen sieluani sekä pieneltä Sinikalta hänen isä kultansa. (HYK Call.310.11. Alma Kuulan päiväkirja.)

Kuuluisa surijatar oli lehdistön erityisessä suojeluksessa. Itse asiassa Alma Kuulasta tehtiin suurempi ihminen kuin sureva nainen, hän oli suuri suomalainen nainen. Toivo Kuulan muistokonserteista julkaistiin keväällä 1919 viljalti arvioita ympäri Suomen. Niissä ylistettiin paitsi säveltäjämestarin mestarillisuutta myös rouvan tulkinnan harvinaislaatuista syvyyttä. Kielikuvat tavoittelivat elämää suurempia arvoja ja täytyivät suomalaiskansallisella mytologialla. Koska Toivo Kuulan muisto oli myyttillistynyt, tuo ahkerasti kon-

sertoiva ja muinaisuuden kätköistä esille astunut surutar oli suuren suomalaisen miehen paras tulkki. Alma ja Toivo Kuula olivat ideaaleja kohteita suomalaiskansalliselle ja poliittisesti virittyneelle palvonnalle.

Valkoisia kukkia. Vihko vihon perästä. Niin, juuri valkoisia siellä tulikin olla. Nehän parhaiten tunnelmaa kuvastivat. Olihan nyt surujuhla, liian varhain manan majalle menneen säveltäjän muistojuhla. Ja heti kun laulajatar ensi kerran esille astui, laskeutui huoneeseen kuin surun pyhä hartaus. Surun, joka syvimmin oli kohdannut laulajatarta itseään, mutta joka läheltä oli viiltänyt kuulijain sydämiä. Siksi sävelet, jotka sydäimestä lähtivät, löysivät tiensä suoraan kuulijain sydämiin. – Ja miten suomalainen oli koko ilta! Vain yksi saksankielisin sanoin sävelletty laulu, muuten vain suomalaisia runoja. Ja suomalainen kansansävel kaikui kaiken pohjana. Suomalaiset kotoiset sävelet välähtelivät sielun silmissä näitä suomalaisia säveleitä kuullessa. Ja miten suomalainen oli laulajatar itsekin vaatimattomana mustassa puvussa. Kuin olisi itse surutar muinaisuutemme kätköstä astunut esiin. (HYK Call.310.10. Arvosteluja. / *Suomen Nainen.*)

Poikkeava kuolema ja kiistely muistoista

Kuolemaan liittyy aina paljon kulttuurisia käsityksiä, jotka voivat olla sekä yhteisön hyväksymiä että kieltämiä. Juha Pentikäisen mukaan kaikilla kulttuureilla on keinosensa määrittää luonnollinen ja poikkeava tapa kuolla (Pentikäinen 1990, 88; myös Haavio 1992, 175). Näitä käsityksiä ilmaistaan rituaalein ja muistotyössä, joilla on merkitystä sekä eläville että toimien kohteena oleville kuolleille. Kuolemanrituaalien keskeisin tehtävä onkin ylläpitää kuolleiden arvoa ja kunniaa, ja ne ovat siksi julkisia. Muistelutyön avoimuus on merkki kuoleman normaaliudesta. (Ks. Fingerroos 2004a; 2005.)

Sisällissodan 1918 sotakuolemat olivat monella tapaa poikkeavia, ja näin oli etenkin Karjalankannaksella. Monille sisällissota yksinkertaisesti oli ”kauheeta surujen täyttämää” aikaa, jolloin naiset pukeutuivat suruharsoon ja kirkolle ilmestyi uusia ristejä. (Ks.

esim. SKS. SKHL. Viipuri msk. 1N, 3; SKS. SKHL. Viipuri msk. 3N, 54; SKS. SKHL. Viipuri tsk. 4N 5N, 141; TKU/A/00/22.) Ulla-Maija Peltonen on paneutunut tutkimuksissaan sisällissodan muistelukerrontaan liittyviin kulttuuriin myyteihin, voittajien suureen ja julkiseen traditioon ja häviäjien vaihtoehtoihin tapoihin käsitellä kuolemaa. (Ks. esim. Peltonen & Stenvall 1991; U. Peltonen 1996; 2003.) Sodan jälkeen punaisella kerronnalla on ollut selkeä motiivi: muistelijoiden tarve kertoa sellaisista asioista, joista virallinen julkisuus on vaiennut. Punaiset puolustautuivat valkoisia vastaan omalla perinteellään, jota Peltonen nimittää sekä kiistämisen kulttuuriksi että vastakulttuuriksi. (U. Peltonen 1996, 132–133, 237–239.) Muistelemisen ja kertomisen tarve kytkeytyvät etenkin kuolemiin, koska viralliseen – ja esimerkiksi maisemassa muistomerkein näkyvään – kertomukseen kuului vain valkoinen sankaritradiatio. Poissuljettuun, ei-julkiseen traditioon taas kuuluivat määrittään massiiviset vankileirikuolet, tuhannet laittomat teloitukset ja punaisten joukkohaudat. Poikkeuksellisista punaisista kuolemista tuli siis kansallinen ja arvoperusteinen ongelma, johon reagoitiin välittömästi sodan jälkeen voimankäytöllä ja -näytöllä, sittemmin valkoisella sotahistorialla. (Fingerroos 2004a.)

Toivo Kuulan kuolema sijoittuu jonnekin normaalin ja poikkeavan kuoleman välimaastoon, mikä on tehnyt siitä kansallisesti hankalan. Kuulan ampuminen oli järjenvastainen, sillä illan todennäköisen ja ongelmattomimman uhrin olisi pitänyt olla venäläinen bolševikki tai punainen upseeri eikä jääkäreille osoitetun Jokamies-marssin säveltäjä. Kuolema tapahtui myös poikkeuksellisissa oloissa, sillä Viipurin kaupungissa vallitsi sekasorto, voittajat viettivät juhlia ja alkoholia virtasi. Lisäksi Kuulan kuolintapa oli väkivaltainen ja kunniaton, vaikka kuoleman jälkeinen surutyö sai paljon julkisuutta ja säveltäjämestarin lyhyeksi jääneestä urasta tehtiin muisto- ja surutyössä loistokas kansallinen kertomus. Poikkeava kuolintapa ei siis muuttanut Toivo Kuulan arvoa ihmisenä, sillä ampuminen selitettiin parhain päin ja sille oli vähän silminnäkiätodistuksia. Muistelutyössä oleellisempaa olikin säveltäjän elämänaikaiselle toiminnalle annettu arvo ja kansallinen käyttökelpoisuus.

Karjalaisille Toivo Kuula sen sijaan oli viipurilainen kapellimestari ja verraton säveltäjä. Sanomalehti *Karjalassa* 19. toukokuuta 1918 otsikolla ”Toivo Kuula” julkaistu teksti konkretisoi Viipurissa tehdyn surutyön luonteen: kuoleman herra kutsui pois tapaturmaisesti loukkaantuneen kapellimestarin taivaan valkeaan kirkkauteen. *Karjalassa* julkaistun tekstin sävy muuttuu lopussa punaisia osoittavaksi. Heitä syyllistetään sodasta, ja lukijalle jää lopulta epäselväksi, millaisen onnettomuuden uhri Toivo Kuulan oli:

Aikaisemmin kaupungin sanomalehdissä ollut uutinen tiesi kertoa, että säveltäjää kaupunkimme orkesterin kapellimestari Toivo Kuula oli Vappuillana kohdannut valitettava tapaturma. Kahdeksantoista vuorokautta hänen henkensä häilyi elämän ja kuoleman välillä kunnes armoston kuoleman herra kutsuin hänet pois maan tomusta luokseen valkeaan kirkkauteen. Toivo Kuula kuoli eilen illalla täkäläisessä lääninsairaalassa yli-inhimillisiä tuskia kärsittyään. —

Päättynyt vapaustaistelu ei ole säästänyt taiteilijoitamme. Usea heistä on kaatunut kunnian kentälle. Kun myrsky on laannut toivomme myöskin punaisten aaltojen tyyntyvän. Siksipä oli niin uskomattoman yllättävä tieto Toivo Kuulaa kohdanneesta onnettomuudesta. Kohtalo ei ole meitä armahtanut, vaikka kyseessä oli meille niin kallis henki. (HYK Call.310.10. Arvosteluja / *Karjala* 19.5.1918.)

Vuonna 1918 Toivo Kuulan poikkeuksellisen kuoleman syystä oli yksinkertaisinta vaieta, sillä sisällissodan jälkiselvittely oli käynnissä ja Viipurin kaupungin yli kiiri kuularuiskujen ääniä useiden viikkojen ajan. (Ks. Fingerroos 2004a, 251–253; myös Kears 1989, 120–169; U. Peltonen 2003, 66–72, 87–88, 94; Pentikäinen 1969, 61, 98; Pentikäinen 1990, 88.) Myöhempi historiankirjoituskaan ei ennen 1960-lukua paneutunut vapun yön voitonjuhliin sen enempää kuin Viipurin venäläisväestön teurastukseen tai punavankien kohteluun vankileirillä. Vaikenemisen kautta synnyttiin kuitenkin merkityksiä, vuosikymmenien saatossa Toivo Kuulan muisto myyttillistyi. Näin syntyi mieliä kiehtova viipurilainen murhamysteeri.

Säveltäjämestarin kuolemasta tehtiin myös pohjalainen myytti, jonka prosessointi alkoi välittömästi kuoleman jälkeen sanomalehdissä. Kuula lähti vapunjuhliin eteläpohjalaisten ystäviensä ja

maanmiesten kutsumana ja totesi: ”siitä pitääkin tulla hauska vap-
pu.” (Elmgren-Heinonen 1983, 425.) Pohjalainen sanomalehti *Ilkka*
kirjoitti keväällä 1918, että Toivo Kuula ”oli koko sielultansa oikea
Etelä-Pohjalainen”. (HYK Call.310.10. Arvosteluja / *Ilkka* 1918.)
Varsinkin Tuomi Elmgren-Heinonen liittää 1960-luvulla rakenta-
massaan henkilökuvassa Toivo Kuulaan kaikki pohjalaisen mie-
hen heimostereotyypit: Kuula oli voimakas, omanarvontuntoinen,
isosanainen, olemukseltaan komea ja taipuvainen musikaalisuuteen
(ks. Vilkuna 1969, 170). Myös herraviha eli ylempiä vastaan osoi-
tettu kiukku (Apo 1986, 244; Haanpää 2003, 108–112) kuuluivat
Kuulan hyveisiin jo nuorena: ”Ja kukapa sitten olisi paremmin so-
veltunut suomalaisten poikien päälliköksi johtamaan lumi- ja kivi-
sotaa ruotsalaisia vastaan, kukapa olisi ollut intiaanileirien johtaja,
kuka marssinut poikakomppanian etunenässä, kun se sotilaslauluja
laulaen lähti Ahvensaareen kalaan, tai kukapa olisi tappelussa aja-
nut toverinsa äitiensä helmoihin eikä pelännyt sylipainia kasarmin
sotilaidenkaan kanssa, ellei tuittupäinen lyseolainen Toivo Timote-
us?” (Elmgren-Heinonen 1983, 31.)

Toivo Kuulan kuoleman ympärille kietoutuu sikermä muitakin
teemoja. Kuoleman mysteeri liittyy suomalaismielisten sankarien
keskinäiseen välienselvittelyyn ja kuolemanhetkellä tapahtuneeseen
kunnian riistoon. Oikeammin kyse oli paradoksisista ja ongel-
masta: kunniallisten miesten hetkellisestä kunniantomuudesta. Val-
linneissa olosuhteissa tapahtumille oli mahdoton löytää käypää se-
lytystä. Totuudesta vaikeneminen oli ainoa toimiva strategia, sillä
kuuluisa säveltäjä käyttäytyi samaan tapaan kuin stereotypian mu-
kainen eteläpohjalainen puukkojunkkari: hän puolusti talollisar-
meijan kunniaa jääkäreiden kustannuksella. Hänen toimiensa voi-
tulkita olleen eräänlaista jaloa taistoa aidon suomalaisuuden puo-
lesta – kuitenkin sillä erotuksella, että riehuminen jääkäreiden voi-
tonjuhlassa ei tarjonnut aineksia samanlaiselle kerskailevalle sankar-
ruudelle kuin esimerkiksi eteläpohjalaisten junkkarien häätapot (ks.
Haanpää 2002; Vilkuna 1949; Ylikangas 1976).

Sanomalehtikirjoitukset osoittavat, että Suomen kansa yhdis-
tyy kun Toivo Kuulan kaltainen suomalainen mies kuolee. Eten-

kin pohjalaiseen suuhun sana murha sopi hyvin, sillä surmanilta oli ”tavallaan aito suomalainen pirunpolska” (Niiniluoto 1978). Ampumisesta syyllistettiin ”Suomemme kansan ’parempi aines’”, eikä se jää ”kostamatta pohjalaisilta, jos ei siitä selvää saada muuten” kirjoittaa Alma Kuula. (HYK Call.310.11.) Toisaalta Toivo Kuula kuului itsekin parempaan suomalaiseen ainekseen. Siksi muistokirjoituksissa puhutaan valitettavasta murhasta ja ampumisesta, turmasta ja väkivaltaisesta kohtalosta. (Esim. HYK Call.310.10. Arvosteluja. / Kotilainen; Väinö S-n.) Toivo Kuula siis siirtyi lehdistön valikoivan muistin avulla myyttiseksi hahmoksi suomalaiskansallisten ikonien galleriaan ja murhaan liittyvä kerronta poliitisoitui. (Ks. myös Portelli 2001; 2003a; 2003b.) Kuolinhetkestä alkoi prosessointi, jonka tehtävänä oli pitää muisto mahdollisimman puhtaana ja ylevänä. Hänen hahmonsa kuviteltiin nostattavan kansan hengen ja kyläkirkkojen jumalanpalveluksissa viriävät äänet sellaisiin korkeuksiin, että ne ”leviävät yli koko tienoon ja kuuluttavat niin vanhoille kuin nuorillekin legenda suurista sielunkärsimyksistä”, kuten professori A. Rudnev tunnelmoi muistokirjoituksessaan:

Vastapäätä herraskartanoa kohoaa järven rannalla valtava sammaleinen kallio ja sen jyrkällä äyräällä luetaan vanhoja Kullervo-runoja. Nuo vanhat runot sisältävät kokonaisen Balladin heimosta, jolla oli tunteita, joka ymmärsi elää ja kuolla sen puolesta, mitä se oikeana piti. Uhkaavina seisovat nämä runot kuten sanoakseen kaikille jälkeentulleille ”vaviskaa!”. (HYK Call.310.10. Arvosteluja.)

Toivo Kuulan kunniaa ei riistetty pois kuin hetkeksi. Salaaminen alkoi heti yön tunteina. Kun puoliso Alma Kuula etsi miestään, totuutta ei enää ollut. Kuulan kuolema ja hautajaiset sen sijaan olivat suuren kansallisen surujuhlan aihe, joten kuolintapahtuma asetui erilleen sitä seuranneesta ritualismista. Surutyölläkin oli tendenssinsä, sillä pohjalaisen, herätyskristillisyyden riveistä nousseen säveltäjämestarin kilpeä kiillotettiin uskonnollisilla ja kalevalaiseen suomalaisuuteen viittaavilla teemoilla. Niistä etsittiin selitystä kuoleman mysteerille. Esimerkiksi *Hämärän laulun* todettiin muistuttavan lestadiolaisia suruvoittoisia, syvästi uskonnollisia lau-

luja (HYK Call.310.10. Arvosteluja. / *Otava* 1918). Jopa työväenlehdistö kirjoitti kuolemasta kunnioittaen ja raamatulliseen sävyyn. *Itä-Suomen Työmies* käyttää metaforaa tuonen viikatteesta, joka on leikannut viimeisten kuukausien aikana runsasta sataa ja katkaisut viimeksi kuuluisan säveltäjän elämänlangan, samalla ”saattaen Suomen säveltaiteen hengettären surupukuun”.

Nyt on kynä Toivo Kuulan kädestä kirvonnut. Se luoti, joka häneen vappu-iltana sattui, teki työn, jonka raskautta ei voi kyllin painottaa. Se luoti tempaisi musiikin vainioilta pois raatajan, joka omaperäisellä, tarmokkaalla työllään oli saanut suuren peltoalan muokatuksi, miehen, joka oli maalleen antanut paljon, mutta joka vielä olisi sielunsa syvyudessa loihtinut kansalleen runsaasti kauneusarvoja sisältäviä teoksia, jos vain elämää olisi riittänyt. (HYK Call.310.10. Arvosteluja.)

Työn Valta puolestaan nimeää Kuulan väkivaltaisen ja Kainin merkeissä kulkevan ajan uhriksi:

Köyhemmäksi on nyt käynyt Suomessa Väinämöisen kannel, kun sinä olet poissa, Toivo Kuula, mutta niin kauan kun se helkkyi, on siinä myös aina helkkyvä sinun hopeinen sydänkieleksi, ja kansasi on siunaava elämäntyösi lohduttavaa kauneutta. (HYK Call.310.10. Arvosteluja. / *Työn Valta*.)

Säveltäjä Toivo Kuulan kuolema oli väkivaltainen ja ristiriitainen. Suomalaisuuden-, voiton- ja kunniantunto olivat Viipurin keväällä 1918 kuitenkin niin korkeassa kurssissa, että voittajien lippu sai pitkään liehua linnan tornissa valkoisena ja puhtoisena. Näin syntyi myytti ja mysteeri, johon liittyi keskeisenä piirteenä kiivas keskustelu, kiistelykin, kuolemaan liittyvistä muistoista. Kuulan kuolemaan liittyvistä yksityiskohdista vaiettiin heti sodan jälkeen, mikä kiusasi erityisesti hänen puolisoaan Alma Kuulaa. Tapahtumiin liittyvä muistitieto on yksityiskohdissaan sekavaa, eikä edes lehdistö lähtenyt mysteerin purkuun ennen 1950-lukua. Tapaus kokonaisuudessaan kuvaa, miten katkelmallinen mennyt toimii. Se, mikä on totta, voi olla myös valhetta. Käsityksemme menneestä voikin rakentua sattumanvaraisille ja päällekkäisille tulkinnoille. Lisäksi, kuten Michel Foucault kirjoittaa, ”varsinainen historia” näyt-

tää pyyhkivän äkilliset tapahtumat pois tasapainoisten järjestelmien tieltä. (Foucault 2005, 12–14. Ks. myös luku *Katkelmia menneestä.*)

VUODEN 1944 VIIPURI JA LAPPEENRANTA

Toisen maailmansodan aikana Suomi kävi kaksi sotaa. Talvisota Neuvostoliittoa vastaan alkoi 30. marraskuuta 1939, ja se kesti 105 päivää. Talvisota päättyi Suomen kannalta tappiollisesti, sillä 13. maaliskuuta 1940 solmitun Moskovan rauhansopimuksen perusteella Suomi menetti noin 10 prosenttia maa-alueestaan. Menetettyihin alueisiin lukeutui maan toiseksi suurin kaupunki Viipuri. Jatkosota Neuvostoliittoa vastaan käynnistyi 25. kesäkuuta 1941. Tästä lähtien sodassa Suomi ei onnistunut pysyvästi valloittamaan menetettyjä alueita takaisin. Pariisissa 10. helmikuuta 1947 solmitussa rauhansopimuksessa Neuvostoliiton jo talvisodassa piirtämät rajat astuivat voimaan lähes sellaisenaan ja Suomi luovutti Neuvostoliitolle Petsamon alueen. Lisäksi rauhansopimuksessa vahvistettiin Jäniskosken–Niskakosken alueen luovutus ja määriteltiin sotakorvaukset Neuvostoliitolle. Pariisin rauhansopimuksen III luku asetti Suomelle myös joitain sotilaallisia rajoituksia.

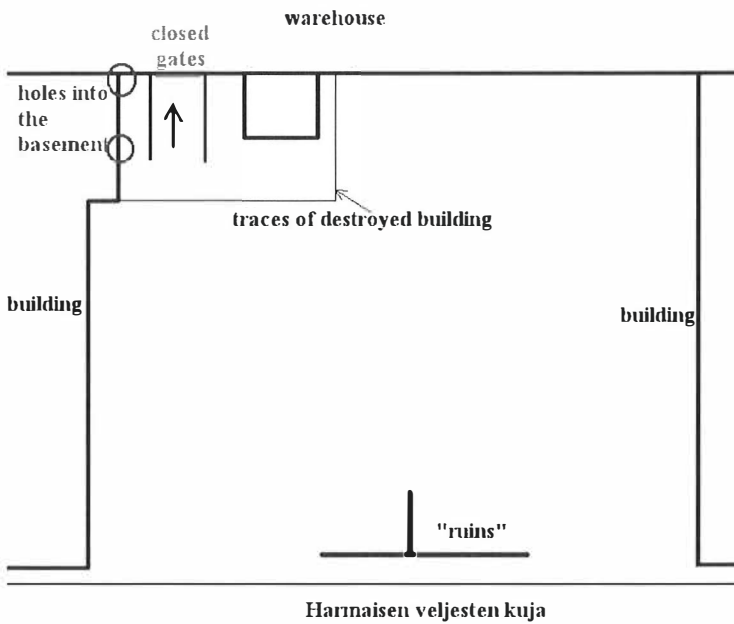
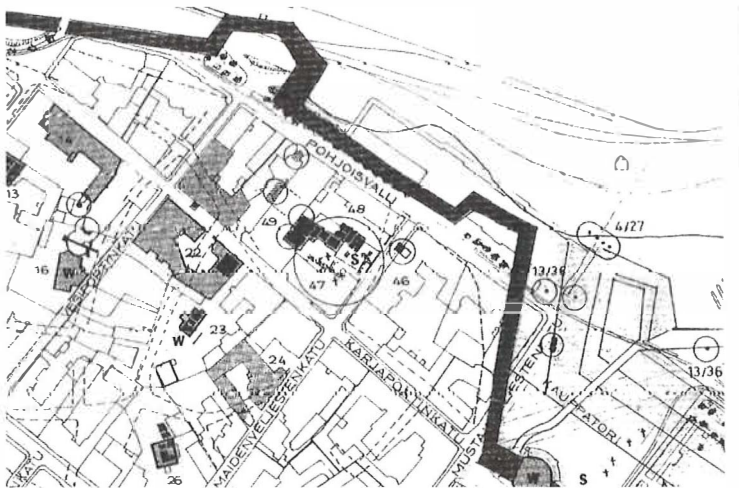
Jatkosodan torjuntataistelussa Suomi siis menetti Kannaksen ja koko Suomen lukoksi nimetyn Viipurin kaupungin. Sen neuvostojoukot valloittivat 20. kesäkuuta 1944, mitä edelsi vain kymmenen päivää kestänyt vihollishyökkäys. Tämä tappio oli ja on ollut Suomelle henkisesti hankala, sillä pääosa Kannaksesta ja Karjalan pääkaupunki Viipuri menetettiin rauhanneuvottelujen jälkeen Neuvostoliitolle kokonaan. Tappiollinen sota ei tänäkään päivänä ole sotaveteraaneille helppo puheenaihe – eikä sodan vaihtua muistia ole edes yli 60 vuotta myöhemmin kerätty kansallisiin arkistoihimme. Kiistelyä menneisyyden tulkinnoista käydään toistuvasti.

Tässä luvussa paneudun jatkosodan loppuvaiheen tapahtumiin Kannaksella, valikoimaan tapahtumia Viipurin ja Lappeenrannan välillä kesäkuussa 1944. Esitän, miten vaihtelevasti akateeminen tutkimus, amatöörihistorioitsijat, sodan kokeneet veteraanit, muuttamat kirjailijat ja media ovat esittäneet jatkosodan perääntymisvaiheen hämmäntävimmät käänteet: Viipurin kaupungin nopean menetyksen 20. kesäkuuta 1944, Kannaksen halkijuoksuksi kutsutun rintamakarkuruuden ja Lappeenrannan Huhtiniemen teloitus-

kuolemiin liitettyjen huhujen laidan. Luvun alussa esitän sotahistorian tulkinnan Viipurin valloituksesta kesäkuussa 1944. Alaluku *Kesäkuun lopun 1944 historia* seurailee tarkoituksellisesti lähteenä käyttämiäni tutkimusten kieltä ja esitystapaa. Sotahistoriassahan usein korostuvat luvut, joukkojen kokoonpanot ja sodan tapahtumahistoria. Seuraavissa alaluvuissa siirryn sodan toisiin, akateemisiin ja amatöörien tekemiin menneisyyden tulkintoihin, joiden oikeutuksesta kiistellään tälläkin hetkellä erilaisten lehtien sivuilla. Rakennan alaluvussa *Milloin hyväksymme moniäänisen menneisyyden* synteisin, jossa pohdin vuosien 1939–1945 sotien perinnön luonnetta. Keskustelua sotakuolemista ja talvi- ja jatkosodan sotahistoriallisista tulkinnoista käydään tämän päivän Suomessa edelleen konsensuksella. Kansakunnan kunnia sodassa on pyhä raja, jota ei tohdita ylittää.

Tutkimusmatkani vuoden 1944 vaiettuihin muistoihin alkoi, kun vierailin Viipurissa syyskuussa 2004 kahden yliopistokollegani kanssa. Tarkoituksenamme oli kierrellä Karjalankannaksen tärkeimmillä taistelupaikoilla, kuten Tali-Ihantalassa ja Summassa. Halusin näyttää kollegoilleni myös Viipurissa sijaitsevan Koirien hautausmaan, paikan, joka on sisällissodan 1918 unohdettu joukkohauta. Oppaanamme kierroksella oli paikallinen, suomea taitava mies, häntä nimitän tässä kirjassa Vladimiriksi²¹. Kiersimme koko sateisen päivän Tali-Ihantalaa ja Terijoen välisiä metsiä. Näimme vanhoja puolustuslinjoja, räjäytettyjä bunkkereita, sotaromua ja muistomerkkejä. Pitkä päivä päättyi illan hämärtyessä Viipuriin, ja siellä Vladimir halusi näyttää meille vielä yhden kohteen, kivillä ja maa-aineksella täytetyn kellarisyvennyksen, joka sijaitsee Harmaidenveljestenkadulla erään kerrostalon sisäpihalla. Paikka sinänsä ei näyttänyt kovinkaan ihmeelliseltä. Tuntemuksesta kertoo sekin, että toinen kollegoistani jäi viluisena istumaan autoon toisen puhellessa oppaamme kanssa. Minä itse raahustin paikalle viimeisenä, sillä olin huolissani sateesta kastuneesta kamerastani. Ihmetelin, mitä teemme moisessa paikassa.

Paikan päällä Vladimir kertoi meille ennalta arvaamatta, että kellarissa oli teloitettu sotilaita Viipurin valloituksen aikaan kesä-

Kellarisyvennyksen sijainti Viipurissa Harmaidenveljestenkadulla.

Paikka kuvattuna sateisena syyskuun päivänä 2004. Kuvat: Outi Fingerroos.

kuussa 1944. Suurin osa teloitetuista oli venäläisiä, mutta Vladimir arveli joukossa olleen myös suomalaisia. Hän selvitti, että rakennuksen yläkerrassa oli jatkosodan aikana tilapäinen säilö, jossa pidettiin venäläisiä sotavankeja. Käsitimme kollegani kanssa, että vangit oli tarkoitus vaihtaa suomalaisiin ja että joukossa oli ollut päällystöön kuuluvaa henkilöstöä. Vladimir myös esitti kokemuskertomuksenaan, miten naapuritaloissa asuneet pikkupojat olivat ryömineet kellariin 1960-luvulla ja tuoneet mukanaan peltipurkillisen sotilastakin nappeja. Jossain vaiheessa kellarisyvennyksen edessä oli ollut myös ihmisen hampaista ja luita. Eikä tässä vielä kaikki, sillä Vladimir mainitsi senkin, että neuvostoviranomaiset olivat tietoisia kellarista ainakin 1960-luvulla, jolloin sinne ryömineet pikkupojat olivat kertoneet löydöstään poliisille. Heitä kuitenkin oli kehoitettu vaikenemaan asiasta oman etunsa vuoksi.

Vladimirin esittämä kertomus oli alusta asti uskomaton – kellarisyvennyksen peittävän kivikasan päällä tosin on edelleen havaittavissa pieni aukko, josta voi kuvitella uteliaan pikkupojan ryömivän. Kuitenkin, jos kertomus olisi tosi, olisimme saaneet tiedoksi, että keskellä vanhaa historiallista Viipuria on venäläisten ja mahdollisesti myös suomalaisten sotilaiden joukkoteloitus- ja hautauspaikka ajalta, jolloin Viipuri valloitettiin. Kyseisen matkan jälkeen oli Suomen puolella yhteydessä useampaankin henkilöön, joista osa kävi jopa Viipurissa tarkistamassa paikan. Pienintäkään viitettä kellarin olemassaolosta en ole kuitenkaan saanut tai löytänyt, joten kyse on samanlaisesta vastapuolen raakuuksiin ja teloituksiin liittyvästä folkloresta, jota esimerkiksi sisällissodan 1918 jälkeen kerrottiin totena sekä punaisella että valkoisella puolella. (Ks. U. Pelttonen 1996.)

Toisaalta Vladimirin kertomus ei ole merkityksetön, sillä se johdatti minut tutkimuksellisesti uusille urille, lukemaan Viipurin menetykseen liittyviä tutkimuksia, artikkeleita ja kirjallisuutta. Kiinnostuin sodan vaihtoehtoisista tulkinnoista; sotiemme 1939–1945 muistiin liittyvä selvitystyö nimittäin käynnistyi samoihin aikoihin, kun seikkailin Kannaksen metsissä. Kirjallisella rintamalla Antti Kauranne ja Heikki Hietamies olivat ensimmäisiä, jotka löysi-

vät Kannaksella käydyin sodan loppuvaiheen kipeät muistot. Antti Kauranne paneutui Viipurin tapahtumiin dokumenttiromaaniensa *Kadonnut Viipurissa 20.6.1944*, ja Heikki Hietamies kirjoitti Lappeenrantaan sijoittuvan kuvauksen *Sotatuomari*. Molemmat kirjat ilmestyivät vuonna 2004 – vasta 60 vuotta kesän 1944 tapahtumien jälkeen. Vuonna 2005 Eeva Tammen nimi oli esillä sanomalehdissä sen jälkeen, kun hän julkaisi *Sotahistoriallisessa aikakauskirjassa* artikkelin ”Viipuria ei aiottukaan pitää 1944?”. Kenties ahkerimmin sotien jälkiselvittelyihin paneutui lappeenrantalainen journalisti Antti O. Arponen. Lehtikirjoitteluun pohjaava kirja *Teloitetut. Viimeinen jatkosodan kesä 1944. Kadonneet rintamakarkurit. Huhtiniemen mysteeri* ilmestyi vuonna 2006.

Myös suomalainen media käänsi samaisena vuotena 2004 uteliaan katseensa Viipurin kohtalonhetkiin ja Lappeenrantaan. Yleisradion TV2 esitti 18. marraskuuta 2004 Risto Arkimiehen dokumentin *Viipurin viimeiset päivät*. Dokumentissa yhdistyvät vanhat arkistofilmit ja sotaveteraanien haastattelut. Petri Immonen (2004) kirjoitti dokumentista *Helsingin Sanomissa*: ”Suomalaisten tappio oli varma. Rintamakarkureita teloitettiin. Ennen kaupungista vetäytymistä pelastettiin Suomen lippu Viipurin linnan tornista. Veteraanit kertaavat väläyksenomaisesti tapahtumia, jotka olivat kuin painajaisuudesta.” Viipurin menetykset ja Lappeenrannan Huhtiniemi koki tämän jälkeen ennennäkemättömän renessanssin. Keskustelu uskoakseni jatkuu vielä pitkään tämän kirjan ilmestymisen jälkeen, sillä yksimielisyyttä menneisyyden tulkinnoista tuskin koskaan saavutetaan (tästä esim. Ylikangas 2009).

Sisällissodan 1918 tapaan talvi- ja jatkosodankin perintö on ollut kiistelty aihe Suomessa. Ilona Kempaisen (2006, 11) sanoin *historiankirjoittaminen* on toisen maailmansodan tulkinnoissa monesti ollut *historiantutkimusta* edellä. Näin tilanteen voi sanoa olevan Viipurin ja Lappeenrannankin osalta, mikä tilanne on mahdollisimman otollinen ilmapiiri paitsi huhuille ja kaikenlaiselle folklorella myös journalistien, amatöörien historiankirjoittajien ja akateemisten tutkijoiden käymille kiistoille oikeista menneisyyden tulkinnoista. Tässä luvussa paneudunkin kahteen toisen maailmanso-

dan mysteeriiin: Viipurin menetykseen ja Lappeenrannan Huhtinien salaisuuteen. En selvittä mysteereitä vaan esitän joukon aiheeseen liittyviä keskusteluja. Pohdin ja eritoten ihmettelen, millaista puhetta sotiemme 1939–1945 muistoista käydään ja mistä vaietaan. Omasta Kannaksen retkestäni tuli siis lähes sattumalta kiinnostava tutkimuksen aihe, matka menneisyyden kerronnallisuuteen, vaikeumisiin ja katkoksiin.

Kesäkuun lopun 1944 historia

Suomalainen historiantutkimus on piirtänyt 20. kesäkuuta 1944 tapahtuneesta Viipurin valloituksesta kuvan, josta ilmenee taistelujen kulku ja tappion tarkat lukumäärät. Myös tappion syitä on selvitetty paljon. Karjalan rintamalla Suomen ja Neuvostoliiton väliset voimasuhteet olivat vielä keväällä 1944 tasaiset, mutta kuten sotahistoria tuntee, itänaapuri valmisteli pitkin kevättä 1944 Karjalan rintamalla salaa suurhyökkäystä. Pelkästään Kannakselle oli varattu 24 divisioonan verran miehiä, 5 500 tykkiä, 880 raketinheitintä ja panssareita; tavoitteena oli murtaa suomalaisten eturintama Rairvolan seudulla, tuhota suomalaisten joukkojen päävoimat ja edetä 9–10 päivässä Viipuriin – ja sieltä edelleen sisämaahan päin. Alustavat hyökkäykset alkoivat 9. kesäkuuta, minä aikana suomalaisten puolustusta onnistuttiin heikentämään ja selvittämään tuliaseimat. Suurhyökkäys alkoi seuraavan päivän aamuna kovimman tulivoiman kohdistuessa Valkeasaareen. (Manninen 2005, 840–843.) Täältä neuvostorintama eteni hurjalla vauhdilla, sillä tankit saapuivat Viipurin kaupunkiin 20. kesäkuuta 1944, täsmälleen etukäteen laaditussa 9–10 päivän aikataulussa.

Eero Elfvingen kirjoitti Viipurin menetyksestä *Jatkosodan pikkujättiläisessä* vuonna 2005 seuraavaa:

Viipurin kaupungin puolustus kesällä 1944 oli uskottu taaempien aseiden linnoitustöistä Itä-Karjalasta siirretylle 20. Prikaatille. Yhtymä ei ollut osallistunut Kannaksen torjuntataisteluihin. Viipuri kukistui lyhyiden taistelujen jälkeen, joka ei kovuudeltaan ollut verrattavissa

tuosta vanhasta kaupungista talvisodan viimeisinä päivinä käytyihin kamppailuihin. – Viipurin puolustus oli siis luhistunut odottamattoman nopeasti, vaikka vastassa ei ollutkaan murskaava ylivoima. Odotukset Viipurin sitkeälle ja menestykselliselle puolustamiselle olivat olleet kovat ylemmissä esikunnissa ja Päämajassa. (Elfvingren 2005, 850.)

Suora ote edustaa historiantutkimuksen hyväksymää käsitystä siitä, miten Viipurin kaupunki menetettiin ja mitkä syyt vaikuttivat sodan kipeimpiin kuuluvan menetyksen taustalla. Kuten Elfvingrenin kirjoittamasta otteesta käy ilmi, Viipurin kaupungin menetys kulminoitui 20. Prikaatin toimiin kaupungin puolustuksessa. Prikaati siirtyi kaupunkiin 15. kesäkuuta 1944 ylipääällikkö Mannerheimin käskystä²². Prikaatin miesvahvuus oli 5 133 miestä, ja sen komentajaksi ylipääällikkö nimesi kokeneen everstin Armas Kempin. Kyseinen prikaati oli ennen Viipuriin tuloa suorittanut rakennustöitä Aunuksen taaemmissa asemissa, eikä sillä ollut minkäänlaista kokemusta sodankäynnistä Kannaksella tai kaupunkiolosuhteissa. Ennen siirtoa prikaatin sotilaita ei myöskään riittävästi valmennettu tulevaan tehtäväänsä, eivätkä sotilaat olleet edes tietoisia, millaisiin tehtäviin he kaupungissa tarkalleen ottaen joutuisivat. Lisäksi prikaati oli ennemmin yhtymä kuin torjuntataisteluun sopiva taisteluyksikkö. (Elfvingren 2005, 844–845; myös Tarkki 1990, 15–41; Tarkki 1996, 15–32.)

Viipurin kaupunkiin joukot saapuivat erissä 18.–19. kesäkuuta, ja ne sijoitettiin 2,5 kilometrin levyiselle puolustuslinjalle, joka ulottui Viipurin Pappilanniemestä Käremäen, Kangasrannan, Kiesilän ja Ristimäen hautausmaan kautta Maaskolan ratapihalle.²³ Kuljetusongelmien vuoksi prikaatilla oli olematon määrä ampumatarvikkeita, ja tilannetta pahensi se, että Rautakorvessa sijaitseva kenttämakasiini kieltäytyi luovuttamasta ammustäydennyksiä. Lisäksi viestiyhteydet ja taisteluasemat olivat puolustuslinjalla täysin kesken, eikä alueella ollut edes yhtenäistä taisteluhautaa. (Kuussaari & Suninen 1993, 402; myös Tarkki 1990, 63–73; 1996, 67–71.)

Taistelutehtäviin 20. Prikaati joutui heti, sillä joukot hälytettiin asemiinsa puolen yön aikaan 19.–20. kesäkuuta, kun Kannak-

sen rintamilta vetäytyvien suomalaisjoukkojen tilannetta seurannut eversti Armas Kemppe sai huolestuneita viestejä Säiniön suunnalta. Prikaatin taisteluetuvariot joutuivat neuvostopanssarien tulikosketukseen yöllä, ja panssareita seuranneita vihollisosastoja alkoi saapua Kiestilän Ristimäen alueelle aikaisin aamuyöllä. Vihollisen tykistö aloitti häirintäämmunnan klo 6 aamulla ja jatkoi sitä koko aamupäivän; suomalainen tykistötuli sen sijaan alkoi vasta kello 13 tienoilla ammusten puutteen vuoksi. Lisäksi 18 neuvostopommikoneen laivue tulitti suomalaisjoukkoja. Huonosti rakennetut puhelin yhteydet alkoivat katkeilla jo aamupäivällä, ja kello 10:stä eteenpäin yhteydenpito tapahtui lähettien avulla. Prikaatin vasemmalla ja oikealla siivellä aamupäivä sujui kuitenkin rauhallisesti, ja ylipäätään puolta päivää edeltävissä puolustustehtävissä onnistuttiin kohtuullisesti. (Kuussaari & Suninen 1993, 410–411.)

Viipurin puolustuksessa tapahtui oleellisia muutoksia puolen päivän jälkeen. Puolustuslinjan keskelle oli ryhmittynyt II Pataljoona, jota komensi majuri Kurt Bäckman. Sen lohkolle oli aamusta asti ollut viholliskosketuksia, ja vihollispanssarit alkoivat liikehtiä aseman edustalla rohkeammin. Tilannetta pahensi se, että suomalaisten rynnäkötykit olivat vetäytyneet voimakkaan neuvostotulen alta ja käytettävissä olleet panssaritorjunta-aseet eivät tehonneet vihollisen raskaisiin vaunuihin. II Pataljoonan joukoissa alkoi syntyä panssarikauhua, mitä pelkoa syvensi vihollisen pommikonelaivueiden esteetön toiminta ja omien ammusten vähyys. Kun pataljoonan joukkoihin vielä levisi huhu, että suomalaisjoukoissa oli aloitettu vetäytyminen ja siitä oli annettu jopa käsky, alkoi pataljoonan sisällä tapahtua yksittäisten joukkojen irtaantumisia kello 13 aikoihin. Väärien huhujen ja viestintäongelmien vuoksi II Pataljoonan komentaja antoi lopulta vetäytymiskäskyn, mikä oli kohtalokas virhearvio kaupungin puolustuksen kannalta. Tämän jälkeen eversti Kempin sinänsä loogiset sodanjohtotoimet valuivat hiekkanä Kannakselle. Pakokauhu valtasi Viipuria puolustavat joukot, ja sotilasmassa juoksi tasaisena virtana Linnansillan yli länteen. Pioneerijoukko räjäyttikin sillan viholliselta kello 16.45; sitä ennen eversti Kemppe oli käskennyt hakea Suomen lipun Viipurin linnan

tornista. IV Armeijakunnan johto ei ollut Viipurin sekavista tapahtumista missään vaiheessa kunnolla perillä. (Kuussaari & Suninen 1993, 411–413.)

Paljon jälkikäteen pohdittu kysymys on, oliko Neuvostoliiton suurhyökkäys suomalaisille aivan täysi yllätys ja miksi sitä varten ei tosissaan varauduttu. Miksi Viipurin kaupungin puolustusvalmius oli niin heikko? Jarl Kronlund ja Raimo Heiskanen kirjoittavat *Jatkosodan historiassa* (1993), että Suomen sodanjohto piti suurhyökkäystä mahdollisena muttei todennäköisenä. Jo maaliskuussa 1944 oli kylläkin tiedossa, että neuvostojoukot olivat lisänneet partiointia, vanginsieppausyrityksiä ja desanttitoimintaa. Myös tähystyslavoja ja -palloja havaittiin, ja ääni- ja valomittaustulosten avulla pääteltiin, että kenttätykistölle rakennettiin rajan takana uusia patteriasemia. Huhtikuun alussa vilkastuivat kenttälinnointustyöt, ja toukokuussa taistelu- ja yhdyshautoja kaivettiin jo kohti suomalaisten asemia. Ensimmäinen tieto massiivisista neuvostojoukkojen keskityksistä Kannakselle saatiin 20. toukokuuta venäläiseltä sotavangilta – kymmenen päivää aikaisemmin radiotoiminta, jonka yleensä tiedettiin enteilevän varmaa hyökkäystä, oli hiljentynyt. Päämajan tiedusteluosasto kuitenkin arveli 2. kesäkuuta, että tietojen Neuvostoliiton 21. ja 33. Armeijakuntien saapumisesta Kannakselle täytyi olla väärä. Edes ilmavoimien 27. toukokuuta ja 2. kesäkuuta välisenä aikana ottama kuvamateriaali ei herättänyt suomalaisia, vaan kuvat päättyivät tulkitsemattomina IV Armeijakunnan tiedustelutoimistoon. (Kronlund & Heiskanen 1993, 280–281.)

Viipurin menetyksen syitä on haettu ensisijaisesti 20. Prikaatin toimista: reservistä siirrettyjen joukkojen hajanaisuudesta, taistelukokemuksen puutteesta, olemattomasta valmistautumisajasta, puolustus- ja viestiasemien keskeneräisyydestä, ammusten loppumisesta, sotilasjohdon virheistä, vääristä huhuista, peloista, panssari-kauhusta ja massahysteriasta.²⁴ Toisaalta Viipurin menettäminen oli vain kauneusvirhe, sillä historiallisen kaupungin menettämisellä ei ollut Suomen käymälle sodalle strategista tai taktista merkitystä. Sen puolustaminen oli Mannerheimille kunniaakysymys. (Elfven-

gren & Tammi 2007b, 71; Elfvengren & Tammi 2007c, 87; Elfvengren 2005, 851–853; Tammi 2005, 230–231; myös Kuussaari 1957, 276.) Ylipääällikkö lähetti vielä 20. kesäkuuta joukoille vetoomuksen, jossa todettiin, että Viipuri–Kuparsaari–Taipale -linjan (jatkoissa VKT-linja) torjuntataisteluun asettuvan armeijan on aika panna sulku vihollisen kululle, sillä aseman murtuminen heikentäisi Suomen puolustusmahdollisuuksia ja asettaisi koko Suomen kansan tulevaisuuden vaaraan. Ylipääällikkö myös mainitsi olevansa ”tietoinen siitä, että tämän aseman rakennustyöt ovat olemattomia tai aivan alkuasteella”, mutta luottavansa suomalaisen sotilaan sisuun ja taitoihin maastossa. (Kuussaari & Suninen 1993, 397–398; Tammi 2005, 231.)²⁵ Sotaa käytiin lopulta aivan muualla, kuten Eero Elfvengren toteaa *Jatkosodan pikkujättiläisessä*:

Prikaatin tappiot – 120 kaatunutta ja haavoittunutta²⁶ – osoittavat kaikesta inhimillisestä koskettavuudestaan huolimatta, että prikaati ei taistellut. Viipurin puolustaminen oli kunniatehtävä, mutta prikaati antoi nopeasti periksi eikä kasvanut tehtävänsä mukaisesti. (Elfvengren 2005, 853.)

Toisia tulkintoja

Viipurin menetyksestä on muodostunut sotahistoriallemme melkoinen pätkinä. Tappion taustoja on pengottu, ja historiantutkimus on löytänyt paljon erilaisia, pääosin strategisia syitä tappiolle. Kaikista sodankäynnin epäselvyyksistä ei suomalaisissa arkistoissa kuitenkaan ole enää dokumentteja, ja aina niitä ei ole edes kirjoitettu. Sotahistoriasta kertovia teoksia siis vaivaa lähdeaineiston aiheuttama näkökulmaisuuks, sillä tulkinnat rakentuvat niin kuin ne esitetään tarjolla olevissa lähteissä. (Tammi 2005, 248.) Tällaisia lähteitä ovat Eero Elfvengrenin mukaan sotahistorialliset tutkimukset ja teokset, sotapäiväkirjat, taistelukertomukset, sotaylioikeuden suorittamat tutkimukset, aseveljien muistelmat ja romaanit. (Elfvengren 2005, 850.)

Toisaalta on selvää, että Viipuri menetettiin 20. kesäkuuta 1944 varsin vähäisin miestappioiden huonon ennakkovalmistelun summana. Selvää on myös se, että vihollinen onnistuttiin pysäyttämään vasta Viipurin kaupungin länsipuolella, puolustuksen kannalta otollisen vesireitin äärellä. U. E. Moisala ja Pertti Alanen ovatkin kiintoisesti todenneet, että operatiivisesta näkökulmasta Viipurin nopea menettäminen vain paransi suomalaisten asemaa, sillä se säästi kaupungin varmalta tuholta. (Moisala & Alanen 1988, 111; myös Oesch 1956.) Kannaksen taisteluja 1944 amatöörinä tutkinut sotaveteraani Lauri Jäntti taas on ”varma siitä, että ’Kannaksen halkijuoksuun’ kuuluu vaihe – menestyksellinen kamppailu VKT-asemassa – joka talvisodan unohtumattomien päiviemme rinnalla on kansamme itsenäisyyden ajan merkittävin tapahtumasarja”. Menestyksellisellä kamppailulla Jäntti tarkoittaa kartalle piirtyvän vesireitin eli VKT-linjan äärellä käytyä puolustustaistelua.

Viipurin valloitus ja VKT-linjan puolustustaistelu kietoutuvat selvästi toisiinsa, menetettiinhän Viipuri nopeasti, minkä jälkeen kaupungista paenneet joukot onnistuttiin kokoamaan puolustustehäviin VKT-linjalle uudelleen. Päämajan ydinryhmään kuuluneiden kenraali Axel Erik Heinrichsin ja eversti Valo Nihtilän kautta julkisuuteen ei kuitenkaan ole tullut tietoa, joka valaisisi näitä tapahtumia.²⁷ Kenraali Aksel Fredrik Airo taas ei kieltänyt koskaan puhumasta Viipurin valloituksesta, mutta salasi valloituksen yksityiskohdat tarkoin esimerkiksi perheeltään. Sotahistorioitsija Eeva Tammi onkin todennut, että mikäli Airo ei olisi myöhemmin kertonut asioista ystävilleen, olisi tärkeitä yksityiskohtia saattanut jäädä kokonaan sotahistorialta huomaamatta. Airo nimittäin arveli, että ”50 vuoden kuluttua joku havaitsee, miten tapaus todellisuuudessa meni”. Eeva Tammen mukaan ”näin ei varmaankaan ole tapahtunut sen vuoksi, että asiasta ei ole jäänyt painettuja dokumentteja”. (Tammi 2005, 248.)²⁸ Näyttää siis siltä, että sotahistoriaa on kirjoitettu niin kuin menneisyyden tapahtumista sotapäiväkirjoissa, taistelukertomuksissa ja sotaylioikeuden suorittamissa tutkimuksissa kirjoitetaan.

On aihetta kysyä, mitä sitten tietävät ja muistavat suomalaiset sotilaat. Mitä he ovat omista rintamakokemuksistaan kirjoittaneet? Ovatko he ollenkaan aavistaneet, miten Viipuri menetettiin? Onko heidän muistoilleen ja kokemuksilleen annettu sotahistoriassa oikeutta? Onko Suomen käymissä sodissa siis jotain sellaista, josta akateemisessa (sota)historiantutkimuksessa ei ole aina kirjoitettu mutta josta amatöörien historiantutkijain teoksissa, muistelmissa ja kerronnassa on jälkiä.

Ekonomi, kustantaja ja kanslianeuvos Lauri Jäntti on sotaveteraani, joka oli kesällä 1944 panssaridivisioonan patterinpäällikkö Kannaksella ja sotilasarvoltaan kapteeni. Hän kirjoitti vuonna 1955 kirjan *Kannaksen suurtaisteluissa kesällä 1944*, jonka hän nimeää kuvaukseksi kesäsodasta ja sen epäselvyyksistä, joita yksiköissä taistelleet miehet eivät yksinkertaisesti voineet tuntea ja tietää.²⁹ Jäntin mukaan sotaa käyville miehille jäivät ”taistelun kulku ja sen tulos, merkitys ja uhrin” epäselviksi. (Jäntti 1956, 7–8.) Jäntin muistelmateoksen ilmestyessä 1950-luvulla jatkosodan tapahtumia ei ollut käsitelty kriittisesti lainkaan, joten hänen tekemänsä tutkimustyö oli siihen aikaan rohkea teko.³⁰ Jäntti toteaaakin heti kirjansa esipuheessa, että

virallisen sotahistoriamme suurhyökkäystä Kannaksella 1944 koskettava osa on yhä – vaikka näistä tapauksista on kulunut jo 11 vuotta – ilmestymättä. Tämä ei merkitse sitä, että taistelussa mukana olleet olisivat unohtamassa kesän 1944 Kannaksella. Päinvastoin. Tästä sodan vaiheesta puhutaan entisten aseveljien kesken usein ja pitkään. (Jäntti 1956, 8–9.)

Kirjan esipuhe antaa osviittaa myös siitä, millaisessa ilmapiirissä Jäntti vuonna 1955 kirjansa kirjoitti. Suomen armeija ja suomalaiset historiantutkijat nimittäin eivät olleet 11 vuotta sodan jälkeen kypsiä kirjoittamaan siitä mitään poikkipuolista. Myös Jäntin toivottiin vaikenevan muistoistaan:

Porautuminen yli kymmenen vuoden takaiseen aikaan ja kuvan luominen Kannaksen tapahtumista kesän 1944 kuumina päivinä tuntui täysin toivottomalta. Muistiinpanoja ei minulla ollut. Lisäksi olivat Jääkäriprikaatin sotapäiväkirjat kadonneet ja Raskas Patteristo 14:n pape-

reista tärkeimmät tuhoutuneet Lapin sotaretkellä. Sotahistorioitsijamme, jonka puoleen käännyn, vastusti työtäni. Sain vihjeen keskeyttää kirjoitteluni. Viipurin tapahtumien tutkimiseksi välttämättömiä Sotaylioikeuden papereita en aluksi saanut lukka, koska ne – muka – olivat salaisia. Kuvatoimistoa, jolta luulin saavani sotakuvia teokseeni, kielsi joku ”korkea taho” niitä antamasta kahta henkilökuvaa à 750: – lukuun ottamatta. Luvattiinpa ikävyyksiäkin jos tästä kirjassani kerroin. Vaikeudet, joita vastaan tosi ”jatkosodassani” kamppailin, muodostaisivat murheellisen, virkavaltaisuudesta kertovan luvun.

– Mutta laki asiakirjojen julkisuudesta tuli avukseni; vaikeudet väistyivät. (Jäntti 1956, 12.)

Kirjansa Jäntti on kirjoittanut taiten ja mielenkiintoisesti. Hän löytää Viipurin menetykselle joukon samoja syitä, joita historian tutkimus on korostanut. Lähteenä hän käyttää myös rintamatoveriensä muistoja, joten tulkinnassa on paljon sellaisia sävyjä ja yksityiskohtia, joita historian tutkimuksessa ei selvitetä. Epätietoisuus, ammuspula, väärät huhut ja pelko aiheuttivat suomalaisissa sotilaissa sodan kannalta kohtalokkaita reaktioita. Näitä syitä Jäntti korostaa kuvaamalla, miten Syväriltä Kannakselle siirretyt miehet luulivat rintaman olevan jossain ”Kivennavan–Kuuterselän seudulla”, kuten heille oli Syväriltä lähtiessä kerrottu. Sen sijaan heidät siirrettiinkin Viipuriin, joka sotilaan silmissä muistutti hylättyä rauniokaupunkia. Viipurin lomaunelmat – näin jotkut sotilaat tulonsa kaupunkiin kokivat – hukkuivat kiireisiin valmisteluihin ja järjestyksen katosi Kannaksen taisteluista vetäytyvien sotilaiden kauhukertomuksiin ja huhuihin. Samaan aikaan eversti Kemppe kiersi hänelle uskottua, välttävääkin huonommassa kunnossa olevaa VKT-linjan kaistaa. Tätä hän uskoi puolustavansa ylipäälliköltä saamansa käskyn mukaisesti sisulla, horjumatta ja maastoa hyväksi käyttäen. (Jäntti 1956, 165–166; 170–171.)

Jäntti kirjoittaa paljon kaupungissa vallinneesta ampumatarvikepulasta, ”koska epäonnistuminen tässä kohdin” koitui lopulta erääksi Viipurin katastrofin pääsyyksi. Tätä ongelmaa ”prikaatin komentaja, eversti Kemppe ja tykistö komentaja, everstilutnantti Arra, manailivat komentopaikassaan”. Jäntti myös osoittaa, miten Kemppe ja Arra tekivät kaikkensa tilanteen parantamiseksi. (Jäntti

1956, 172–175; myös Jäntti 1985, 175–179.) Viipurin puolustuksen kulmakivenä Jäntti pitää raskaita ammuksia, ja niistä oli valitettavasti huutava pula. Historia osoitti tällä tavalla yllätyksellisyytensä, ja menneestä piirtyy Jäntin esityksessä katkelmallinen kuva:

Näin oltiin siis sellaisessa tilanteessa, että mahtavasti yli 116 km kantava raskas patteristo oli ”putket tyhjinä” ja kevyenkin patteriston oli pakko ampua säästään jo ennen varsinaisen hyökkäyksen alkamista. Kranaatinheittimet olivat täysin hiljaiset. Kenen on syy? ”Tuntuu näin jälkeensä kaikkea onnettomia yhteensattumia ajatellen siltä, kuin Nemesin itse olisi katsonut hetken tulleen harmaannuttaa 20. Prikaatin johdon hiukset”, lopetti prikaatin silloinen tykistökomentaja tämän kirjoittajan kanssa käydyn keskustelutuokion. ”Vai tahtoiko se säästää Viipurin vihannan enemmänä raunioitumiselta?” (Jäntti 1956, 185.)

Viipurissa vallinnut sekasorto askarrutti rivimiesten mieltä ja johti puolustustahdon vähittäiseen luhistumiseen. Erkki Mielosen (1968; ks. myös Heikura 1967; Jäntti 1985, 180–181; Tarkki 1990, 92) tavoin Jäntti korostaa pelon ja pakokauhun merkitystä, sillä edestä pakenevat miehet lietsoivat ”hirmujutuillaan” panssarikauhua ja ampumatarvikkeiden loppumisen pelko aiheutti turvattomuutta. Oman tykistötulen loppuminen teki tilanteesta lopulta toivottoman: ”Näin näyttää pakokauhun leviämislle altis mieliala syntyneen syistä, joihin 20. Prikaatin johto ei voinut sitkeillä ponnisteluillaan vaikuttaa.” (Jäntti 1956, 221.) Vuonna 1985 ilmestyneessä kirjassaan *Sota Kannaksella ja Viipurin viimeinen päivä* Jäntti vielä täydentää vuonna 1955 tekemiään päätelmiä. Siinä hän toteaa, että kaupunkiolosuhteet herättivät korpisotaan totuneissa miehissä ”korttelitaistelun” pelkoa. Viipurin kaupungin takana oli myös vesistö, joka herätti epävarmuutta: ”Suomalaisten kansamiesten puutteellinen uimataito lienee sen tärkeimpiä tekijöitä.” (Jäntti 1985, 177–178.)

Jäntti päättää Viipurin menetystä käsittelevän luvun kirjassaan kiinnostavasti todeten: ”Perimmäisiä syitä ’Viipuri katastrofiin’ etsittäessä on siis – kuten edellä esitetyllä mahdollisimman todenmukaisella esityksellä lienen osoittanut – ’tuomarin’ mentävä 20. Prikaatin ulkopuolellekin.” (Jäntti 1956, 222; ks. myös Jäntti 1985, 178; vrt. Kuussaari 1957, 284–285.) Tätä vihjettä pidemmälle Jäntti

ei kuitenkaan jatka vaan siirtyy kirjan seuraavissa luvuissa sodan muihin taisteluihin. Hän tuo kuitenkin selvästi esille, että Viipurin menetyksen taustalla oli muutakin kuin mitä sotahistoria on kertonut. Tämän epäselvyyden paljastuminen³¹ vei lopulta 50 vuotta, kunten jatkossa tulemme huomaamaan.

Toinen kiintoisa Viipurin kesäkuun 1944 sotahistoriaa amatöörinä tutkinut sodankävijä on everstiluutnantti Uuno Tarkki, joka omien sanojensa mukaan ”tuona päivänä ja sen aattona” joutui liikkumaan Viipurissa melko laajalla alueella. Hän vieläpä mainitsee olleensa ”aivan kuin näköalapaikalla”, mutta häntä ”ei ole asiassa kuultu eikä haastateltu”. (Tarkki 1990, 10.) Motiivi kahden kirjan, vuonna 1990 julkaistun *Miksi menetimme Viipurin? Mitä todella tapahtui Viipurissa 20.6.1944* ja kuusi vuotta myöhemmin ilmestyneen *Taistelu Viipurista 20.6.1944 – Viipurin menetys ja oikeudenkäynti!* on sama kuin Lauri Jäntillä: uuden etsiminen ja sotahistorian kirjoittaminen toisin sekä toisenlaisia lähteitä käyttäen. Tarkki kirjoittaakin *Miksi menetimme Viipurin?* -kirjan johdannossa:

Jos asia haluttaisiin perusteellisesti selvittää, olisi vielä paljon tutkittavaa ja kirjoitettavaa. – Asiakirjojen entistä tarkempi tutkiminen paljastaa usein uusia faktoja, jotka pakottavat muuttamaan vanhoja käsityksiä. Osa vielä käyttämättömästä tiedosta on elossa olevilla veteraaneilla muistitietona. Tämä muistivarasto olisi kiireimmiten hyödynnettävä. Voidaan tosin sanoa, että on inhimillisesti mahdotonta täsmällisesti muistaa 45 vuoden takaisia ja sitäkin vanhempia asioita. Muistelu- ja muistikuvien luotettavuus vaihtelee tietenkin asioiden luonteesta ja henkilöistä riippuen, mutta lienee selvää, ettei muistitietoa voida lähihistorian tapahtumia valotettaessa sivuuttaakaan. Kriittisesti käytettynä sillä on oma lähdearvonsa.

Tutkimukseni perustuu lähinnä alussa mainitsemini asiakirjoihin, aseveljien haastatteluihin ja kirjeisiin sekä henkilökohtaisiin kokemuksiin ja havaintoihin. Esille tulee myös arkaluontoisia asioita, joita niitäkin on pakko kosketella totuuden löytämiseksi. (Tarkki 1990, 9, 11.)

Tarkin ja Jäntin esittämässä tulkinnoissa on paljon yhtäläisyyksiä, sillä molemmat painottavat Viipurin menetyksen yhteydessä strategian, puutteellisen huollon, huhujen ja sekasorron merkitystä. Eri-tyisesti he korostavat epäonnistuneen strategian ja mentaliteettien yhteisvaikutuksia. Myös Tarkki yhdistää tutkimukseensa omia ja

rintamatoveriensä kokemuksia kuvatessaan, miten Viipurin puolustuslinja oli määrätty ylimmän johdon käskystä ja miten hänen varusmieskollegansa oli pitänyt kaupunkia vaikeasti puolustettavana jo ennen suurhyökkäystä (Tarkki 1990, 50). Kaupungin puolustuksen ampumatarvikehuolto oli Tarkin kuvauksen perusteella lähinnä katastrofi: ”Se lienee sotahistoriassa ainutlaatuisimpia tapauksia alallaan.” (Tarkki 1990, 63.) Omakohtaisia huomioita hän on puolustuslinjoilla liikkueensa tehnyt paljon.

Tarkki mainitsee *Miksi menetimme Viipurin?* -kirjan johdannossa, että hänen tutkimuksensa paljastaa arkaluontoisia asioita, joita on kosketeltava sotaan liittyvän totuuden löytämiseksi. (Tarkki 1990, 11.) Myös *Taistelu Viipurista 20.6.1944* -kirjan lähtökohta on sama: huolto-ongelmien sotilaissa aiheuttama panssaripelko, 20. Prikaatin sisällä levinnyt perätön huhu, että jossakin on annettu vetäytymiskäsky, ja huhun seurauksena kulovalkean tavoin edennyt joukkojen pako taisteluasemista. (Tarkki 1996, 99–105; myös Tammi 2005, 237.) Tämän ketjun seurauksena kaupunki menetettiin käsittämättömän helposti, mikä totuus koettelee Tarkin mukaan sotahistoriaamme niin, että siitä mieluiten vaietaan. Tarkki kuvaa tilannetta Ristimäen takaisinvalloituksen tehtäväkseen saaneen 3. Komppanian näkökulmasta:

3. K:n johtajien ja miesten sotilaskunnia oli joutunut kovalle koetukselle. Ei ole haluttu kertoa, miten kaikki tapahtui. ”Sovittiin, ettei puhuta mitään ja lyötiin kättä päälle.” Turha näin. Maallikkokin ymmärtää tilanteen toivottomuuden. (Tarkki 1990, 136.)

Tarkin mukaan erityiseksi ”murhenäytelmäksi voidaan sanoa Naistensairaalan tapahtumia”. (Tarkki 1990, 165.) Viipurin naistensairaalan nimittäin oli sijoitettuna 20. Prikaatin joukkosidontapaikka, joka jäi kiireessä evakuoimatta, koska sairaankantajat eivät uskaltaneet sinne ja vetäytyvät joukot juoksivat pois pysähtymättä. Naistensairaalan lääkäri, sotilasvirkamies Otto Salonen jäi vihollisen käsiin niiden kanssa, jotka eivät itse päässeet kävellen pakoon. (Tammi 2005, 238; Tarkki 1996, 91–92.) Tarkki kirjoittaa, miten Naistensairaalaan jääneistä ei ole kuulunut myöhemmin mi-

tään: ”Kukaan ei palannut vankienvaihdossa. Tohtori Salosen koh-taloa on yritetty selvittää diplomaattiteitsein, mutta mitään tietoa ei ole saatu.” (Tarkki 1990, 166; Tarkki 1996, 86–92.) Suomalainen lentäjä on ottanut 2. heinäkuuta 1944 Viipurista ilmakuvan, jon-ka suurennoksesta erottuu tumma jälki Naistensairaalan kupeessa. Suomessa on arvailtu, voisiko ilmakuvassa erottuva alue olla vasta kaivettua maata. (Tammi 2005, 238–239.)

Taistelu Viipurista 20.6.1944 -kirjan Tarkki lopettaa todeten, että 20. Prikaatin miehiin yksinkertaisesti hiipi kuolemanpelko kaupungin puolustuksen ollessa retuperällä. Hän ei lopulta korosta edes vetäytyvien joukkojen mukana levinneitä kauhukertomuksia vaan osoittaa, miten kaksikymmentävuotiaat nuorukaiset joutuivat yön tunteina pohtimaan elämäänsä ja tulevaisuuttaan. Päivän saras-taessa epätoivo ja epävarmuus saivat sijansa, sillä vihollisen pans-sarit jylyisivät eikä omista panssareista, kranaatinheittimistä ja tykis-töstä ollut annettu tietoa. Lisäksi, kun omat patruunat vähenivät tai olivat lopussa eivätkä esimiehet olleet oikealla hetkellä tukemas-sa, otti kuolemanpelko lopulta ylivallan. Tarkki kysyykin, mikä on johtajien vastuu sodasta: ”On aika todeta, että 20. Pr:n miesten so-tilaskunnia on palautettu. Aika parantakoon myös heidän psyykki-set haavansa. He eivät voineet muuttaa mahdollonta mahdolliseksi.” (Tästä Tarkki 1996, 286–289; vrt. Kuussaari 1957, 284–285.)

Viipuria ei aiottukaan pitää vuonna 1944

Kaikki tieto Suomen viime sotien historiasta ei ole löydettävissä painetuista lähteistä. Sotapäiväkirjojenkin luotettavuus vaihtelee, osa on kirjoitettu puutteellisten tietojen varassa, jokunen jopa kokonaan sodan päättymisen jälkeen. Painettujen lähteiden kerronnan informatiivisuus on vaihtelevaa ja riippuvainen eri intresseistä. Sodan aikana ja sen jälkeenkin asiakirjoja on poltettu. Todella salaisia asioita ei ole kirjattu talteen lainkaan. (Tammi 2005, 228.)³²

Näillä sanoilla Eeva Tammi aloittaa *Sotahistoriallisessa aikakaus-kirjassa* joulukuussa 2005 julkaistun artikkelinsa ”Viipuria ei ai-ottukaan pitää 1944?”.³³ Eeva Tammi on erikoissairaanhoitaja ja

Presidentti Risto Ryti ja ylipäällikkö C. G. E. Mannerheim. Kuva: Museovirasto.

Suomen Sotahistoriallisen Seuran jäsen, joka on kerännyt talteen tietoa haastattelemalla sotaveteraaneja, koska ”sotahistorian tutkimuksessa ei veteraanihaastatteluja ole kovin paljon hyödynnetty” ja koska ”haastatteluissa korostuu usein yksilön näkemä ja kokemä”. Artikkelissa Eeva Tammi pohtii, miten oli mahdollista, että Suomen toiseksi suurin kaupunki Viipuri menetettiin kesäkuussa 1944 lähes taistelutta. (Tammi 2005, 228–229.)³⁴ Tammi palaa siis samoihin pohdintoihin, joita Lauri Jäntti 1950-luvulla ja Uuno Tarkki 1990-luvulla ilmestyneissä teoksissaan kävivät. Toisin kuin sotaa muistelevat ja amatöörinä tutkineet veteraanit, Tammi esittää ne Viipurin menetyksen syyt, joista veteraanit teoksissaan vaikenivat.

Tammi pohtii artikkelin alussa kenraaliluutnantti Aksel Fredrik Airon, marsalkka C. G. E. Mannerheimin ja presidentti Risto Rydin välistä suhdetta. Tämä pohdinta on Tammen käyttämä avain vaihtoehtoiseen sotahistorian tulkintaan. Päämajan päämajoitustemstarin Airon nimittäin tiedetään ehdottaneen Mannerheimille jo tammi-kuussa 1944, että Kannakselle pitää saada lisäjoukkoja. Taustana oli Airon vuonna 1943 tekemä huomio, että Suomen kartta kertoo selvästi, missä ratkaisevat puolustustaistelut tulitaiisiin käymään: Vuoksi juoksee luonnollisena puolustusväylänä kartan yläpäässä ja Suomenlahti lainehtii alhaalla. Viipuri sijoittuu tämän puolustusväylän väärälle puolelle, mistä syystä Airo arveli kaupungin tuhoutuvan, jos siellä taisteltaisiin. Ylipäällikön kanta joukkojen uudensuomalaiselle keskitykselle oli kuitenkin kielteinen, sillä hän kannatti Itä-Karjalan kannasten linnoitustöitä. Myös presidentti Ryti kertoi Mannerheimille alkuvuodesta 1944 huolensa siitä, miten Venäjä tulisi kohdentamaan hyökkäyksensä juuri Karjalankannakselle. Rytin ehdotuksen Mannerheim kuitenkin kuittasi vähättelemällä tämän taitoja strategina, ja Mannerheimin kielteinen vastaus lienee näpätys ylipäällikön tontille astumisesta. Lisäksi Saksan puolustusvoimien johto oli varoittanut suomalaisia neuvostojoukkojen strategisesta taitavuudesta ja iskuvoimasta. Arvion mukaan hyökkäys voitaisiin pysäyttää vasta 80–100 kilometrin päässä murtoalueelta, Viipuri menetettäisiin ja Kannaksen pääpuolustuslinja tulisi raken-

taa kaupungin länsipuolen vesistölinjalle. (Tammi 2005, 230–232; ks. Elfvingren & Tammi 2007c, 87–88.)

Eeva Tammen tärkeimpiä väitteitä siis on, että vuonna 1944 osa Päämajan sotastrategeista piti VKT-linjalle parhaimpana väylänä vesistöreittiä, joka kulki Viipuri länsipuolelta. Eversti Valo Nihtilä laati 16. helmikuuta jopa tilannekatsauksen, jonka perusteella armeija tulisi ryhmittää uudelleen ja siirtää puolustuksen painopiste Itä-Karjalasta Kannakselle. Mannerheim oli tässäkin vaiheessa eri linjoilla sekä eversti Nihtilän että kenraali Airon kanssa. Kannaksen puolustukseen tehtiin kuitenkin se muutos, että Kannaksen ryhmä lakkautettiin ja Kannaksen IV Armeijakunnan komentajaksi määrättiin kenraaliluutnantti Taavetti Laatikainen. Mielenkiintoista tässä kaikessa on se, että maaliskuussa joukko ylittä sodanjohdtoa kokoontui Laatikaisen kotiin Mikkeliin. Päämajan ulkopuolella käytyyn palaveriin osallistui päämajasta vain ydinryhmä: kenraalit Airo ja Heinrichs sekä eversti Nihtilä. (Tammi 2005, 231; ks. Elfvingren & Tammi 2007c, 92–95; Lindgren 2007, 276–277.) Ylipäällikkö Mannerheimia paikalle ei kutsuttu. Tästä Eeva Tammi kirjoittaa:

Isokokoinen kartta otettiin esille ja uusi armeijakunnan komentaja selvitti ylemmälle portaalle ajatuksiaan ja näkemyksiään. Samalla hänet perehdytettiin tehtäväänsä ja kerrottiin operatiivisesta suunnitelmasta, jonka mukaan VKT-asema oli vedetty kaikessa hiljaisuudessa kulkemaan Viipurin osalta kaupungin länsipuolelle luonnollista vesistölinjaa noudattaen. Tämän Päämajan ydinryhmän tavoitteena oli säästää joukkoja turhilta tappioilta, sillä sen selvä näkökanta oli, että Viipuria ei kyettäisi suuren hyökkäyksen tullen mitenkään pitämään. (Tammi 2005, 232.)

Eeva Tammi korostaa, että Päämajan ydinryhmä oli 4. kesäkuuta 1944 jo 77 vuotta täyttänyttä Mannerheimia yhden ikäpolven nuorempi. Airo on jälkikäteen maininnut, että ”Mannerheim oli vanha mies”, joka oli saanut koulutuksensa 1800-luvun ratsuväessä. Yleisesikuntakoulutuksen puute oli selvä sodanjohdtoon vaikuttanut tekijä. Lisäksi Tammi muistuttaa Airon huomioineen itsenäisen Suomen edun: ”Älkää katsoko palasia, katsokaa kokonaisuutta!” (Tammi

mi 2005, 246.) VKT-linja siis vedettiin päämajan ydinryhmän toimesta Viipurin länsipuoliselle vesireitille, ja tästä päätöksestä kolumnen hengen ryhmä vaikenä. Tammi toteaaikin artikkelinsa lopussa:

Viipurin taistelun 20.6.1944 salainen tausta on pysynyt pitkään virallisen historiankirjoituksen [po. *historiantutkimuksen*] ulkopuolella. Viitteitä siitä, että tapauksesta ei vielä ole kerrottu kaikkea, on ilmennyt esimerkiksi rivienvälikirjoitteluna Viipurin viimeistä päivää käsittelevissä kirjoissa. Esimerkiksi Viipurin puolustukseen kuulunut, silloinen kapteeni, myöhemmin everstiluutnantti Uno Tarkki kirjoitti myöhemmin tuosta taistelusta. Hän teki kovasti tutkimustyötä pyrkiessään selvittämään tätä Viipurin mysteeriä. Tarkki piti todennäköisenä, että tapaukseen on liittynyt ulospäin näkymätöntä kulissien takaista toimintaa. (Tammi 2005, 247–248.)³⁵

Lehdistö otti Tammen artikkelin vastaan innolla, tarjosihan se herkullisia näkökulmia julkaistavaksi. *Ilta-Sanomien* toimittaja Tuomas Manninen esimerkiksi otsikoi 14. huhtikuuta 2006 julkaistun jutun kysymyksellä: ”Isänmaan pettureita?” Lehtijutun ingressin mukaan ”historioitsijat hämmästelevät väitettä, jonka mukaan nämä miehet olisivat luovuttaneet Viipurin vapaaehtoisesti”. Ohessa muutama ote *Ilta-Sanomista*:

- Se olisi ollut voimassa olleen sotaväen rikoslain mukaan sotapetos, josta enimmäisrangaistus olisi ollut kuolemantuomio, sanoo oikeustieteen tohtori Jukka Lindstedt. —
- Heinrichs, Airo, Laatikainen ja Nihtilä olisi siis ammuttu jonkun laidon seinää vasten, Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian professori Martti Turtola havainnollistaa Tammen väitteen mittakaavaa ja vakavuutta. —
- Tutkimuksella on oltava vapaus, mutta tutkijalla täytyy olla myös tutkijan etiikka. Tammi leimaa nämä upseerit isänmaan pettureiksi, Turtola sanoo. (Manninen 2006.)

Karjala-lehden päätoimittaja ja samoihin aikoihin Lappeenrannan Huhtiniemen mysteerin selvitystyöhön paneutunut Antti O. Arponen ottaa hänkin Tammen kohuartikkeliin innostuneesti kantaa. Arponen esittelee huhtikuussa 2006 julkaistussa lehtijutussaan, miten perheenäidistä tuli ensin sotahistorian harrastaja, sitten tutkija, joka

lopulta löysi Viipurin, haastatteli sotaveteraaneja ja tutustui eri arkistoissa viime sotia käsittelevään materiaaliin:

Eeva Tammi sanoo, että viime sodista ei varmasti vielä ole tutkittu ja kirjoitettu kaikkea. Häntä kiinnostaa edelleen esimerkiksi Viipurin menettäneen 20. Prikaatin historia ja Viipurin menetyksen monet epäselvyydet, esimerkiksi Naistensairaalan joukkosidontapaikan kohtalo. (Arponen 2006.)

Tutkivan journalismin perinne ei ole Suomessa kovin vahva. Mannisen ja Arposen lehtijutut osoittavatkin yhtäältä sen, että Suomen sotahistoriaan liittyvien toisenlaisten tulkintojen esittäminen ei ole helppoa, yhtäältä myös sen, että risteävien tutkimustulosten vastaanottaminen ei ole mutkatonta. Media joutuu muodostamaan kantansa menneisyyteen sirpaleisen tutkimustiedon perusteella. Jos selvyyttä uusien tulkintojen paikkaansa pitävyydestä ei ole, media vain esittää joukon ristiriitaisia tulkintoja ja jättää valinnan lukijalle. Edellä esitetyt lehtikirjoitukset todentavat ennen kaikkea sen, että sotien 1939–1945 perintöön liittyvä keskustelu on Suomessa kovin latautunutta. Kun jotain uutta ja vaihtoehtoista ilmenee, tutkijat kiistelevät jopa mediassa ja ampuvat tulkintoissaan toisiaan järeillä aseilla.

Sotilaiden omat äänet

Yleisradio aloitti syksyllä 1965 Kannaksen läpimurtotaisteluihin osallistuneiden sotilaiden haastattelut. Aineisto tallennettiin Yleisradion äänitearkistoon. Haastattelut keskittyvät IV Armeijakunnan alaisiin tai tuona ajankohtana sille alistettuihin joukkoihin Länsi-Kannaksella 9.–20. kesäkuuta 1944 välisenä aikana. Haastatteluja on tehty noin 300 muistelijan kanssa. Yleisenä keruuhjeena oli, että haastattelija antaa kertojien esittää asiansa ilman keskeytyksiä niin kauan kun kerronta pysyy omissa kokemuksissa ja oman yksikön tapahtumissa. Yleisradion tavoitteena oli, että aineisto palvelisi sotahistoriallista, sosiaalipsykologista, sosiologista ja psykologista tutkimusta lähteenä. (Rintala 1966, 345.)³⁶

Itse en ole kyseistä aineistoa kuunnellut. Sen sijaan olen käyttänyt lähteenä Paavo Rintalan vuonna 1966, eli heti Yleisradion äänitearkiston keruun jälkeen, kokoamaa kirjaa *Sotilaiden äänet Kannaksen läpimurtotaisteluista 1944*. Kirjan Rintala on koonnut äänitearkiston teksteistä, ja hän on järjestänyt aineiston ajallisen kronologian mukaiseksi kokonaisuudeksi Länsi-Kannaksen läpimurtotaisteluista. Rintala on seurannut esityksessään sotilaiden muistia, vaikka kertomuksissa ilmenee kertojien muistista johtuvia risiriitaisuuksia esimerkiksi, kun he puhuvat nimistä, sotilasarvoista ja yksiköistä; välillä kertojat eivät muista edes oman komppanian numeroa oikein. Rintala toteaa, että ”nämä on kuitenkin jätetty tekstiin kertojien puheen mukaisesti, koska lukija voi todeta poikkeamat itse kertomuksista”. (Rintala 1966, 345.)

Esitän tämän luvun lopussa kronologisesti eteneviä otteita sotilaiden muistoista rintamalla. Otteet esitän sellaisenaan, rintamaveteraanien omaa ääntä kunnioittaen. Sotilaiden ääniä lukiessa onkin hyvä muistaa paitsi historiantutkijoiden ja amatöörihistorioitsijoiden tulkinnat kesäkuusta 1944 myös italialaisen muistitietotutkija Alessandro Portellin toteama siitä, että muistitieto ei niinkään kerro menneisyyden tosista tapahtumista kuin siitä, mikä näiden tapahtumien psykologinen merkitys oli tai on muistelijalle. (Portelli 2002, 67–70; myös U. Peltonen 1996, 41; Fingerroos 2004a, 93; Hakamies 2005, 15.)

Se, mitä sotilaat muistavat, asettaa sekä historiantutkimuksen että amatööritutkijoiden tulkinnat mielenkiintoiseen valokeilaan, sillä suomalainen sotahistoria on pitkään sivunnut seikkoja, joita amatöörit ja muistelijat tuovat omissa teksteissään ja kerronnassa esille. Sotahistoriaa kirjoitetaan pääsääntöisesti luotettavien lähteiden pohjalta – ja niihin tukeutuen. Sotilaiden kokemuksiin perustuva muistitieto taas avaa menneisyyteen vaihtoehtoisten tulkintojen väylän, vaikka kyse onkin jokaisen muistelijan kerronnassaan tuottamasta menneisyyden tulkinnasta. Pohdittavaksi jää, kenellä lopulta on oikeus menneisyyden tulkintoihin, millaisella äänellä ja miten monipuolisin lähtein. Jatkon esimerkeissä ääni on annettu Viipurissa 20. kesäkuuta 1944 taistelleille sotilaille.

Sotilaiden kokemukertomuksia, jotka liittyvät Viipurin puolustuksen valmisteluihin:

Marssimalla tultiin Kavantsaaresta Viipuriin. Evakkoja tuli vastaan. Siinä oli laaja peltoaukea. Vihollisen hävittäjät olivat evakkojen yläpuolella. Oli kirkas kaunis päivä. Hävittäjäkoneet eivät ampuneet. Se oli minusta ihmeellinen juttu. Antoivat siviiliväen olla rauhassa, vaikka meitäkin oli siinä, eivät ampuneet. (Rintala 1966, 247.)

Olimme Pappilanniemessä sivussa kaupungista ja ehkä onneksi, koska pojat olivat löytäneet viinakaupan. Oli syntynyt juhlimista. Kun vihollinen aamulla pääsi kaupunkiin, se yllätti poikia taloista, kun he eivät tunteneet Viipuria eivätkä osanneet suunnata kulkuaan vaan harhailivat pitkin katuja. Sillä tavalla jäi minunkin tuttuani Viipuriin. Osa pääsi pois vielä vuorokausi jälkeensä. (Rintala 1966, 248.)

Olin komentajan lähetti. En oikein tarkalleen tiennyt, mitä Kannaksella oli tapahtunut, että tilanne oli niin kriittinen kuin se oli, mutta sitten se selkeni paremmin kun sieltä lappoi miehiä pois ja ne kertoi. Jokaisen minun tapaamani kertomus oli se, että ne tulee eikä mitään voi. Ei tämä muuttanut minun ajatuksiani Viipurin puolustamisesta. (Rintala 1966, 255–256.)

Minä luulin, että mielialaan pahimmin vaikuttava ja todellisin tekijä oli itse kaupunki. Joka tunsi Viipurin, tiesi ettei puolustajilla ollut kuin yksi vetäytymistie, ei ainakaan neljännen pataljoonan miehillä. Sekin oli silta. Tämä oli paha. Ja suurin osa ei tuntenut kaupunkia. He vain tiesivät, että vesistö oli selän takana, mutta eivät tienneet, miten ja mistä kohtaa siitä pääsisi yli. (Rintala 1966, 258.)

Sotilaiden kuvauksia siitä, mitä tapahtui Viipurin valloitusta edeltävänä yönä ja aamuna:

En tiennyt oman tykistön ammuksista. Ihmetytti vain, kun kukaan ei ampunut edessä olevia hyökkäysvaunuja ja niiden vierellä liikkuvaa jalkaväkeä. Se rupesi tuntumaan oudolta. Jokin hassu laukaus omalta tykistöltä sinnepäin meni, muttei sekään näyttänyt osuvan kohteeseen. Meidän panssaripojat olivat kovasti innoissaan, kun ne oli saaneet kauhuja ja nyrkkejä, mutta hyökkäysvaunut eivät tulleet niin lähelle meitä, että olisi päässyt koettelemaan. (Rintala 1966, 266.)

Asemien läpi tuli ensin omia, sitten yksittäisiä vihollisia, sitten taas omia. Kyllähän niitä aina silloin hätyyteltiin, kun ihan selvästi havaittiin, etteivät olleet omia. Tykistön ammuspulasta meillä ei ollut tietoa.

Huomattiin vaan selvästi, että oma tykistö ampui harvakseltaan ja ihmeteltiin. Jouduttiin ottamaan asemat vastaan ja vastuu niin nopeasti, että täytyy murheella sanoa: sydän kylmänähän siellä oli, kun oli nähnyt läpi tulevien miesten mielialat. Me olimme siellä Patterinmäen suunnalla semmoisella ratapenkalla. Erittäin hyvänä maalitauluna vastapuolelle. (Rintala 1966, 267.)

Ja mikä pahinta: oma tykistö ampui niitä viivytystaistelun miehiä. Se teki huonon vaikutuksen meidän miehiin. Heistä tuntui, että prikaatin johdossa jossain täytyi nyt olla pahan kerran vikaa. (Rintala 1966, 269.)

Komppanianpäällikkö oli antanut minun tehtäväkseni pitää tarkkaa aikataulua komppanian tapahtumista niiden päivien aikana, joten minä olin joutunut pitämään sotapäiväkirjaa meidän komppanian osalta. Tämä annettiin viestikomentajalle. Hän otti sen käteensä ja tutki sitä. Sitten hän sanoi:

– Eihän tällaisia sotapäiväkirjoja voi ylemmälle taholle näyttää. Minä en ole tämän sotapäiväkirjan mukaan antanut yhtä ainutta käskyä koko kahden ja puolen vuorokauden aikana! Täytyyhän komentajan käskyjen näkyä sotapäiväkirjasta! –

– Oikea sotapäiväkirja on semmoinen, joka sovitetaan ja passataan siten, että eri yksikköjen tapahtumat nivELYVÄT kitkattomasti toinen toisiinsa. Sotapäiväkirja kuuluu siihen suuren kokonaisuuden rakennelmaan, jonka tarkoitus on antaa tapahtumista yhtenäinen kuva ylemmälle taholle. Jokainen sotapäiväkirja palvelee osaltaan tätä sotahistorian rakennelmaa ja kuvan antamista ylöspäin. Oikeassa sotapäiväkirjassa tapahtumat merkitään siten, että ne käyvät yksiin muiden yksiköiden tapahtumien kanssa. Kai teidän pitäisi ymmärtää, että sotapäiväkirjoilla tehdään rakennelmaa ylöspäin! Ei siinä tule kysymykseen, mitä on tapahtunut. Tärkeämpää on se, että asiat peilaavat toisiinsa oikealla tavalla. (Rintala 1966, 333.)

Dokumenttiromaanien Viipuri ja Lappeenranta

Mitä sanottavaa menneisyydestä kiinnostuneilla amatööreillä historiankirjoittajilla, toimittaja Antti Kauranteella ja kirjailija Heikki Hietamiehellä sitten on, kun he kirjoittavat sota-ajasta Viipurissa ja Lappeenrannassa kesällä 1944. Antti Kauranne on *Kaupunkilehti*

Alueuutisten päätoimittaja ja sotahistorian harrastaja, jonka kirjoittama dokumenttiromaani *Kadonnut Viipurissa 20.6.1944* ilmestyi vuonna 2004. Kirjoittajana Kauranne kuuluu journalistien ammattikuntaan, mutta hän on myös menneisyyden tulkintoja tekevä amatööri historiantutkija. Motivaatio dokumenttiromaanin kirjoittamiselle löytyi Kauranteen oman suvun menneestä: hänen etäinen sukulaisensa katosi Viipurissa 20. kesäkuuta 1944, juuri kaupungin valloituksen aikaan. Kauranne kiinnostui tästä tapahtumasta, mikä johdatti toimittajan kahden vuoden työrupeamaan. Hän teki arkistotyötä Suomessa ja Venäjällä, luki sanojensa mukaan kaiken Viipurin menetyksestä julkaistun ja haastatteli aiheesta sekä sotaveteraaneja että tutkijoita. Lopputuloksena syntyi dokumenttiromaani, jossa Kauranne esittää, miten näki Viipurin tapahtumien etenemisen kesäkuussa 1944. (Kauranne 2004, kirjan kansilehti.)

Kauranne toteaa, että hänen dokumenttiromaaninsa kuvaa yhtä jatkosodan Suomelle ”onnettominta ja jälkeensä arkaluontoisinta vaihetta”. (Kauranne 2004, kirjan kansilehti.) Hän myös uskoo, että Viipurin menetyksen yhteydessä sotahistoria vaikennee tai valehtelee ja tutkijat ovat joutuneet valitsemaan väärin muistetuista ja väärin kirjoitetuista sotapäiväkirjoista oman totuutensa. Kirjassaan Kauranne kertoo yhden menneisyyden tulkinnan lisää. (Kauranne 2004, kirjan kansilehti.) Lisäksi Kauranne esittää tiukan, vuoden 1944 Viipurin sotahistorian kyseenalaistavan mielipiteen. Hänen mukaansa ”mikään ei ole niin suurta valehtelemista, selittämistä ja ristiriitaisuuksia kuin virallinen historia”. (Kauranne 2004, 12.)

Kauranteen kirjoittaman romaanin päähenkilö on luutnantti Ville Hämäläinen, joka on kirjan ainoa täysin fiktiivinen henkilö. Kuvitteellinen luutnantti makaa sokeana veteraanien hoitokodin vuoteessa haavoittuttuaan Viipurin valloitusvaiheessa 20. kesäkuuta 1944. Päähenkilön tehtävänä on sitoa yhteen menneisyyden ja nykyisyyden välinen ero sekä tehdä sattumista dokumenttiromaanille ominainen yhtenäinen kertomus. Romaanissa lähdetään liikkeelle kesäkuusta 1954, jolloin kaksi tutkijaa, nuorempi ja vanhempi mies, vierailevat hoitokodissa keräten jatkosodan veteraaneilta tietoa Viipurin valloituksesta. Romaani päättyy kesäkuuhun 1974,

jolloin nuorempi tutkija palaa luutnantti Hämmäläisen luo tekemään lopullista selontekoa Viipurin tapahtumista, sillä ”osa niin sanotusta virallisesta sotahistoriasta oli miehen tekemän havainnon mukaan silkkaa valhetta, selvää sepitystä, joka tutkijoillekin oli käynyt selville jo vuosia sitten”. (Kauranne 2004, 332.) Vierailuja kuvaavien jaksojen väliin Kauranne sijoittaa Viipurissa kesäkuussa 1944 käynnistyneen tapahtumavyöhdin.

Kauranne esittää dokumenttiromaaniinsa sikermän syitä, miksi Viipuri menetettiin. Näkökulma ei itse asiassa poikkea oleellisesti siitä, mitä tutkija Eeva Tammi kirjoittaa artikkelissaan ”Viipuria ei aiottukaan pitää 1944”, keinona vain on fiktiivisyys: se mitä kuvitteellinen päähenkilö Hämmäläinen näki kierrellessään Viipuria pataljoonasta, aselajista ja kaupunginosasta toiseen. Kauranne kuvaa, miten Viipurin puolustus oli sotilaallisesti sekasortoisessa tilassa ja miten lopulta ”miehet juoksivat, upseerit juoksivat, kaikki tuntuivat valehtelevan sen jälkeen, ainakin sotapäiväkirjoissa”. (Kauranne 2004, 340.) Itse asiassa koko teoksen alkuperäisenä tarkoituksena oli toimia ”vertailevana tutkimuksena siitä, mitä muutamille Viipurissa kadonneille miehille eri historioitsijoiden ja dokumenttien mukaan tapahtui kesäkuun 20. päivänä vuonna 1944”. (Kauranne 2004, 367–368.)

Eeva Tammen tavoin Kauranne epäilee, oliko päämajan tarkoituksenaan suojella Viipuria, sillä Viipurin puolustusta johtaneen 20. Prikaatin komentajan Armas Kempin toistuviin avunpyyntöihin (aseet ja avustava pataljoona) vastattiin johdonmukaisesti kielteisesti. Kauranteen mukaan kummallista on sekin, että armeijakunnan strategit eivät olleet kolmessa vuodessa – saati Valkeasaarissa ja Rajajoella 9. kesäkuuta tapahtuneen etulinjan murtumisen jälkeen – saattaneet Kannaksen kiinteitä asemia ja Viipurin linnoitusta puolustuskuntoiseksi. Kauranne kysyy, oliko 20. Prikaatin osa olla Mikkelin päämajasta johdetun sotastrategian ”uhrilammas”:

Oliko kokematon prikaati määrätty Viipuriin kansakunnan tai sen johdon syntipukiksi, jolla puolustella jälkipolville huonoa omaatuntoa kaupungin menettämisen johdosta? Oliko kyse tyhjistä eleestä, jonka tarkoitus ei ollut alun perinkään onnistua vaan pelastaa sodan ylim-

pien johtajien maine: jotakin sentään yritettiin Viipurin pelastamiseksi? (Kauranne 2004, 267.)

Kauranne pyrkii osoittamaan, että Viipurin menetykseen johtaneita syytä ja syyllisiä oli useita. Hän huomauttaa, että eri yksiköiden sotapäiväkirjat sisältävät ristiriitaisia tietoja tapahtumista, niiden kellonajoista ja yksityiskohdista. Lisäksi hän esittää, että sotahistorioitsijat ovat päätyneet erilaisiin lopputuloksiin tutkimuksissaan vaikka ovat käyttäneet samoja lähteitä. Veteraanit taas muistavat tapahtumia eri tavoin, ”osa syyllisydentuntojaan tahallisesti väärin”. Tuomituista eversti Armas Kemppiä Kauranne pitää jopa syyttömänä, ”sillä tarve löytää syyllisiä oli suuri”. (Kauranne 2004, 367.)

Kaikkein ”irvokkaimpina näytelminä” Antti Kauranne nostaa esille II ja IV Pataljoonien pakoon liittyvän mielettömyyden: sen, että Viipurin Naistensairaalaan sijainnut joukkosidontapaikka henkilökuntineen jätettiin vihollisille ja sairaiden kuljetukseen varatut ajoneuvot olivat karkureilla pakovälineinä:

Lääkintähenkilökunnan ja sairaalan joukkosidontapaikalle hylättyjen haavoittuneiden jättäminen oman onnensa nojaan, venäläisten käsiin, oli kunniatonta. Samoin iäkkään ja vaivaisen komentajan hylkääminen kaupunkiin, pataljoonan esikunnan ja joidenkin sen upseereiden silmitön pako haavoittuneiden kuljetusajoneuvoilla jopa Lappeenrantaan asti olivat raukkamaisia tekoja. Siinä kaikessa on paljon sellaista, jota ei kestä tuoda päivänvaloon. Viipurin kaupunkia se ei ainakaan tuo takaisin, eikä kuolleita tai sinne kadonneita myöskään. (Kauranne 2004, 280.)

Ei sodassa epäonnistuminen ole synty, vaan se, ettei yritä parastaan. Moni sellainen sotansa kesken jättänyt ja pakoon juossut liuhake on päässyt kuin koira veräjästä. Eikä sellaisten tuominen tuomiolle vuosien kuluttua jälkikäteen aiheuta mitään muuta kuin sen, että koko sotailoksen käsitys oikeudenkäytöstä ja tulkinnasta pitäisi pistää uuteen puntariin. (Kauranne 2004, 333.)

Vuonna 2004 ilmestyi toinenkin Viipurin valloitukseen ja sitä seuranneisiin tapahtumiin kytkeytyvä romaani, Heikki Hietamiehen *Sotatuomari*. Hietamies on suomalaisten hyvin tuntema kirjailija, toimittaja ja julkisuuden henkilö, jolta on ilmestynyt useita his-

toriallisia romaaneja, kuten rintamakarkurin pojan tuntoja kuvaava *Sotapoika* (1986), Ruotsiin lähetetyn sotalapsen tragedian esittävä *Äideistä parhain* (1992) ja vuoden 1918 sisällissotaan kytkeytyvä *Naisten talvi* (2002). Hietamies itse on kertonut, miten hän uskalsi *Sotapoika* -kirjassaan käsitellä ensimmäisen kerran sodankäyntiin liittyviä vakavia teemoja ja piti niitä kirjailijaluonnolleen läheisimpinä: ”Pääteemana – hieman vierastan liian komeaa ilmaisua – voisi olla mahdollisimman todenmukainen kertomus tavallisen ihmisen elämästä.” (Lappeenranta 2006 [online] > Hietamies.)

Sotatuomari-romaanin lähtee liikkeelle siitä, mihin Kauranne päättää omansa: epäselvistä tapahtumista Viipurin ja Lappeenrannan välillä 20. kesäkuuta 1944. *Sotatuomarin* takakannessa lukee:

Kesällä 1944 tuhansia sodan paineessa murtuneita rintamakarkureita pidätetään. Heistä moni joutuu armottomaksi tiedetyn sotatuomari Toivo Tapanaisen eteen Lappeenrannassa. Satojen miesten tiedetään kadonneen jäljettömiin. Tapauksesta tietävät vanhoivat valalla vaiken-
vansa.

Veikko Penttilän vaimo ei koskaan suostu uskomaan, että hänen 20. kesäkuuta 1944 matkalla Viipurista Lappeenrantaan ollut miehensä olisi kuollut. Totuuden etsiminen täyttää naisen koko elämän, ja samalla se on tuhota hänen poikansa mahdollisuudet elää kuten muut nuoret.

Poika lähtee lopulta tutkimaan isänsä kohtaloa, ottamaan selvää mitä todella tapahtui. (Hietamies 2004, takakansi.)

Sotatuomari on historiallinen kertomus Seppo Penttilän elämästä: siitä, miten hän varttuu sotilaspojasta perheelliseksi työmieheksi Lappeenrannassa sotien jälkeisinä vuosina. Hietamies lähtee romaanissaan liikkeelle keskiviikkopäivästä 25. kesäkuuta 1941, jolloin venäläiset pommittivat Lappeenrannan kaupunkia. ”Seuraavana päivänä oltiin jo sodassa.” (Hietamies 2004, 6.) Seppo Penttilän äiti toimi lottana ja isä joutui rintamalle. Myös päähenkilö mieli so-
taan, mihin hänen ikänsä ei vielä riittänyt. Niinpä koulupoika karkasi sotilaspojaksi kaatuneiden evakuoimiskeskuksen ”ruumissouviin”. Sotilaspoika siirrettiin myöhemmässä vaiheessa Viipuriin siivoamaan ”ryssien jälkiä” ja tekemään muita hommia. (Hietamies 2004, 37–43.) Paikoin Hietamies esittää myös suoria otteita roma-

niaan varten tekemistään haastatteluista, kuten sen, miten sotilaspojat pääsivät ylikersantti Rytkösen komennukseen Viipuriin. Sotilaspoikien tehtäviin kuului SOK:n viljasiilojen tyhjentäminen siinä vaiheessa, kun Viipurin valloitus oli käsillä kesäkuussa 1944:

nyt yli seitsemänkymppiset ukot muistelevat mokomaa pientä juttua. Sodan kannalta sillä ei ollut kovin suurta merkitystä, mutta kun se meidän sakkimme joskus tapailee, niin aina sekin muistetaan. Ja aina joku myös kysyy, kuinka monta porrasta oli Viipurin SOK:n myllyn tornissa. Se kuuluu muistaa. (Hietamies 2004, 46–47.)

Viiljan säkittäminen jatkui Viipurissa myös tiistaina 20. kesäkuuta 1944; nuoret pojat pakenivat sotilaiden muassa kaupungista vasta kello kolmelta iltapäivällä kohti Viipurin Tienhaaran asemaa. Sitä ennen, tiistaina aamuyöllä, kirjan päähenkilö Seppo Penttilä törmäsi kaupungissa isäänsä, joka oli menossa Lappeenrantaan ja käymään kotonaan. Hietamies jopa kirjoittaa, miten Seppo Penttilän isä oli hankkinut itselleen erikoisen puukon, johon ”ryssän vanki” oli tehnyt tupen ja kaivertanut nimikirjaimet. (Hietamies 2004, 51, 54.) Tämän jälkeen poika ei enää tavannut isäänsä, sillä ylikersantti Veikko Penttilä ei palannut sodasta kotiin vaan katosi jäljettömiin. *Sotatuomarin* avaintekstinä toimiikin ilmoitus, jonka ylikersantti Penttilän vaimo julkaisee pariin otteeseen *Etelä-Saimaassa*:

Onko kukaan nähnyt ylikersantti Veikko Olavi Penttilää, s. 1903 Liedossa. Kadonnut komennuksella Viipurista Lappeenrantaan. Huom! Ei karkuri. Vastaukset tl konttoriin nimimerkille ”Vaimo”. (Hietamies 2004, 116, takakansi.)

Tämä sanomalehtiteksti johdattaa lukijan romaanin ytimeen eli tapahtumiin Lappeenrannassa, jonne pakkautui tuhansia Kannaksen rintamilta ja Viipurista paenneita sotilaita. Hietamies taustoittaa, miten osa sotilaista palautettiin ruotuun ja miten toiset jäivät teille tietymättömille. Yksi näistä kadonneista oli Veikko Olavi Penttilä. Hietamies kuljettaa romaanissa rinnan useita eri kerronnan tasoja: Yhtäältä hän rakentaa Seppo Penttilän elämästä tarinan, jossa vuorottelevat mielenterveysongelmista kärsivän äidin tragedia – hän ei koskaan uskonut miehensä kuolemaan – ja pojan aikuistuminen isättömänä sotaorpona. Yhtäältä hän paneutuu Huhtiniemen soti-

lashautojen mysteerin esittämiseen romaanin päähenkilön silmin. Hietamies ottaakin kaiken tietävän kertojan roolin, kun hän päättää romaaninsa fiktiivisesti Seppo Penttilän Huhtiniemessä tekemään löytöön:

Kyllä ne miehet ammuttiin Huhtiniemen ampumaradalle, sehän oli aivan selvä asia. Metsän keskellä ja sitä rinnettä vasten sai paukutel- la mielin määrin. Näkijöitä ei varmasti ollut ja jos oli, osasivat pitää suunsa kiinni. Siellä oli sopivasti pehmeää hiekkaista maata. Kaivatet- tiinko miehillä ensin haudat vai oliko siellä kaivuuporukka erikseen. (Hietamies 2004, 150.)

Lasse innostui asiasta niin paljon, että lähdimme yhdessä siellä käy- mään. Sen hänkin oli kuullut, että Lappeenrannassa oli silloin kesä- kuussa ollut suuri katiska, jonne Viipurin karkurit olivat juosseet. Mis- tään sotakäräjistä tai teloituksista ei hänellä ollut tietoa. Mikäs ihme se oli, kun eivät edes oman kaupungin asukkaat sitä tienneet. Ne jotka tie- sivät, oli varmasti peloteltu hiljaisiksi, olin omassa tyhmässä päässäni miettinyt. (Hietamies 2004, 172.)

Huhtiniemen mysteeri siis jää *Sotatuomarissa* fiktiiviseksi viit- taukseksi. Hietamies haluaa romaaninsa lopussa vain kertoa, että jotain Huhtiniemen mysteeristä tietävät vaikenevat. (Ks. esim. Hie- tamies 2004, 235.) Itse asiassa koko romaani alkaa viitteellisillä, sotatuomari Toivo Tapanaisen lausumilla sanoilla: ”Ne jotka pu- huvat ja kirjoittavat, eivät tiedä. Ne jotka tietävät, eivät tee kum- paakaan.” (Hietamies 2004, 5.) Näillä sanoilla Hietamies tavallaan perustelee roolinsa kirjailijana: hän esittää yhden kertomuksen so- tiemme vaietuista tapahtumista. *Sotatuomari* päättyy lokakuuhun 1971, jolloin kaupunki suoritti Huhtiniemessä viemäröintitöitä. Ro- maanin päähenkilö Seppo Penttilä löytää työmaalta isänsä puukon- ruodon ja saa sovituksen itseään ja äitiään piinanneelle epätietoi- suudelle. Veikko Olavi Penttilän kohtalo siis saa romaanin lopussa sinetin: hän päätyi Huhtiniemen sotilashautaan:

Minun jalkani osui johonkin harmaaseen metallinpalaan. Kaivoin sen esille, se oli lentokonealumiinista askarreltu puukontuppi, jollaisia rin- tamalla tehtiin sotamuistoiksi. Puinen puukonkahva oli lahonnut koko- naan, jäljellä oli ruosteinen puukonruoto. Terä oli sekini umpiruosteis- sa. Tupessa oli jonkinlainen merkki ja hankasin sen näkyville. Siinä oli

nimikirjaimet VP ja vuosiluku 1944. Luulen, että olisin tuntenut sen muutenkin.

Maanantaina kävin tilaamassa äidin hautakiveen myös isän nimen. Veikko Olavi Penttilä – s. 4.4.1903 k. 20.6.1944. (Hietamies 2004, 344–345.)

Pako Lappeenrantaan

Suomen sotahistoria ei ole kokonaan vaiennut Huhtiniemen mysteeristä. Sen sijaan, kuten Jukka Lindstedt kirjoittaa *Teloitettu toisuus – kesä 1944* -kirjassa (2008), ”vaikuttaa siltä, että loputkin tutkijat ovat kääntäneet selkensä tarinoille Lappeenrannassa kesällä 1944 toimineesta salaisesta kenttäoikeudesta, jonka tuomitsemat sadat teloitetut olisi haudattu Huhtiniemeen”. (Lindstedt 2008, 102.) Jatkossa esitänkin lyhyesti historiantutkimukseen nojaten, mitä Lappeenrannan ympäristössä kesällä 1944 tapahtui ja miten rintamakarkureihin suhtauduttiin sotatuomioistuimissa ja sotilashallinnossa. Tekstissäni vilisevät jälleen luvut ja tapahtumien kronologinen esitystapa – aivan kuten *Kesäkuun lopun 1944 historia* -luvussa.

Olen useaan otteeseen viitannut ”Kannakset halkijuoksuksi” nimettyyn ilmiöön, jolla Suomen sotahistoriassa tarkoitetaan Neuvostoliiton 10. kesäkuusta 1944 käynnistämän suurhyökkäyksen seurauksia. Jukka Kulomaa ja Jarmo Nieminen ovat kuvanneet, miten neuvostojoukot onnistuivat hyvin valmistellulla hyökkäyksellä murtamaan suomalaisten aseisiin 20 kilometrin levyisen ja suurimmillaan 15 kilometrin syvyisen aukon heti ensimmäisenä päivänä. Tämän jälkeen neuvostojoukot etenivät Länsi-Kannaksella keskimäärin 10 kilometrin päivävauhdilla ja saapuivat Viipurin jo 20. kesäkuuta. Hyökkäyksen seuraukset olivat suomalaisittain niin yllättävät, että se synnytti joukoissa sekaannusta ja pakokauhua. Vettäytyminen muuttui monin paikoin suoranaiseksi paoksi. (Kulomaa & Nieminen 2008a, 77–78.)

Huolestuttavinta Kannaksen halkijuoksussa oli se, että rintamakarkuruus sai sen yhteydessä ennennäkemättömät mittasuhteet. Kannakselta taaksepäin pyrkivien miesten määrä kohosi yli 30 000: en. Valtaosa miehistä kuitenkin palasi tai palautettiin ruotuun parissa päivässä, mutta kaikkia karkureita ei saatu heti kiinni. Kesäkuun lopulla karkulaisia alkoikin kasaantua Lappeenrannan seudulle maanteille, metsiin ja tyhjiin rakennuksiin. Vielä heinäkuussa seutukunta kätki noin 300 sotilaskarkuria. (Kulomaa & Nieminen 2008a, 77–78; Kulomaa 1995, 264–265, 268, 278, 306.)

Sotilaskarkuruus tarkoittaa sekä rangaistavaa pelkuruutta sodassa että omasta yksiköstään paennutta henkilöä; pelkuruus liittyi yleensä taistelutilanteisiin ja karkaaminen rauhallisempaan tilanteeseen. Kannaksen halkijuoksuun kytkeytyvä pelkuruus oli laajuudessaan niin massiivinen ilmiö, että se pakotti päämajan toimenpiteisiin jo peräytymisvaiheessa. Päämaja muistutti joukkoja 18. kesäkuuta (vuonna 1941 annetuista) sotilaskarkuruutta käsittelevistä käskyistä ja lähetti kahta päivää myöhemmin sähkeen, jossa aikaisempia määräyksiä tiukennettiin. Tiukennettujen määräysten perusteella kiinni jäänyt sotilaskarkuri tuli välittömästi palauttaa yhtymänsä henkilötäydennyskeskukseen, jossa karkurille oli selvitettävä tehdyn rikoksen raskaus (Päämajan käskyn N:o 735/Järj.2/sal./12.8.1941 mukaan) ja käskettävä hänet palaamaan yksikköönsä välittömästi. Mikäli karkuri ei ollut käskyn toistonkaan jälkeen halukas palaamaan yksikköönsä, tuli hänet palauttaa järjestykseen pakkokeinoin, ”tarpeen tullen ankarintakin aseellista pakkokeinoa käyttäen”. (Kulomaa 1995, 326–327; Lindstedt 2008, 103–104.)³⁷

Edellä luetellut toimenpiteet olivat kuitenkin kosmeettisia, eivätkä niiden uhkavaikutukset estäneet Kannaksella taistelleita sotilaita pakenemasta vihollisen alta pois. Heinäkuun 4. päivänä 1944 sotaväen rikoslakiin tehtiinkin muutos, joka käsiteltiin eduskunnassa nopeaan tahtiin. Lainmuutoksen jälkeen kuolemanrangaistus tuli mahdolliseksi, ja sen saattoi saada henkilö, joka oli jo aiemmin syyllistynyt karkaamiseen tai taistelussa pakenemiseen ja viimeinen karkaaminen oli tapahtunut 4. heinäkuuta jälkeen. Kuolemantuomion saattoi saada myös silloin, kun kiinni jäänyt hen-

kilö kieltäytyi palaamasta taisteleviin joukkoihin tai kun teko oli sotateoille erittäin haitallinen. Kenttäoikeuden antaman tuomion täytäntöönpanosta oli aina ilmoitettava myös karkurin joukko-osastolle. Lainmuutoksen taustalla olivat Neuvostoliiton suurhyökkäyksen käynnistämät tapahtumat ja jopa 12 000 sotilaskarkurin, joista 8 000 oli Karjalankannakselta, rangaistustoimet.³⁸ Esimerkiksi IV Armeijakunnan komentaja sai 29. kesäkuuta 4. Divisioonan komentajalta huolestuneen kirjeen, jossa tämä piti silloisen lain uhkavaikutusta riittämättömänä. Hän piti sotapelkuruutta yksittäisten sotilaiden ongelmana ja korosti, että takaisin joukkoihin palautetut sotilaat karkasivat usein uudelleen. Kuolemanrangaistus oli 4. Divisioonan komentajan näkökulmasta äärimmäinen keino tiukentaa joukkojen sotilaskuria. (Kulomaa 1995, 312, 319–324, 363; Kulomaa & Nieminen 2008a, 95–96; Lindstedt 1999, 138–143; 2008, 103–105.)

Heinäkuun lainmuutoksen jälkeen karkurien käsittelylle ei annettu enää uusia ohjeita. Lisäksi kesällä annetut ohjeet kumottiin syyskuun lopussa 1944. (Lindstedt 2008, 105–106.) Jukka Kulomaa teki jo vuonna 1995 laskelman, jonka mukaan kenttätuomioistuimet langettivat jatkosodan päättymiseen mennessä kuolemanrangaistuksen 76 karkurille. Näistä karkureista 46 teloitettiin sotapelkuruudesta ja karkaamisesta syytettynä heti, ilman oikeutta tuomion muutokseen.³⁹ Uusimman tutkimustiedon mukaan Kannaksen rintamalla ankarimpia tuomioita langetettiin yhteensä 43 kappaletta, joista 29 tuomiota pantiin täytäntöön heti. Yhtymäkohtainen jakauma kertoo ankarimpaan rangaistukseen päädytyn juuri kriittisimmillä alueilla kuten Viipurin ympäristössä. (Kulomaa 1995, 324–325; Kulomaa & Nieminen 2008a, 96–99; Lindstedt 117–119.)

Siitä, oliko kuolemanrangaistuksilla merkitystä (etua tai haittaa) varsinaisille sotateoille, ei ole olemassa tutkimustietoa (Kulomaa & Nieminen 2008a, 99).⁴⁰ Kuolematuomio on kuitenkin poikkeuksellinen, ja se eroaa yhteiskunnan muista rangaistuskeinoista, koska siihen sisältyy aina moraalisia, symbolisia ja poliittisia latauksia. Lisäksi rangaistus on peruuttamaton ja kieltää tuomitun ihmis-

arvon. (Lindstedt 1999, 7, 11.) Sotilaan kunnian ampuminen vie väliittömästi ja kuolemasta myös vaietaan. Historioitsija Ilona Kempainen kirjoittaa väitöskirjassaan *Isänmaan uhrin – sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana* (2006) sotiin liittyvien kuolemien logiikasta. Kempaisen mukaan sankarivainajan erottaa tavallisesta vainajasta se, että hän on kuollut puolustusvoimien palveluksessa joko vammaan tai sairauteen. Tällä tavalla kuolleet vainajat pyrittiin sotien 1939–1945 aikana kuljettamaan pois rintamalta kotipaikkakunnan multiin. Hautaus toteutettiin sankarihautajaisina, ja vainajalle osoitettu kunnia oli pääsy sankarihautaan kirkkomaan parhaimmalle paikalle. Omaisille kuolemasta tiedotettiin asianmukaisin kunnianosoituksin, ja sankarivainajat luettiin myös paikallisissa sanomalehdissä. Sankarikuolema ei siis ollut vain yksityinen vaan siitä tuli kansakunnan käymän kamppailun symboli. Toisenlainen kohtelu sen sijaan odotti niitä, jotka olivat syöllistyneet puolustusvoimien palveluksessa rikokseen tai kunniantomaan käytökseen, heiltä evättiin sankarivainajan status. Tällaisina kuolemina Kempainen mainitsee juuri ampumiset rintamarkurina, kuten myös itsemurhat ja huolimattomuuden asean käsittelyssä. (Kempainen 2006, 20, 61, 146–152.)

Oikeustieteilijä Jukka Lindstedt väitteli tohtoriksi vuonna 1999 tutkimuksella *Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Tutkimus käsittelee toisen maailmansodan aikaisia sotatuomioistuimia ja sotilashallintoa Suomessa, ja tarkastelun alla ovat sellaiset tapaukset, joissa syytetty on tuomittu kuolemaan jossain oikeusasteessa. Lindstedt kirjoittaa tutkimuksessaan yhden luvun verran myös Lappeenrannan sotilashaudoista ja väitetyistä ampumisista. Hän esittää, miten Huhtinien mysteeri nostettiin esille *Lappeenrantalainen*-sanomalehdessä 1980-luvun lopulla.⁴¹ Lehden päätoimittajan Martti Meurosen kirjoittamassa jutussa esitettiin, että Lappeenrannassa toteutettiin systemaattisesti sotilaskarkureiden teloituksia ja että tämä asia olisi ollut eduskunnassa heinäkuussa 1944 salaisen kysymyksen kohteena, jonka jälkeen teloitukset olisi Lappeenrannassa lopetettu. (Lindstedt 1999, 541–542; ks. Tikka & Arponen 1999, 35–38.)

Linstedt kirjoittaa tutkimuksessaan myös siitä, miten Huhtiniemen sotilashautoihin liittyvä mysteeri sai alkunsa. Sanomalehti *Lappeenrantalaisen* toimitukseen nimittäin tuli Meurosen lehtijutun ilmestymisen jälkeen yhteydenotto. Nimettömänä esiintynyt mies – joka myöhemmin tuli tunnetuksi ”Syväkurkkuna” – kertoi, että hän tunsi vuonna 1971 kuolleen lappeenrantalaisen varatuomarin ja pankinjohtajan Toivo Elias Tapanaisen henkilökohtaisesti ja halusi nyt kertoa Tapanaiselta saamiaan tietoja. Tapanaista kutsuttiin Lappeenrannassa sotatuomariksi, koska hän oli sisällissodan 1918 aikana valkoisen puolen sotatuomari Karjalan armeijakunnan esikunnassa ja toimi lisäksi Lappeenrannan alueen puhdistuspäällikkönä. Paikkakunnalla eli sitkeästi myös huhu, että Tapanainen olisi ollut Lappeenrannassa salaisen kenttäoikeuden tuomari vuonna 1944. Toimitukseen soittanut mies lisäsi vettä myllyyn kertoessaan, että Tapanainen oli vähän ennen kuolemaansa pyytänyt hänet mukaansa erään lappeenrantalaisen talon ullakolle penkomaan vanhoja asiakirjoja. Asiakirjat osoittautuivat Lappeenrannan kenttäoikeuden salaisiksi pöytäkirjoiksi. Sotatuomari oli papereita selaillessaan itkeskellyt ja surrut ylipäälliköltä saamaansa raskasta tehtävää: hänen kertomansa mukaan haudassa on 500–600 hänen tuomitsemansa miehen ruumiit. (Linstedt 1999, 541–542.)

Linstedt itse ei koskaan uskonut puhelinsoiton todenperäisyyteen ja Huhtiniemen sotilashautojen olemassaoloon. Sen sijaan hän esittelee kirjassaan Huhtiniemen salaisuuteen liittyviä keskusteluja laajemminkin (ks. Lindstedt 1999, 541–545)⁴² – ja rakentaa tulkinsa laajan asiakirja-aineiston varaan. Lindstedt kirjoittaa:

Historiantutkija ei kuitenkaan voi ottaa huhuihin rinnastuvaa tietoa lähdekohdakseen. Kertomukset voivat kyllä merkittävälläkin tavalla täydentää faktatietoa. Tutkimuksen ensisijaiseksi lähdeaineistoksi on silti otettava tutkittavana ajankohtana syntynyt lakikirja-aineisto – ainakin tämän tutkimuksen kaltaisessa hankkeessa, jossa käytettävissä ollut asiakirja-aineisto on laajaa, monipuolista ja hyvin säilynyttä. (Linstedt 1999, 551.)

Linstedt esittää tutkimuksessaan joukon argumentteja, joiden perusteella Huhtiniemen salaisuutta on tarkasteltava kriittisesti. Hän

ensinnäkin toteaa, että talvi- ja jatkosodan aikaisista teloituksista kertovat asiakirjat ovat monipuolisia ja niissä esitetyt teloitettujen luvut yhtäpitäviä.⁴³ Huhtiniemen mysteeriä rakentavilla tahoilla ei toisin sanoen ole hallussaan tai esitettävänä sellaisia uusia asiakirjoja, jotka horjuttaisivat historiantutkijoiden käsityksiä Lappeenrannan seudun tapahtumien laadusta. Kenttäoikeuden puheenjohtaja olisi syyllistynyt lainvastaisuuteen kätkemällä tietoja ja vaikuttaa muutenkin uskomattomalta, että teloitukset olisi salattu kieliltä viranomaisilta tai asia olisi onnistuttu kielloilla tai asiakirjojen hävittämisellä salaamaan. Lindstedt myös ihmettelee, miten teloitukset olisivat sodan jälkeen pysyneet salassa, miksi niitä olisi järjestetty vain Lappeenrannan seudulla ja miksi niistä ei tiedotettu yleisen käytännön mukaan rintamalla. Lisäksi tiukennetut säännökset ja lainmuutos kuolemantuomioista astui voimaan vasta 4. heinäkuuta. Lappeenrannan osalta kuitenkin väitetään, että teloituksia tehtiin paljon tätä aiemmin. (Lindstedt 1999, 546–551; myös Kulomaa 1995, 328.) Koska Lindstedt löytää Lappeenrannan salaisuutta käsittelevistä lehtikirjoituksistakin virheitä ja suoranaisia paikkaansa pitämättömyyksiä ja koska tarpeeksi uskottavia silminnäkijöitä ole löytynyt, päättyy hän toteamaan:

Niin kauan kuin tähänastista painavampaa todistusaineistoa Lappeenrannan teloituksista ei ole tuotu esiin, ei niitä voida pitää todella tapahtuneina. Mutta aina on tietysti mahdollista, että uusi aineisto pakottaa tutkijat muuttamaan kantaansa. Tämä kuuluu tutkimuksen teon luonteeseen. (Lindstedt 1999, 551.)⁴⁴

Taistelu Huhtiniemen totuudesta

Lappeenrannan Huhtiniemi siis on kesän 1944 sotilaskarkuruuden, kuolemanrangaistukset ja unohdetut sotilashaudat kätkevä mysteeri, josta suomalainen media on ollut vaihtelevalla intensiteetillä kiinnostunut vuosikymmeniä, erityisesti kuitenkin 2000-luvulla. Suomalaisten sanomalehtien sivuille Huhtiniemi pääsi ensimmäisen kerran 30. lokakuuta 1971, jolloin *Etelä-Saimaan* silloinen

uutispäällikkö kirjoitti näyttävän jutun otsikolla ”Teloitettujen hauta löytyi Huhtiniemestä”. Lehtijuttu kokonaisuudessaan oli tällainen:

Todennäköisesti viime sotien aikainen kuolemaantuomittujen hautapaikka paljastui perjantaina Lappeenrannan kaupungin viemäritöiden yhteydessä Huhtiniemestä. Lappeenrannan rikospoliisin mukaan ”löytö ei ollut mikään yllätys – tähän oli tiedetty varautua jo siinä vaiheessa kun Huhtiniemen asuntoaluetta ryhdyttiin rakentamaan”.

Rikospoliisin olettamuksen mukaan näitä hautapaikkoja on Huhtiniemen alueella useampiakin.

Rikospoliisi on ollut varautunut hautalöytöjen paljastumiseen. Nyt kun ensimmäinen paljastui, on rikospoliisi tehnyt tehtävänsä, eli kertomansa mukaan siirtänyt löydettyt luurangot hautausmaan multiin.

Kaikkia luurankoja ei kuitenkaan siirretty pois löytöpaikalta, osa hautalöydöistä jätettiin koskemattomiksi, osa peitettiin uudelleen. (*Etelä-Saimaa* 30.10.1971.)

Tämän jälkeen Huhtiniemen hautalöytö jäi unholaan yli 20 vuodeksi. Antti O. Arponen ja Martti Meuronen arvioivatkin, että aika ei ollut 1970-luvun alussa kypsä enemmälle julkisuudelle: ”Kesän 1944 tapahtumista oli kulunut vasta 27 vuotta.” (Arponen & Meuronen 2006, 12.) Väittäessään näin he osuvat naulan kantaan, sillä suomalaisen historian tutkimuksen oli silloin lähimain mahdollon kirjoittaa avoimesti jatkosodan vaietusta historiasta, kuten sotilaiden julmuuksista, seksuaalirikoksista, päihteiden käytöstä, rintamarkuruudesta, sotilastraumoista, sotasensuurista ja sotapropagandasta. Jatkosota toisin sanoen jätti jälkeensä sellaiset haavat, että ne eivät vuosikymmentenkään päästä parantuneet, kuten Sari Näre ja Jenni Kirves ovat todenneet (Näre & Kirves (toim.) 2008, takakansi). Tilanne oli samanlainen edeltävänkin sodan osalta: Suomen sisällissodan 1918 punaisesta tulkinnasta tohdittiin kirjoittaa vasta 1960-luvulla, yli 40 vuotta sodan jälkeen. Silloinkin lehdistö ja sisällissodan kirjallinen rintama – eli amatöörihistoriankirjoittajat – ehättivät ennen akateemisia historian tutkijoita.

Huhtiniemen mysteeri palasi lehtien otsikoihin toistamiseen 30. joulukuuta 1988, jolloin kaupunkilehti *Lappeenrantalainen* julkaisi koko sivun jutun otsikolla ”Teloitettujen ruumiit Huhtiniemen sala-

haudoissa”. (Meuronen 1988.) Lehtijutussa Huhtiniemen sotilashauta avattiin toistamiseen, nyt lehden päätoimittajan Martti Meurosen toimesta. Jutun ingressissä lukee:

Kannaksen läpimurron jälkeen kesäkuun 18. päivän ja elokuun 28. päivän välisenä aikana teloitettiin Huhtiniemessä, sotilaspiirin alueella, arvioiden mukaan toistasataa suomalaista sotilaskarkuria ja kolme puna-armeijan desanttia.

Ruumiit haudattiin kolmeen joukkohautaan, joissa ne käsiteltiin kalkilla ja karbidilla maatumisen nopeuttamiseksi.

Tuomiot langetettiin Lappeenrannan kenttäoikeudessa. Sodan päätyttyä haudat on unohdettu, niitä ei kaiketikaan haluta muistaa. (Meuronen 1988.)

Meuronen toteaa ingressin viimeisessä lauseessa, että sotilashautoja ”ei kaiketikaan haluta muistaa”. Tämän asian kritisointi on koko lehtijutun ydin. Meuronen kertoo heti jutun alussa 1970-luvulla tehtyjen kaivuutöiden vaiheet: sen, miten yksi hauta paljastui, esiin tulleet luurangot siirrettiin tietävästi vanhaan hautausmaahan ja miten kaikkien vainajien rintalasta oli ammuttu tohjoksi ja ranne-luut olivat murtuneet käsirauhoissa:

Tällainen tarina kiertää kansan keskuudessa. Sen todenperäisyyttä ei ole kiistetty, mutta ei ole haluttu selvittääkään. Vähintä, mitä sivistysvaltiolta voidaan vaatia, on vainajien saattaminen siunattuun maahan tai nykyisten joukkohautojen rauhoittaminen hauta-alueeksi. (Meuronen 1988.)

Lehtijutussa Meuronen kertoo lyhyesti myös jatkosodan viime vaiheet Kannaksella – etenkin sen, miten Lappeenrannan seudulla harhaili kymmentuhatpäinen joukko sotilaita Kannaksen läpimurron jälkeen; osa sotilaista hakeutui varuskuntaan oma-aloitteisesti ja palautettiin takaisin joukko-osastoihin; osa sotilaista ei tehnyt tätä ja joutui kenttäoikeuteen. Meurosen mukaan Lappeenrannassa alkoi kesäkuussa 1944 systemaattinen teloitustoiminta: ”Kenttäoikeuden päätöksellä teloitettiin päivittäin tavallisesti viisi sotilaskarkuria, mutta joskus useampikin.” (Meuronen 1988.) Meuronen toteaaakin, että Huhtiniemen alueella sijaitsee ”piilohautoja”, jotka ovat ”julkinen salaisuus”:

Paikallinen väestö oli evakuoitu suurilta osin, mutta sotatarviketehtais-
sa, palokunnassa ja väestönsuojelutehtävissä oli siviilejäkin töissä.

Teloitukset olivat yleisesti tiedossa niin paikkakunnalla kuin rinta-
mallakin.

On luultavaa, että Lappeenrannan kenttäoikeus teki teloituspäätök-
siä varoittavaksi esimerkiksi muille. Kannaksen läpimurron aiheutta-
man sekasorron seurauksena.

Vasta heinäkuussa tehtiin eduskunnassa salainen kysymys Lap-
peenrannan teloituksista, jonka jälkeen ne loppuivat. Olisivatko teloi-
tuspäätökset olleet yksinomaan paikallisen kenttäoikeuden oma-aloit-
teisuudesta lähtöisin, vai oliko päämaja niistä tietoinen?

Näin kerrotaan, näin epäillään ja näin uskotaan tapahtuneen. (Meu-
ronen 1988.)

Vuonna 1988 ilmestyneessä lehtijutussa *Lappeenrantalaisen* pää-
toimittaja Meuronen siis peräsi Huhtiniemen alueen tutkimista ja
paikalta mahdollisesti paljastuvien joukkohautojen rauhoittamista
hautausmaiksi. Näin vaiettujen ja unohtettujen vainajien kunnia
olisi hänen mukaansa voitu palauttaa, sillä vainajien unohtaminen
oli ”sivistysvaltion arvolle sopimatonta”. Meuronen myös ihmet-
teli, miksi tällaisista tapahtumista pitäisi vaieta. ”Kenen etua jul-
kisuus vaarantaa?” (Meuronen 1988.) Suomessa Lappeenrannan
vaiettuihin sotakuolemiin liittyvä selvitystyö jäi siis myös 1980-lu-
vulla tekemättä. Edes toimittajat eivät pyrkineet tutkivaan journa-
lismiin. Huhtiniemeen liittyvistä huhuista syntyi folklorea. Jatko-
sodan päättymisestä oli tällöin kulunut vasta vähän yli 40 vuotta.

Suomen sotahistoriassa keskustelu Huhtiniemestä on vertaansa
vailla, sillä tuntemattomaksi jäänyt lappeenrantalainen mies, edelli-
sessä luvussa esitelty Syväkurkku, onnistui 1990-luvulla – 25 vuo-
den kuluttua ensimmäisestä paljastuksesta – jälleen lisäämään vet-
tä julkiseen huhumylyyn. Hän toimitti vuonna 1996 Lappeenran-
nan kaupunginarkistoon sisällissodan 1918 aikaisia asiakirjoja ja
väitti niiden sisältävän Toivo Tapanaisen käsin kirjoittamia reuna-
merkintöjä myös vuoden 1944 teloituksista. Nämä reunamerkinntät
osoitettiin vasta vuonna 2007 kotikutoisiksi väärennöksiksi, jotka
Syväkurkku oli itse tekaissut. *Helsingin Sanomat* kirjoittikin tou-
kokuussa 2007, miten ”kritiikki Syväkurkkuna tunnetun miehen
väitteitä kohtaan kiihtyy sitä mukaa, kun Huhtiniemen teloituksista

kertovilta huhuilta putoaa pohja pois”. Tuntemattomana pysyttelevä lappeenrantalaismies on lehden mukaan ”kesään 1944 liittyvien huhujen keskeinen lähde ja ainoita, joka on antanut yksityiskoh- taista tietoa väitetyin salaisen kenttäoikeuden toiminnasta”. (Saari- nen 2007.)

Samaan aikaan, kun lappeenrantalaisen Syväkurkun huijaus pal- jastui, selvisi myös se, että Huhtiniemen sotilashaudat ovat peräi- sin aivan eri vuosikymmeneltä kuin huhuissa väitetään. Helsingin yliopiston tutkijaryhmä suoritti sotilashautojen väitetyillä sijainti- paikoilla kaivauksia vuosina 2006 2007 ja osoitti, että haudoista löydetty ruumiit ovat 1800-luvulta. Kaivausten tulosta odoteltaes- sa pääministeri Matti Vanhanen ehti väläyttää jopa totuuskomitean mahdollisuutta.⁴⁵ Huhut Huhtiniemen kätkemistä sotilashautoista osoitettiin siis julkisin varoin tehdyllä tutkimuksella perättömiksi vasta runsas 60 vuotta jatkosodan päättymisestä.

On erikoista, että akateeminen tutkimus (Kulomaa 1991; 1995; 1996; Lindstedt 1999), jota edellisessä luvussa esittelin, ei Huhti- niemeä käsittelevässä uutisoinnissa saavuttanut näkyvämpää si- jaa jo 1990-luvulla. Jukka Kulomaa ja Jukka Lindstedt esimerkik- si eivät saavuttaneet sellaista auktoriteetin asemaa, että heidän tut- kimustensa avulla Huhtiniemeen liittyviltä huhuilta olisi katkaistu siivet aiemmin. Suomalainen media jäi Huhtiniemen uutisoinnis- sa kuin tyhjän päälle. Toimittaja Pasi Jaakkonen arvioikin vuon- na 2008, pian mysteerin ratkeamisen jälkeen, että julkisuus synnyt- ti uutta julkisuuteen pyrkivää muistitietoa. Medialla on Jaakkosen mukaan paljon valtaa erilaisten tapahtumien uutisoinnissa ja mie- lipiteiden muokkauksessa, joten Jaakkonen kysyy toimittajakolle- goiltaan aiheesta: ”Mikä oli viestinten panos siihen menneisyysku- vaamme muovaamaan keskusteluun, joka jatkosodan kurinpidolli- sissa ampumisissa ja teloituksista syksyllä 2007 käytiin?” ”Antoi- ko media karkuriteloituksistaan oikeaksi punnitsemaansa tietoa ja yhden mahdollisen tulkinnan historian kulusta?” ja ”Olisiko toimit- tajilla ollut perusteltuja syitä päätyä myös toisenlaisiin arvioihin ja painotuksiin tutkimuksesta?” (Jaakkonen 2008, 184, 190.)

1990-luvulla ilmestyneen tutkimustiedon perusteella toimittajien olisi voinut olettaa päätyvän toisenlasiinkin tulkintoihin. Näin ei kuitenkaan käynyt, useastakin syystä. Syväkurkku ensinnäkin onnistui omilla valheillaan sekoittamaan julkista keskustelua perusteellisesti, eikä valtio asettanut ajoissa tutkimusryhmää selvittämään salaisuutta. Televisiossa Huhtiniemi oli näyttävästi esillä jo 17. lokakuuta 1991, jolloin TV 1 esitti dokumentin ”Tosiasiaa: Lappeenrannan mysteeri”. Samaan aikaan sanomalehdet ja muutamat tutkijat alkoivat kerätä ja julkaista tietoja, jotka veivät helpolla mukanaan. Lisäksi, kun Lappeenrannan kaupunginarkisto sai Syväkurkulta vuonna 1991 haltuunsa kopioina yli 200 sivun selvityksen Lappeenrannan alueen sisällissodan aikaisista puhdistuksista reu-namerkintöineen, näytti Huhtiniemestä ja Toivo Tapanaisesta kertovaa todisteaineistoa olevan kasassa paljon. Vasta kun Antti O. Arponen ja Martti Meuronen julkaisivat vuonna 2006 kirjan *Teloitetut*, jota markkinoitiin kattavana selvityksenä tapahtuneista, Huhtiniemen aluetta ryhdyttiin tutkimaan kesällä 2006. Kaivausten edessä ja Syväkurkun paljastuttua huijariksi Arponen ja Meuronen tunnustivat uskoneensa huhuja. Salaisuudet siis sikisivät uusia salaisuuksia, joita monet lappeenrantalaiset, amatöörit historiantarkistajat, kirjailijat, toimittajat ja akateemiset tutkijatkin ovat ker-
toneet tosina:

Lappeenrantalaiset, jotka silloin kulkivat teloituspaikan ohi, tiesivät, mitä siellä tapahtui. Kerrotaan paikan haisseen kauan jälkeenkinpäin. Hajun uskotaan lähteneen teloitettujen maahan valuneesta verestä. (Meuronen 1988.)

Huhtiniemi on Suomen sotahistoriassa edelleenkin vertaansa vail-la oleva tapaus. Se jatkoi omaa elämäänsä mediassa ja synnytti uuden sodan pian sen jälkeen, kun totuus sotilashaudoista selvisi. Suomalaiset tutkijat nimittäin aloittivat keskinäisen kiistelystä, kenellä on oikeus kirjoittaa Huhtiniemestä, jatkosodan vaietuis-ta kuolemista ja sodan rumuuksista. Vuosina 2007–2009 ilmestyi tiuhaan tahtiin keskenään kilpailevaa tutkimuskirjallisuutta, joissa esitetään varsin poikkeavia tulkintoja jatkosodasta. Nämä kirjat ovat Heikki Ylikankaan monografiat *Romahtaako rintama? Suomi*

puna-armeijan puristuksessa kesällä 1944 (2007) ja *Yhden miehen jatkosota* (2009)⁴⁶, Pasi Jaakkosen *Huhtiniemi – 400 kadonneen miehen mysteeri* (2007), Jukka Kulomaan ja Jarmo Niemisen toimittama artikkelikokoelma *Teloitettu totuus – kesä 1944* (2008) sekä Sari Näreen ja Jenni Kirveen toimittama *Ruma Sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia* (2008).

Professori Heikki Ylikangas oli historiantutkijoista ensimmäinen, joka ennätti kommentoimaan medialle Huhtiniemen huhun paljastumista. Huhtiniemen kaivaustulosten selvittyä Ylikankaalta ilmestyi parahiksi *Romahtaako rintama?* -tutkimus, jossa hän toteaa, että harvoin on nähty näin häikäilemätöntä huijausta kuin Huhtiniemi. Varsinaisen uutispommin Ylikangas viritti kuitenkin esittäessään, että jatko-sodan rintamakarkureita ammuttiin sittenkin salaa ja paljon, vieläpä neljä kertaa enemmän kuin aiempi tutkimus on osoittanut. Ylikankaan mukaan oletus siitä, ”että suunnilleen 350 miestä kadonneista kohtasi kuolemansa karkureiksi luokiteltuina, perustuu siis melkoisen pätevään tilastolliseen näyttöön”. Hänen mielestään tämä arvio on ennemmin liian alhainen kuin ylimitotettu. (Ylikangas 2007, 261; vrt. Kulomaa 2008.) Tutkijakollegat ja median edustajat olivat tämän paljastuksen jälkeen ymmällä: Kirja julkistettiin mediakohun saattamana. Kirjanjulkistamistilaisuuteen toi oman lisänsä Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitoksen johtajan, everstiluutnantti Jarmo Niemisen jättämä kirjallinen vastine, josta suomalainen media uutisoi välittömästi ja näyttävästi (Jaakkonen 2007, 185–186). Vastineessa Nieminen kumoaa Ylikankaan väitteet paikkaansa pitämättöminä.

Toinen julkisuudessa tiuhaan esiintynyt henkilö oli *Ilta-Sanomien* toimittaja Pasi Jaakkonen. Hän on tutkivaa journalismia harjoittava toimittaja ja seurannut pitkään Huhtiniemeen liittyvää uutisointia ja tutkijakeskustelua. Jaakkosen tyyli on poleeminen: hän tulittaa Huhtiniemen huhuihin hairahtaneita toimittajakollegoitaan ja tutkijoita täyslaidallisella. Kirjassaan *Huhtiniemi. 400 kadonneen mysteeri* Jaakkonen pyrkii nolaamaan järjestelmällisesti niin Huhtiniemi-aktivistit Antti O. Arposen ja Martti Meurosen kuin historiantutkijat Marko Tikan ja Heikki Ylikankaan sekä aka-

teemikot Paavo Haavikon ja Veijo Meren. Journalistikollegoiltaan Jaakkonen perää ammattietiikkaa, sillä toimittajan työhön kuuluu hänen mukaansa uutisten julkaisemisen ohella myös velvoite esitettävien väitteiden todenperäisyyden tarkistamisesta. (Jaakkonen 2007, 190.) Varsinkin Ylikankaan osoittaminen väärän historiatiedon mieheksi on Jaakkosen tavoite. Hän kirjoittaa:

Ylikankaan *Nuijasota*-tulkinta käynnisti aikanaan railakasta keskustelua, mutta se oli vielä kalpea esinäytös hänen seuraavasta sotatutkimuksestaan *Tie Tampereelle* -virinneeseen debattiin. – – Tämän jälkeen oikeushistorioitsija Ylikangas suututti sotahistorian tuntijoita *Tulkintani talvisodasta* -näytelmällä (2001), joka taas käynnisti yhden historiariidan. Oliko Ylikankaan julkisuudessa esittämiin Huhtiniemeä koskeviin käsityksiin kylvetty jo seuraavan historiariidan siemen? (Jaakkonen 2007, 177–178.)

Toimittaja Jaakkosen rajua reaktio tulee ymmärrettäväksi, kun tarkastelee, mitä useat sotahistorian perehtyneet tutkijat ovat aiemmin Huhtiniemestä kirjoittaneet. (Esim. Kulomaa 1991; Lindstedt 1999.) Useat heistä ovat pitäneet Lappeenrannan huhuja mahdottomina. Jukka Kulomaa ja Jarmo Niemisen toimittama kirja *Teloitettu totuus – kesä 1944* (2008) syntyikin vastineeksi Ylikankaan tutkimuksessaan esittämille väittämille. Kulomaa ja Nieminen toteavat kirjansa johdannossa, että tunnettu tutkija halusi kirjassaan ravistella perusteellisesti kuvaa jatkosodan ja kesän 1944 sotilaskurinpidoista, omien sotilaiden teloituksista ja ampumisista. Eritoten Ylikankaan esittämät teloitettujen luvut⁴⁷ poikkesivat siinä määrin aiemmista laskelmista, että avoimeksi jääviä ”kysymyksiä pohdittamaan koottiin vuoden 2008 alussa työryhmä, joka koostui sotahistorian, arkistojen, lainkäytön ja median asiantuntijoista”. (Kulomaa & Nieminen 2008b, 9–10.) Perusteluksi kysymykselle, ”Miksi tämä kirja?”, esitettiin seuraavaa:

Tutkijoita – entisiä ja nykyisiä – yhdistävät kuitenkin tietyt perusasiat: kaikille yhteiset pelisäännöt, tutkimusmenetelmät. Tulosten tulee perustua mahdollisimman objektiiviseen lähestymistapaan, riittävään lähdeaineistoon ja lähteiden asianmukaiseen arviointiin. – – Yhteiset pelisäännöt ovat myös kritiikin edellytys. Kritiikin avulla erotetaan historiatieteissä jyvät akanista. Tämä on tärkeää, sillä tavoitteena on toki se,

että kuvamme menneisyydestä ei muutu entistä sekavammaksi vaan tarkentuu totuudenmukaisempaan suuntaan. Samasta asiasta voidaan esittää erilaisia tulkintoja, mutta jotkut ovat paremmin perusteltuja kuin toiset. (Kulomaa & Nieminen 2008b, 9; ks. Lindstedt 2008.)

Ylikankaalle asetettu kritiikki on historiantutkimuksen sisäistä kiistelyä menneisyyden tulkinnoista. Esille nousee myös metodologia. Jukka Lindstedt toteaa omasta näkökulmastaan, että ”jokainen tutkija päättää itse, mihin vaatimustasonsa asettaa – milloin kyseessä on niin selvä tulos, että sen voi esittää historiallisena totuutena”. (Lindstedt 2008, 141.) *Teloitettu totuus – kesä 1944* -kirja onkin massiivinen vastine Ylikankaan *Romahtaako rintama?* -tutkimuksen väitteille. Näen sen myös näpäytyksenä siitä, että Ylikangas astui tutkijana tontille, jonne esimerkiksi Jukka Kulomaa ja Jukka Lindstedt löysivät jo 1990-luvulla.

Romahtaako rintama? -tutkimuksella on toki ansionsakin, mutta aivan toisaalla. Ylikangas yritti tuoda jatkosotaan liittyvälle keskustelulle uusia aihioita ja akateemiselle tutkimukselle metodologisia haasteita: muistitiedon, kertomukset ja rintamalla taistelleiden sotilaiden kokemukset sodasta. Ylikangas kirjoitti, että ”osa tutkijoista uskaltaa päätyä vain täysin aukottomiin tulkintoihin, sellaisiin, joihin heillä on tukenaan ns. täydellinen evidenssi: kiistattomat lähteet”. Ylikankaan mukaan asia ei kuitenkaan ole niin yksinkertainen, kuin äkkiseltään luulisi, sillä pätevää ja luotettavaa tutkimusta voi tehdä muillakin metodeilla. (Ylikangas 2007, 34.) Tähän samaan seikkaan – erilaisten lähdeaineistojen ja lähestymistapojen olemassaoloon ja oikeuteen – viittaavat myös kokoelman *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia* kirjoittajat.⁴⁸ Sari Näreen ja Jenni Kirveen mukaan kirja syntyi tarpeesta ymmärtää sota toisin, inhimillisenä kokemuksena. Tällainen sodan kokemushistoriaksi nimettävä lähestymistapa edellyttää lähtökohdiltaan hataran ja väärää tietoa sisältävän muistitiedon, jopa huhujen ja juorujen, käyttöä lähteenä, koska vain niiden avulla sodasta voidaan tavoittaa ”olennainen sen ajan ihmisten maailmankuvasta”. (Näre & Kirves 2008, 8.)

Sari Näre ja Jenni Kirves peräävät toisenlaista sota-ajan historiaa. Tähän asti talvi- ja jatkosodan historiaa ovat olleet kirjoittamassa miehet, joista osa on itse osallistunut sotaan. Osa taas tekee tukimusta maanpuolustuksellisesta auktoriteettiasemasta käsin. Tämä on johtanut menneisyyden vääristymiin, kuten lasten, nuorten, toisinajattelijoiden ja normeista poikenneiden näkökulmien sivuuttamiseen. Sodasta toisin sanoen esitetään mieluiten kuva, ”jossa sankarit loistavat toimijoina”, sillä tällainen historiantutkimus edesauttaa sodan kokeneen sukupolven selviytymistä. (Näre & Kirves 2008, 8–9.) Näre ja Kirves kirjoittavat, että

edelleen on kädenvääntöä sitä, kuka ylipäänsä saa tutkia sotahistoriaa. Voivatko vain sodassa mukana olleet ymmärtää sodan todellista luonnetta? Entä onko naisilla minkäänlaista lupaa ottaa kantaa sotaan liittyviin kysymyksiin? Kuinka ihmiset, joilla ei ole omakohtaista kokemusta aiheesta, voisivat tehdä minkäänlaisia tulkintoja sodan todellisuudesta? Entä täytyykö olla nimenomaan historiantutkija, jotta saisi tehdä tulkintoja menneisyydestä? Meidän vastauksemme on se, että loppujen lopuksi tutkijan tärkein ominaisuus on empatia, kyky ymmärtää tunnetasolla erilaisia ihmisiä erilaisissa konteksteissa. Tutkijan ja tutkittavan kohteen etäisyys toisistaan voi myös tuottaa uudenlaisia, raikastakin tulkintaa asioista, joista on aina perinteisesti totuttu kuulemaan vain tietynlaisia tulkintoja tietynlaisten ihmisten suusta. Usein kaukaa näkee kirkaammin. (Näre & Kirves 2008, 9.)

Milloin hyväksymme moniäänisen menneisyyden?

Suomessa on paljon vuosien 1939–1945 sotien muistoja ja muistin paikkoja, joille ei voi enää pystyttää muistomerkkejä tai joihin ei liity henkilöiden nimiä. Tällaisten paikkojen ja muistin olemassaolon, tunnustamisen ja merkitsemisen ympärillä käydyt kiistat, keskustelut ja hiljainen vaikeneminen ovat osoitus siitä, miten syvälle suomalaista yhteiskuntaa kysymys sotaan liittyvien vaiettujen ja yhteiskuntajärjestyksestä horjuttavien tapahtumien, erityisesti kuolemien, ongelmasta ulottuu. Vuoden 1918 kohdalla aika on tehnyt tehtävänsä eikä punaisten kuolemien historia ole enää kielletty.

Toisen maailmansodan osalta myyttejä purkava selvitystyö on Suomessa vielä käynnissä, oikeammin aluillaan, ja siinä työssä journalistien ja kirjailijoiden rooli on ollut erittäin tärkeä. He ovat toimineet tiennäyttäjinä toisenlaisille menneisyyden tulkinnoille.

Edeltävissä luvuissa olen tuonut esille, että sisällissodan tavoin myös jatkosotaan liittyy vaiettuja muistoja, jotka asettavat Suomen vaikeaan tilanteeseen: kansakunnan ja taistelevien sotilaiden kunnia sodassa asettuvat niissä epäedulliseen valoon. Toisenlaiset muistot kertovat sotilaiden julmuuksista, rikoksista, päihteiden käytöstä, rintamakarkuruudesta, sotasensuurista, sotapropagandasta ja sotilastraumoista (Näre & Kirves (toim.) 2008, takakansi). Viipurin ja Lappeenrannan tapahtumat kesällä 1944 ovat esimerkkejä siitä, mitä tapahtuu, kun sodan kääntöpuolista vaietaan: syntyy lehtikirjoittelua, dokumenttiromaaneja ja huhuja. Toisaalta on osoitettu, että Viipurin taisteluissa keväällä 1944 kadonneet eivät päätyneet Lappeenrantaan Toivo Tapanaisen kenttäoikeuden kuulusteltaviksi ja salaa teloitettuna Huhtiniemen sotilashautoihin. On varmaa, että tähänastinen selvitystyö ei riitä katkaisemaan siipiä toisen maailmansodan aikaan liittyviltä huhuilta. Karjalan vaiettujen sotakuolemien ja muistojen selvittämiseksi yksinkertaisesti ei ole tehty tarpeeksi työtä.

Nykyinen tilanne onkin kuin kaksiteräinen miekka: yhtäältä se synnyttää huhuja, yhtäältä se jättää tilaa muistitiedolle. Hyvästä esimerkistä käy *Turun Sanomissa* 2. kesäkuuta 2007 ollut juttu, jossa turkulainen sotaveteraani Lauri Lindqvist kertoi, että oli ollut mukana hautaamassa 40 sotilaan ruumiit joukkohautaan Taipalsaarella heinäkuussa 1944. Lindqvist uskoo ruumiiden olleen teloitettuja sotilaita, koska ne olivat Suomen armeijan alusvaatteissa, osan kasvot olivat sideharson peitossa ja hautaus tapahtui aamun vasta sarastaessa. Lisäksi synkkää kuormaa ajaneet miehet käskivät 17-vuotiaasta Lindqvistiä pitämään suunsa kiinni näkemästään. (Valtonen 2007; ks. myös Tammi 2007.) Sotilasasiantuntija, eversti evp. Ilmo Kekkonen ei kuitenkaan usko Lindqvistin väitteeseen vaan pitää teloitushuhuja perättöminä. Hänen mukaansa ”moni pelkää pahinta

Toisen maailmansodan osalta myyttejä purkava selvitystyö on Suomessa vielä käynnissä, oikeammin aluillaan, ja siinä työssä journalistien ja kirjailijoiden rooli on ollut erittäin tärkeä. He ovat toimineet tiennäyttäjinä toisenlaisille menneisyyden tulkinnoille.

Edeltävissä luvuissa olen tuonut esille, että sisällissodan tavoin myös jatkosotaan liittyy vaiettuja muistoja, jotka asettavat Suomen vaikeaan tilanteeseen: kansakunnan ja taistelevien sotilaiden kunnia sodassa asettuvat niissä epäedulliseen valoon. Toisenlaiset muistot kertovat sotilaiden julmuuksista, rikoksista, pähteiden käytöstä, rintamakarkuruudesta, sotasensuurista, sotapropagandasta ja sotilastraumoista (Näre & Kirves (toim.) 2008, takakansi). Viipurin ja Lappeenrannan tapahtumat kesällä 1944 ovat esimerkkejä siitä, mitä tapahtuu, kun sodan kääntöpuolista vaietaan: syntyy lehtikirjoittelua, dokumenttiromaaneja ja huhuja. Toisaalta on osoitettu, että Viipurin taisteluissa keväällä 1944 kadonneet eivät päätyneet Lappeenrantaan Toivo Tapanaisen kenttöoikeuden kuulusteltaviksi ja salaa teloitettuna Huhtiniemen sotilashautoihin. On varmaa, että tähänastinen selvitystyö ei riitä katkaisemaan siipiä toisen maailmansodan aikaan liittyviltä huhuilta. Karjalan vaiettujen sotakuolemien ja muistojen selvittämiseksi yksinkertaisesti ei ole tehty tarpeeksi työtä.

Nykyinen tilanne onkin kuin kaksiteräinen miekka: yhtäältä se synnyttää huhuja, yhtäältä se jättää tilaa muistitiedolle. Hyvästä esimerkistä käy *Turun Sanomissa* 2. kesäkuuta 2007 ollut juttu, jossa turkulainen sotaveteraani Lauri Lindqvist kertoi, että oli ollut mukana hautaamassa 40 sotilaan ruumiit joukkohautaan Taipalsaarella heinäkuussa 1944. Lindqvist uskoo ruumiiden olleen teloitettuja sotilaita, koska ne olivat Suomen armeijan alusvaatteissa, osan kasvot olivat sideharson peitossa ja hautaus tapahtui aamun vasta sarastaessa. Lisäksi synkkää kuormaa ajaneet miehet käskivät 17-vuotiaista Lindqvistiä pitämään suunsa kiinni näkemästään. (Valtonen 2007; ks. myös Tammi 2007.) Sotilasasiantuntija, eversti evp. Ilmo Kekkonen ei kuitenkaan usko Lindqvistin väitteeseen vaan pitää teloitushuhuja perättöminä. Hänen mukaansa ”moni pelkää pahinta

ja uskoo huhuihin” tai ”miehellään näkisi armeijan toimineen silloisen oikeusjärjestelmän vastaisesti”. (Rimpiläinen 2007.)⁴⁹

Huhu on suomen kielessä 'asia, josta puhutaan mutta jonka todenperäisyys on epävarma'. (Suomen kielen sanakirja 1996, 139.) Muistitiedon kohdalla tilanne on samankaltainen, sillä väärinmuistaminen on täysin inhimillistä, vieläpä yleistä. Totuus ei kuitenkaan pyyhi pois menneisyyden kätkemiä merkityksiä: sitä menneisyyden psykologista hintaa, josta Alessandro Portelli on kirjoittanut niin monessa teoksessaan. Menneisyydellä ei toisin sanoen ole vain yhtä subjektia, vaan sitä käsittelevä kerronta, johon lukeutuu myös akateeminen historiantutkimus, koostuu lukuisista näkökulmista. Puolueettomuus onkin menneisyyden yhteydessä illuusio, jonka todellisuudessa korvaavat erilaisten näkemysten kohtaamiset. Juuri erilaisten näkemysten kohtaamiset, konfliktitilanteet ja yhtenäisyyden tavoittelu ovat Portellista kiinnostavia. Ne ovat syitä, miksi hänestä itsestään tuli muistitietotutkija. (Portelli 2006, 64.)

Kuolema on yksi yhteiskunnallisen elämän perustavimpia tapahtumia (V. Anttonen 1999, 11), sillä se konkretisoi joukon arvoja, arvostuksia ja kunnian ilmaisuja, joita yhteisö haluaa liittää kuoliiaan rituaaleissaan ja kuolemanjälkeisessä muistelutyössään. Sota taas on poikkeuksellinen tila, jossa aina harjoitetaan väkivaltaa ja määritellään kansakunnan pyhiä rajoja. Sotakuolemat ovat hyviä kuolemia, koska vainajat ovat uhreja isänmaalle ja symboloivat sankaruutta, josta kannattaa julkisesti kertoa. Näistä uhreista suomalaisten kirkkomaiden sankaripaadet muistuttavat meitä tänäkin päivänä. (Kempainen 2006, 54–55.)

Eeva Peltosen mukaan talvi- ja jatkosodan perintö on Suomessa kollektiivisesti pyhitetty. Suomi ylläpitää sankaritarinoita, jotka kertovat vahvoista yksilöistä ja urheasta pienestä kansasta. Sotien jälkeen varsinainen taistelu onkin käyty siitä, millainen kertomus kansakunnasta sodassa on lupa esittää. Muistot sodan raadollisuudesta, inhimillisyyttä loukkaavista ilmiöistä ja poliittisista erimielisyyksistä eivät istu kansalliseen sankaritarinaan.” Peltosen mukaan tällaiset aiheumat ovat olleet myös tutkimukselle vaikeita käsitellä. (E. Peltonen 1993, 358–359, 364, 388–389.) Viipuri mene-

tys kuuluu juuri tällaisiin Suomen historian arkoihin ja kansallisesti traumaattisiin aiheisiin. Jukka Kekkonen on jopa sitä mieltä, että monet Suomen ja Neuvostoliiton idänsuhteisiin kytkeytyneet tutkimusaiheet olivat ennen 1990-lukua poliittisesti liian latautuneita ja siten hankalia. ”Vasta viime vuosikymmenten aikana tällaisten erisyistä arkojen aiheiden tutkimus on alkanut muuttua, mikä liittyy viime kädessä globaalin politiikan muutoksiin, kylmän sodan päätymiseen”, kirjoittaa Kekkonen. (Kekkonen 2007, 257–258.)

Jukka Kekkonen viittasi edellä kylmän sodan jälkeiseen aikaan Euroopassa ja Suomessa. Berliinin muurin kaatuminen muutti radikaalisti Suomen asemaa suhteessa itään, mikä on mahdollistanut uudenlaisen, arkoina ja hankalina pidettyjen aiheiden tutkimisen. Toimeen ovat tarttuneet muutkin kuin akateemiset historiantutkijat, josta esimerkki on Elina Sana vuonna 2004 voittama Tieto-Finlandia -palkinto journalistisella dokumenttikirjallaan *Luovutetut. Suomen ihmislouvatukset Gestapolle* (2003). Hänen isänsä toimi saksalaisten tulkkina jatko-sodan aikana Suomessa ja liikkui joukkojen mukana Pohjois-Suomessa. Hän oli paikalla myös silloin, kun juutalaispakolaisia ja muita luovutettavia ryhmiä tuotiin saksalaisten eteen. Sana onkin todennut, että isän kokemukset olivat hänen lapsuudessaan kielletty ja vaiettu asia. Hän lapsena vaistosi, että ”jotain oli pahasti vinossa ja juuri puhumattomuus painoi eniten”. ”Tiedän, että monissa suomalaiskodeissa elettiin samanlaisia vaikeiden vuosien sodan jälkeen.” (Sana 2003, 414; myös Fingerroos 2004a, viite 1353.)

Dokumenttiroomaaninsa Elina Sana kirjoitti vaikenemistä uhmatukseen. Omien sanojensa mukaan kirja ”on monivuotisen tutkijaharrastuksen tulos ja muodoltaan journalistinen dokumenttikirja, joka on suunnattu kenelle tahansa asiasta kiinnostuneelle lukijalle”. (Sana 2003, 11.) Sana myös toivoi, että kirjassa kuvatut ihmiskohtalot koskettaisivat lukijoita ja saisivat miettimään sitä hintaa, jonka meitä edeltäneet sukupolvet ovat kukin omasta vakaumuksestaan maksaneet. Eloanjäneille ja heidän omaisilleen Sana koki velvollisuudekseen kertoa, mitä on saanut selville: ”Mitä näille ihmisille tapahtui, mitä he kokivat, millaista heidän arkensa oli, mikä

heidän oma tarinansa oli.” Lisäksi Sana halusi kirjoittaa tietoisesti toisenlaista, ”hävienneiden historiaa voittajien sijasta”. (Sana 2003, 412.)

Elina Sanan palkittua romaania, erilaisia muistelmia, historiallisia romaaneja ja dokumenttiromaaneja luettuani huomaan kertomisen tarpeen yhdistävän kirjoittajiaan vahvasti. Näiden tekstien kirjoittajat usein kokevat velvollisuudekseen kertoa sen, mitä ovat saaneet selville. Tekstinsä he kirjoittavat täysin tietoisella otteella laajaa lukijakuntaa varten. Akateemisen maailman ulkopuolelta tulevat, menneisyyttä käsittelevät puheenvuorot kertovat, miten elävät ihmiset, kuten romaanien päähenkilöt tai muistelija, olisivat halunneet jonkin asian olevan. Monesti menneisyyden vaihtuvat tulkinnat johtavat myös paljastuksiin ja kansallisten kipupisteiden tunnistamiseen. Kirjailijat ja dokumentaristit tuovatkin esille ensimmäisenä sellaisen, jota ammattitutkijat eivät huomaa ja josta mielellään vaiettaisiin.

Samalla on toki täysin selvä, että esimerkiksi kirjailijalla ja toimittajalla on mahdollisuus kertoa teksteissään menneisyyteen sijoittuvien tapahtumien mentaalisisista vaikutuksista paljon enemmän kuin vaikkapa sotahistorioitsijalla. Antti O. Arponen ja Martti Meuronen totesivatkin Huhtiniemen mysteerää käsittelevässä kirjassaan *Teloitetut*, että jokaisella lukijalla on mahdollisuus uskoa tai olla uskomatta näitä tietoja:

Tämän kirjan kirjoittajat ovat toimittajia, lehtimiehiä. Meillä on puhtaasti ammatillinen asenne: tiedon julkaisijan asenne. Meitä on arvosteltu siitä, että olemme kirjoittaneet huhupuheisiin ja nimettömiin tietolähteisiin pohjautuvia tarinoita. Joidenkin mielestä niiden todenperäisyys ei ole uskottava, eikä kerrotuista asioista ole kiistatonta näyttöä. (Arponen & Meuronen 2006, 5.)

Pidän siitä ajatuksesta, että amatööreillä historiankirjoittajilla on oikeus tehdä kiinnostavaa, mentaalista tulkintaa menneestä. Siksi olen heidän tulkintojaan edeltävissä luvuissa myös esittänyt. Etenkin dokumenttiromaanien kirjoittajantyötä luonnehtii tinki-mätön arkistotyö ja siihen perustuva halu esittää kirjan avulla tulkinta menneisyydestä. Dokumenttiromaani nimittäin on kirjalli-

suuden lajityyppi, jossa tuotetut menneisyyden tulkinnat perustuvat osin fiktiolle, osin asiakirjalähteille. Onkin nähtävä, että journalistilla ja kirjailijalla on samanlainen oikeus tuottaa tietoa ja tulkin-toja menneisyydestä, saada arvostusta ja tulla palkituksi kuin ke-nellä tahansa ammattitutkijalla. Menneisyyden moniääniset tulkin-nat ovat akateemisenkin tutkimuksen kannalta pelkästään rikkaus; itselleni monet kirjailijat ovat olleet merkittäviä ajattelun ja tutki-mustyön inspiroijia.

Suomen sisällissodan 1918 perinnön uudelleen arviointi käyn-nistyi 1960-luvulla, tästä päivästä katsottuna ”vain” 40 vuotta so-dan jälkeen. Silloin kirjailijat etenivät eturintamassa, journalistit toimivat omalla tontillaan ja tutkijat sekä arkistot tulivat näiden va-navedessä. Työväen Arkiston tutkija Risto Reuna onkin kuvannut, miten Suomi oli 1960-luvulla kypsä myös sisällissodan hävinneen osapuolen totuudelle. Varsinkin vuodesta 1967 muodostui kiinne-kohta uudelle historiantulkinnalle: hitaasti tapahtunut asenneilma-piirin muutos kulminoitui Rafael Paasion kansanrintamahallituk-sen nimittämiseen ja Suomen itsenäistymisen 50-vuotisjuhlavuoo-teen. Osansa oli myös kirjallisuudella, akateemisella tutkimuksella ja nuorison heräämisellä. (TKU/A/02/109.)

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto, Tam-menlehvän Perinneliitto ja Suomen Akatemian tutkimushanke *So-dan haavat – suomalaisten sotaveteraanien tarinat traumaista ja selviytymisestä 1939 2010* käynnistivät *Jälleenrakentajan jäljillä* -keruun tammikuussa 2008, yli 60 vuotta jatkosodan päättymisen jälkeen. Kerääjät olivat kiinnostuneita tallentamaan talvi- ja jatko-sodan jälkeiseen aikaan liittyvää muistitietoa. Keruussa tavoiteltiin sitä kansallista perintöä, jota sota-ajasta toipuva kansakunta itses-tään tuotti, kuten keruukutsussa mainitaan:

Jälleenrakentajan jäljillä -kilpakeruussa kerätään sekä omakohtaisia kokemuksia että muilta, esimerkiksi omilta isovanhemmilta kuultuja muistoja tuosta ajasta – ikään, ammattiin tai sukupuoleen katsomatta. Tervetulleita ovat sekä rintamalla itse taistelleiden että kotirintamal-la toimineiden kokemukset. Tärkeitä ovat myös sodan aikana lapsuu-tensa eläneiden tai sodan jälkeisinä vuosina syntyneiden lapsuuden muistikuvat. (*Jälleenrakentajan jäljillä* 2008 [online].)⁵⁰

Keruukutsun luettuani jäin ihmettelemään, missä ovat kannustimet kirjoittaa sotaan liittyvistä varjoista ja kipupisteistä – teoina keruussa nimittäin olivat rauha, henkinen ja aineellinen jälleenrakennus, sodasta selviämisen vuodet, uuden elämän alku, uuden sodan uhka sekä sodanjälkeiset unet. Miksei sodasta edelleenkin tavoitella mahdollisimman moniäänistä tulkintaa? Ainakaan veteraaneja ei kannusteta muistelemaan sotaa ja jälleenrakennusta toisin. Aikaan liittyvien aiheiden kirjo voisi olla huomattavasti keruukutsua monipuolisempi. Mukana voisivat olla ne ruman sodan teemat, jotka ovat jättäneet jälkeensä parantumattomia haavoja. Historiahan on monikerroksinen, monikerroksisuus olisi selvitettävä ja selvitystyö olisi kansallisvaltion ylläpitämien instituutioiden tehtävä. Ilmeisesti on kuitenkin niin, että asenteellisesti – ellei peräti aseellisesti – virittynyt vastustus on Suomessa edelleen voimissaan.

Sotiemme 1939–1945 selvitystyö on vasta käynnistymässä. Arvostettujen tutkijoiden lausunnot osoittavat, että tämä prosessi ei etene kivittomasti – se vaatisi metodologista avartumista monen eri tieteenalan suuntaan, kuten myös avoimuutta kerronnan ja muistitietotutkimuksen annille. Yhtäältä sotiemme kansallista, ”kiistattomien lähteiden perintöä” vaalitaan ammattimaisesti toimivien sotilasasiantuntijoiden ja jopa median tuella. Jukka Kekkonen on osoittanut, että 1939–1945 sotiin liittyy oikeuden ja politiikan rajankäynnin harmaita alueita. Kekkonen esittääkin tärkeän kysymyksen: ”Kuinka suuria tai merkittäviä poikkeamien tulee olla, jotta oikeudenkäyttö lipuu yli oikeusvaltiollisten rajojen?” (Kekkonen 2007, 261–262.)

Ajan pitäisi jo olla kypsä sotiemme 1939–1945 perinnön, poikkeavien kuolemien ja kenties jopa kansallisen historiantutkimuksen uudelleenarvioinnille. Kun kirjailijat etenevät eturintamassa ja journalistit häärivät omalla tontillaan, tutkijat tulevat hitaasti sotaan ja huovaten perässä. Se, mitä amatöörit historiantutkimuksen varjoon. Ei siis ole sattuma, että otin tässä kirjassa käsittelyyn Lappeenrannan ja Viipurin vuoden 1944 sotaan liittyvät menneisyyden katkokset ja

menneisyyden esittämisen tapoihin liittyvät kiistat. Keskustelu eri-
laisten menneisyyden tulkintojen näkymisen luvasta ja kansallisen
selvitystyön tarpeellisuudesta yhdistää näitä kahta muistin paikkaa.
Niin kauan kun menneisyyden moniäänisyyttä ja katkelmallisuutta
ei tunnusteta, on mahdotonta puhua avoimesti muistin paikoista-
kaan. Sen sijaan käsitys menneisyydestä alkaa rakentua haavekuvi-
telmille ja jonkin aatteen mukaisille ihanteille. Tällaista asennetta
kutsutaan suomen kielessä utopiaksi.

III UTOPPINEN MENNYT

KARJALANKANNAKSEN MENETYKSEN JA PALUUHAAVEIDENHISTORIAA

Kysymys menetetyistä Karjalasta ja sinne paluusta on alati ajankoh-
tainen. Keskustelu kotiseutumatkoi-
sta, nostalgiasta ja muistin oi-
keutuksesta aktivoituu lähimain
joka kesä, kun suomalaiset sano-
malehdet tarjoavat lukijoilleen
juttuja, joissa ollaan kotiseutur-
kella itärajan takana tai otetaan
muuten kantaa menetetyin paikan
menneisyyteen. Karjalasta läh-
detään lehtijutuissakin etsimään
muistin jälkiä, joita löytyy siir-
tokarjalaisten kertomuksista,
paikoista, maisemasta ja yksittäisistä
esineistä. Tuorein esimerkki on
vuodelta 2009, jolloin historioitsija
Maria Lähteenmäki julkaisi *Helsingin
Sanomien* vieraskynä-palstalla
kolumnin. Kolumnissa Lähteenmä-
ki eritteli sitä, miten suomalaisten
ja karjalaisten kotiseutukaipuu
aktivoituu kesäisin, kun sieltä
lähdetään etsimään jälkiä suomalai-
suudesta. Kotiseutukaipuu ja mieliku-
vat menetetyistä Karjalasta pe-
rustuvat Lähteenmäen mukaan
siirtokarjalaisten lapsuuden muis-
toille, osin kuvitteellisuudellekin.
(Lähteenmäki 2009.)⁵¹

Tässä tutkimukseni osassa paneudun
Karjalan menetyksen ja paluuhaaveiden
historiaan eri aikoina aktivoituvien
utopioiden näkökulmasta. Tarkasteluni
linkittyy edellä esitettyyn sanomalehti-
keskusteluun sikäli, että puran utooppiseen
Karjalaan liittyvää ajattelua toisen
maailmansodan jälkeisenä aikana:
tarkasteluni alla on Karjalan kysymyksen
rakentuminen sen toisessa ja kolmannes-
sa vaiheessa. Käsittelen aluksi abstrakteja
utopioita Karjalaan paluusta ja sen
palautuksesta. Selvitän, miten Suomen
valtiojohto reagoi Kannaksen menetykseen
Neuvostoliitolle ja miten se eri aikoi-
na edisti palautusasiaa. Pohdin myös,
miten Karjalan palautukseen on Suomessa
pyritty erityisesti 1990–2000-luvuilla.
Ihmisten arjen utopioihin Karjalaan
paluusta ja palautuksesta siirryn
alaluvussa *Kohti konkreettista utopiaa*.

Alueluovutukset ja Karjalan kysymyksen toinen aalto

Talvisota ja etenkin Moskovan 1940 rauhansopimus päättivät ajanjakson, jolloin Karjalankannas kuului itsenäiselle Suomelle. Neuvostoliitolle toisessa maailmansodassa menetettyyn Karjalaan on kytkeytynyt vuosikymmenien aikana rypäs palautukseen tähtääviä poliittisia toimia, joista osan esittelen tässä kirjassa. Nykyisellään ilmaisu *Karjalan kysymys* sopiikin toisen maailmansodan jälkeisen ajan poliittisen toiminnan kuvaajaksi, sillä unelma Suomen omistamasta Karjalasta kohdentuu nykyisin Kannakselle. Alkujaanhan ilmaisu kytkeytyi 1800-luvun lopun Vienaan – eritoten August Wilhelm Ervastian Vienan matkakertomukseen ja Y. O. Ruuthin ohjelmanjulistukseen – ja karelianismiin, johon kietoutuivat niin suomalaismielinen tiede, taide kuin poliittinenkin ajattelu.

Karjalankannaksen ensimmäinen menetys Neuvostoliitolle talvisodan jälkeen vuonna 1940 oli nuorelle valtiolle monella tapaa musertava kokemus, olihan Kannas yksi Suomen elinvoimaisimmista maakunnista. Menetys oli myös henkisesti kova, sillä Karjalan evakkojen asuttaminen oli vaativa ja raskas tehtävä. Suomessa elikin revanssihenki, ja se ryhtyi sotimaan omaa erillissotaansa Neuvostoliittoa vastaan Saksan hyökättyä sinne 22. kesäkuuta 1941. Seppo Hentilä kuvaa tilannetta *Suomen poliittisessa historiassa* näin:

Kesäkuun 22. päivänä 1941, aamulla kello 4.00, Saksa aloitti hyökkäyksen Neuvostoliittoa vastaan. Hitler julisti mahtipontisesti radiopuheessaan, että saksalaiset sotilaat taistelivat Jäämeren rannalla ”liitossa (*im Bunde*) suomalaisten toveriensa kanssa”. Suomen poliittinen johto kiirehti kumoamaan liiton ja julistautui puolueettomaksi ja jäi odottamaan Neuvostoliiton aloitetta. Kun venäläiset tekivät 25.6. saksalaisten lentokoneiden provosoimina ankaria ilmahyökkäyksiä Suomeen lukuisiin eri kohteisiin, pääministeri Rangell totesi maan olevan jälleen sotatilassa Neuvostoliiton kanssa. (Hentilä 2000, 192.)

Erityistä sodanjulistusta Suomi ei kesäkuussa 1941 tehnyt, vaan se lähti Saksan vanavedessä mukaan sotaan. Suomi pyrki alusta asti tekemään selväksi, että kyse oli erillissodasta, jonka päämääränä

oli Neuvostoliiton Suomelta talvisodassa valtaamien alueiden palauttaminen.⁵² Suomi ei siis tunnustanut olevansa Saksan liittolainen vaan aseveli ja kanssasotija. Kannaksen rintamalla ei edetty talvisotaa edeltäviä rajoja pidemmälle, sillä Moskovan rauhassa menetetyt Viipurin läänin alueet liitettiin Suomeen 6. joulukuuta 1941. (Hentilä 2000, 192–195; ks. myös Seppinen 2006b, 18–23, 26–27, 31.)⁵³ Tästä alkoi ns. välirauhan aika, jolloin rintamalla käytiin asemasotaa ja monet Karjalan evakot palasivat kotiseudulleen jälleerakentajina.

Kysymys Itä-Karjalan omistuksesta oli Suomen vuonna 1941 aloittaman hyökkäyksen sivujuonne, joka soti rankasti vuoden 1939 rajojen palautusta ja ”erillissotateesiä” vastaan. Karjalan kysymyksen kannalta sen merkitys oli sitäkin suurempi. Mannerheim antoi kuuluisan miekantuppipäiväkäskyn 10. heinäkuuta 1941, jolloin Suomi hyökkäsi Pohjois-Suomessa vuoden 1939 rajan yli. Käskyä voi pitää selvänä vedenjakaja Karjalan kysymyksen ensimmäisen ja toisen aallon välissä, sillä Mannerheim toisti käskyssä helmikuussa 1918 antamansa lupauksen, että ei pane miekkaansa tuppeen ennen kuin Itä-Karjala on Suomen. Mannerheimin mielessä siinsi siis edelleen mahtipontinen, vuoteen 1918 palautuva romanttinen ajatus Suur-Suomesta ja yhtenäisestä Karjalan heimosta. Tämä unelma osoittautui sodan edetessä utopiaksi.⁵⁴ Kuuluisassa käskyssä Mannerheim lausuu:

Vapaussodassa vuonna 1918 lausuin Suomen ja Vianan karjalaisille, etten tulisi panemaan miekkaani tuppeen ennen kuin Suomi ja Itä-Karjala olisivat vapaat. – – Karjalan vapautus ja suuri Suomi välkkyy edessämme maailmanhistoriallisten tapahtumien valtavassa vyöryssä. Suokoon kansojen kohtaloa ohjaava katselmus Suomen armeijan täyttää Karjalan heimolle antamani lupauksen. Sotilaat! Se kamara, jolle astutte, on heimomme veren ja kärsimysten kyllästämää, pyhää maata. Teidän voittonne tulevat vapauttamaan Karjalan, teidän tekonne luovat Suomelle suuren, onnellisen tulevaisuuden. (Kaskimies 1970, 120.)

Miekantuppipäiväkäskey on leimattu myöhemmässä tutkimuksessa ylilyönniksi ja marsalkan omavaltaiseksi eleeksi. Ylilyönti päiväkäsky oli eritoten siksi, että Suomen asema Neuvostoliiton, Ison-

Britannian ja Saksan puristuksessa ja voimapolitiikan pelinappulana ei ollut kehuttava. Vuoden 1939 rajojen ylitys antoikin Englannille aiheen julistaa sodan Suomelle itsenäisyyspäivänä 1941. (Hentilä 2000, 195–196; Kirves 2008, 30, 80.) Päiväkäsky herätti närää myös niissä Suomen kansalaisissa, jotka eivät olleet heimoaateen kannalla. Olavi Paavolainen esimerkiksi leimasi käskyn paiteettiseksi ja rajanylityksen epäsuomalaiseksi militaristiseksi seik-

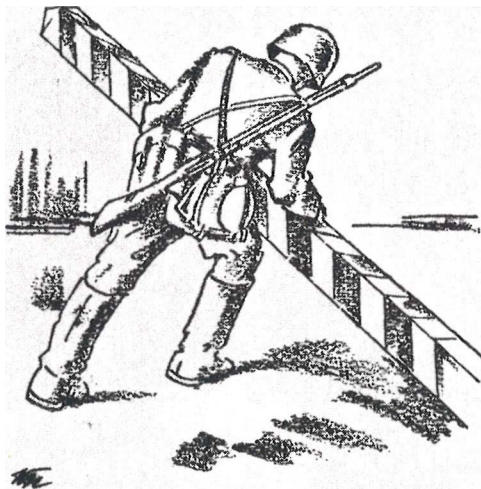

Vieljärvi. Kuva: Museovirasto, Borg.

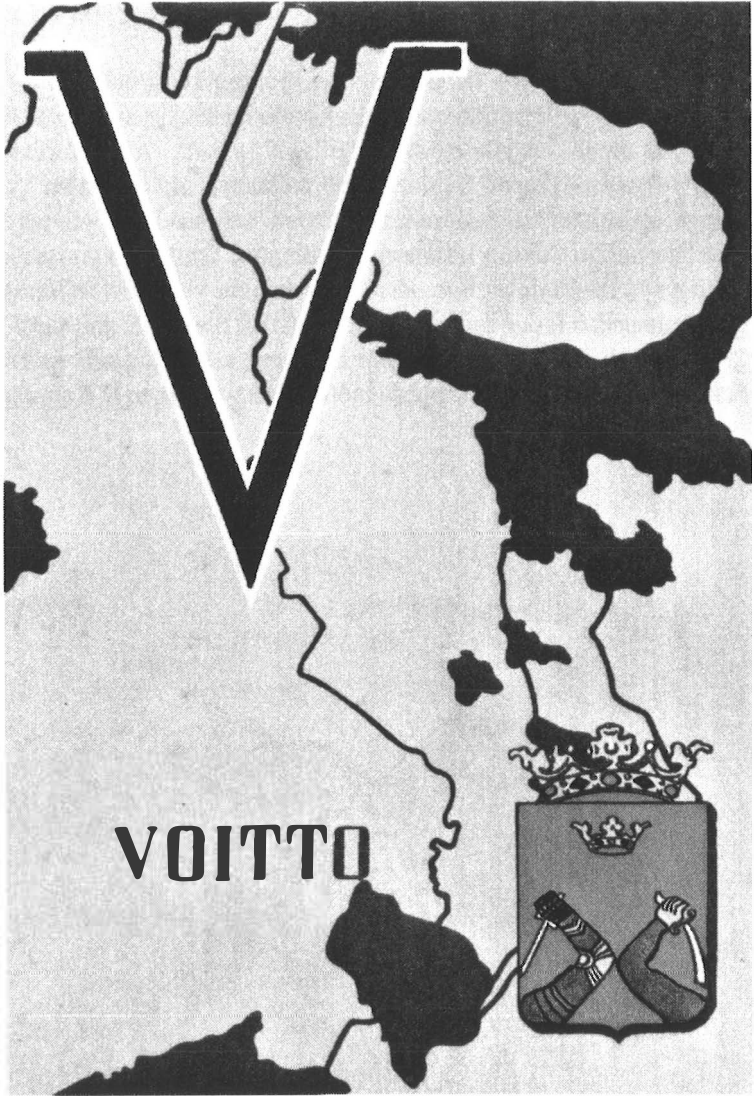
kailuksi. (Kirves 2008, 31. Alkup. Paavolainen, Olavi 1982[1946]: *Synkkä yksinpuhelu*. Helsinki: Otava.)

Karjalankannaksen toinen menetys ajoittuu kesäkuuhun 1944, jolloin Neuvostoliitto käynnisti Karjalankannaksella suurhyökkäyksen. Suomalaiset yllätettiin täydellisesti. Ennen Neuvostoliiton suurhyökkäystä tilanne Suomessa oli sellainen, että Karjalan kysymys oli toistuvasti suurvaltapolitiittisten keskustelujen ytimessä – olihan Suomi Saksan liittolaisena vallannut itselleen Kannaksen ja edennyt Itä-Karjalassa vuoden 1939 rajojen yli. Etenkin toisen maailmansodan lopun tapahtumat merkitsivät Suomelle paljon, sillä Yhdysvaltojen Neuvostoliitolle tarjoama tuki sitoi sen sotaan Saksa vastaan, mikä taas muutti merkittävästi Suomen ja Karjalan

NYT SIIRRETÄÄN
RAJA IDEMMÄKSI!

VOITTO

Äänislinna. Kuva: Museovirasto, Manninen.

roolia idän ja lännen välisessä paletissa. Varsinkin syksy 1943 toi mukanaan muutoksen Neuvostoliiton Suomen-suhteisiin: itänaapuri alkoi vaatia maiden välille erillisrauhaa, mikä olisi merkinnyt rajojen palautusta vuoden 1940 linjoille. Tilanne hankaloitui entisestään, kun Leningradin saartorengas murtui alkuvuodesta 1944 ja Kannaksen strateginen asema kävi Suomelle uhkaavaksi. Neuvostoliitto alkoi pommittaa ankarasti siviilikohteita muun muassa Helsingissä. Suomi ilmoittikin helmikuussa 1944 haluavansa neuvotella rauhasta. (Hentilä 2000, 199.)

Maaliskuussa 1944 Neuvostoliitto ilmoitti valmiutensa rauhanneuvotteluihin ja ottavansa vastaan kaksi suomalaista neuvottelijaa, joiksi Suomi nimesi J. K. Paasikiven ja ministerivaltiosihteerin ja entisen ulkoministerin Carl Enckellin. Neuvostoliitto käytti poliittista valtaansa taitavasti omien tavoitteidensa saavuttamiseksi. Rauhanneuvottelut käytiin Tukholmassa, jossa välittäjänä Suomen suuntaan toimi Aleksandra Kollontai. Neuvostoliiton harjoittama diplomatia johdatti Suomen vaikeaan tilanteeseen. Vjatšeslav

Molotov ojensi Suomelle erillisrauhanehdot 29. maaliskuuta 1944. Rauhanehdoissa Suomen vaadittiin välittömästi internoimaan saksalaiset joukot maasta, palauttamaan maassa olevat neuvostokansalaiset ja saattamaan vuoden 1940 rauhansopimus voimaan.⁵⁵ (Hentilä 2000, 199–200; ks. myös Seppinen 2006b, 46–53.) Suomi hylkäsi Neuvostoliiton esittämän tarjouksen, mistä Neuvostoliitto sai syyn hyökkäykselle Kannaksella. Tämän suurhyökkäyksen seurauksia olen käsitellyt luvussa *Kesäkuun lopun 1944 historia*.

Karjalan palautus poliittisena kysymyksenä

Pariisin rauhansopimuksen sinetöimät alueluovutukset Neuvostoliitolle syövyttivät kansalliseen muistiimme käsitteet *siirtokarjalainen* ja *evakko*, kuten *luovutetun* ja *menetetyn Karjalankin*. Karjalan kysymys syntyi siis kuin uutena kerroksena itsenäisen Suomen itärajaa koskevaan keskusteluun. (Kangaspuro 2010 [käsikirjoitus]; Lavery 2006; Nevalainen 2001.) Siirtokarjalaisten uusilla asuinsijoillaan kohtaamista kulttuurisen integraation kysymyksistä on Suomessa kirjoitettu paljon viimeisen parinkymmenen vuoden aikana. Aihepiiriin liittyvät tutkimukset ovat käsitelleet siirtokarjalaisten etnistä itsetajuntaa, siirtokarjalaisten ja muiden suomalaisten kulttuurisia kohtaamistilanteita ja muistelukerrontaa eri muodoissaan. (Esim. Armstrong 2004; Heikkinen 1989; Sallinen-Gimpl 1994; Raninen-Siiskonen 1999; Loipponen 2009.) Tutkimukset osoittavat, että siirtokarjalaiset ovat integroituneet sotien jälkeiseen Suomeen, mutta sopeutumisessa on ollut myös ongelmansa. Siirtokarjalaiset ovat olleet kuin vieraita omalla maallaan. (Ks. Raninen-Siiskonen 1999; Sallinen-Gimpl 1994.)

Toisaalta suomalaisten viranomaisten, Karjalan Liiton ja useiden poliitikkojen voi todeta toimineen sotien jälkeisessä Suomessa aktiivisesti siirtokarjalaiskysymyksen ratkaisemiseksi. Viranomais-toimilla pyrittiin takaamaan siirtokarjalaisille toimeentulo ja mahdollisuudet asumiseen. Asutustoiminnan pohjana toimi pika-asutuslaki⁵⁶, joka säädettiin kesäkuussa 1940 talvisodan evakkokysy-

myksen ratkaisemiseksi. Lain perusteella valtio hankki haltuunsa kantaväestön maa-alueita ja jakoi niitä uudelleen talvisodan evakooille. Lain toimeenpano keskeytyi kesäkuussa 1941.

Toisen evakuoinnin jälkeen joulukuussa 1944 valmistui maanviljelysneuvos Tatu Nissisen johtaman komitean valmisteleva mietintö, joka toimi suuntaviivana luovutetuilta alueilta siirretyn väestön ja rintamamiesten asuttamiselle. Maanhankintalaki hyväksyttiin eduskunnassa huhtikuussa 1945. Maanhankintalailla valtio hankki maata rintamamiهille, kaatuneiden omaisille ja luovutettujen alueiden siirtoväelle; luovuttajina toimivat pääsääntöisesti yksityiset maanomistajat, valtio, kunnat, seurakunnat, yhtiöt ja muut yhteisöt. Karjalaisesta siirtoväestä lähes 55 prosenttia oli maanhankintalain perusteella oikeutettuja saamaan maata. Karjalaisen siirtoväen ja rintamamiesten lisäksi maansaantiin olivat oikeutettuja sotainvalidit, sotalesket ja sotaorvot. Kaiken kaikkiaan maanhankintalain nojalla perustettiin lähes 150 000 maatilaa, ja nopea uudisraivaus korvasi rajan taakse jääneen peltoalan 1950-luvun alkuun mennessä. Lisäksi yli 100 000 siirtolaista asettui kaupunkeihin ja asutuskeskuksiin, ja karjalaisten ja aseveljien kylistä muodostui jopa uusia kaupungin- ja pitäjänosia. (Nevakivi 2000, 232–233.)

Siirtokarjalaisten asuttamisessa pyrittiin ottamaan huomioon tultijoiden kotiseutu: siellä vallinneet luonnonmaantieteelliset, taloudelliset, yhteisölliset ja uskonnolliset olosuhteet. Ongelmitta asutustoiminnassa, eritoten kantasuomalaisten tilojen lohkomisessa ja erilaisissa kulttuurisissa kohtaamistilanteissa, ei tietenkään edetty, mutta kokonaisuudessaan sotien 1939–1945 jälkeiset toimet Suomessa kuitenkin osoittavat, että suuriakin väestösiirtoja on mahdollista ratkoa järkevästi ja muuttajien tarpeet huomioiden.⁵⁷

Maanhankintalain perusteella 38 prosenttia siirtokarjalaisista pääsi kiinni maatalouselinkeinon; kaupunki- ja taajamataustaiset siirtokarjalaiset taas etsiytyivät sinne, mistä löytyi työ ja toimeentulo. Siirtokarjalaiset eivät siis jääneet Suomessa juurettomaksi ja harhailevaksi väestönosaksi, vaan halukkaat pääsivät kiinni maahan ja työhön, jota he osasivat. (Nevalainen 1994.) Samalla ihmisar-

voinen elämä saattoi jatkua uusillakin asuinsijoilla. (Ks. Armstrong 2004; Raninen-Siiskonen 1999; Sallinen-Gimpl 1987; 1994.) Toisinaan maanhankintalaki jopa mahdollisti nousun sosiaalisessa hierarkiassa. Siirtokarjalaisten asuttamiseen liittyvästä julkisesta keskustelusta väitöskirjansa tehneen Keijo K. Kulhan mukaan

Siirtymällä kokonaisuudessaan ja vapaaehtoisesti Neuvostoliitolle luovutetulta alueelta Kanta-Suomeen karjalainen siirtoväki osoitti halunsa elää suomalais-kansallisessa ympäristössä ja soveltaa keskinäisiin suhteisiinsa sitä yhteiskuntajärjestystä ja niitä oikeusperiaatteita, jotka vuosisatainen historiallinen kehitys oli muovannut. Vastanottajien suhtautuminen tähän tekoon näyttäytyi osittain karjalaisten asutustoiminnan yhteydessä. Kaikki olivat yksimielisiä siirtoväen asuttamisen välttämättömyydestä, mutta kukin kantasuomalaisten ryhmä halusi toteuttaa sitä omien periaatteidensa mukaisesti ja omat etunsa huomion ottaen. Kaikki hävityn sodan mukanaan tuomat muut vaikeudet rajoittivat lisäksi yhteiskunnan mahdollisuuksia sen pyrkiessä ratkaisemaan siirtoväikysymystä koko kansaa tyydyttävällä tavalla. Toisaalta siirtoväen juurruttaminen yhteiskuntaan tapahtui saman valtion puitteissa ja sen omat edustajat saivat kaikissa vaiheissa olla ohjaamassa tehtyjä ratkaisuja. Nämä olivat alun alkaen hyviä edellytyksiä asian nopealle hoitamiselle. (Kulha 1969, 278–279.)

Karjalan menetyks oli Suomelle luonnollisesti raskas isku, mikä ruokki ajatusta taloudellisesta tappiosta ja aluepalautuksen mahdollisuudesta. Neuvostoliitto sai noin 35 000 km² maata, josta 320 000 hehtaaria oli hyvää viljelymaata. Rajan taakse jäi myös 10 prosenttia maan metsävaroista, 11 prosenttia teollisuustuotannosta, 17 prosenttia energiantuotannosta, merkittävin uittoväylä, kolme suurta kaupunkia, kaksi kauppalaa ja 17 prosenttia rautatieverkostosta. Taloudellisessa mielessä Saimaan kanava ja Uraan satama olivat Suomelle niin merkittäviä, että Suomi aloitti neuvottelut niiden käytöstä saman tien. Talouden logiikalla ajateltuna näiden alueiden palautus olisi ollut Suomelle jo melkoinen voitto. (Seppinen 2006b, 117–119.)

Sotien jälkeen luovutetusta Karjalasta muodostui muistin paikka, joka on ollut yli 80 vuotta siirtokarjalaisten paluu-unelmien kohde. Myös Suomen valtiojohto on joutunut toistuvasti ottamaan kantaa Karjalan palautusasiaan, sillä siirtokarjalaisten kotiseutukai-

puun lisäksi poliittisilla ja taloudellisilla tekijöillä on ollut palautuskeskusteluissa sijansa. Siirtokarjalaiset poliitikot aloittivat palautuskeskustelut heti kesällä 1945, jolloin pääministeri Paasikivi otti vastaan kansanedustaja Juho Niukkanen johtaman valtuuskunnan. Pääministerinä Paasikiven oli kuitenkin vaikea puuttua siirtokarjalaisten asiaan; valtiollisten palautusneuvottelujen aika koitti vasta Paasikiven noustua presidentiksi vuonna 1946. (Seppinen 2006b, 155.)⁵⁸

Pariisin rauhansopimuksen luonnos julkaistiin 18. heinäkuuta 1946. Se syntyi suurvaltojen, etenkin Neuvostoliiton ja Ison-Britannian ohjauksessa, joten sodassa mukana olleiden pienten maiden oli tyydyttävä neuvottelupöydässä suurvaltojen tekemiin ratkaisuihin. Vaikka Paasikivi ja hallitus antoivat Pariisiin matkanneelle valtuuskunnalle ohjeet painostaa Viipuria ja Saimaan kanava-aluetta Suomelle, oli neuvottelujen lopputulos Suomelle lohduton. Ulkoministeri Carl Enckell esitti rauhankonferenssissa, että sopimusluonnoksen alueellisia ja sotakorvauksia koskevia määräyksiä lievennettäisiin; Neuvostoliitto kielsi jyrkästi rajantarkastukset vedoten Leningradin turvallisuuteen. (Nevalainen 1998, 251.) Muutenkin Suomen asema oli Pariisin rauhanneuvotteluissa erittäin hankala, sillä pelko Venäjän reaktiosta ja jopa mahdollisesta miehityksestä oli siihen aikaan konkreettinen. Suomi oli myös sisäisesti kyvytön tekemään rohkeita avauksia ja luomaan selkeitä, tulevaisuuteen luotaavia matkasuunnitelmia. Asekätkentä ja sotasyllisten rankaisuvaatimukset eivät helpottaneet Suomen ennestään tukalaa tilannetta, sillä Neuvostoliitto syyllisti niiden avulla Suomea jatkosodasta. (Nevakivi 2000, 216–221; Nevalainen 1998, 251; Seppinen 2006b, 129–136.)

Suomessa Pariisin rauhanneuvottelujen varaan laskettiin etukäteen kuitenkin paljon toivoa. Pekka Nevalainen on kirjoittanut, miten

Karjalaisen siirtoväen keskuudessa eli jatkosodan jälkeen vahva kotikävä ja toivo, ettei kotiseutuja olisi menetetty lopullisesti. Se, että Suomen ja Neuvostoliiton kesken ei ollut vielä solmittu lopullista rauhaa, vaan vasta välirauha, rohkaisi evakoita ja muitakin suomalaisia –

jopa hyvin korkeita päättäjiä – ajattelemaan mahdollisuutta rajojen tarkastukseen sitten, kun varsinainen rauhansopimus tulisi käsille. (Nevalainen 1998, 251.)

Rajojen tarkastukseen Suomi panosti heti syksyllä 1945, kun voitajavaltioiden ulkoministerit kokoontuivat Lontoossa. Ulkoministeri Enckell puolestaan kääntyi luovutettujen alueiden asiassa suoraan Valvontakomission puheenjohtajan Andrei Ždanovin puoleen – Suomen hallitusta kuitenkin kehoitettiin hillitsemään luovutettuun Karjalaan liittyvää intoa. Pääministeri Mauno Pekkala matkusti huhtikuussa 1946 Moskovaan keskustelemaan rauhanehdoista – tällä kertaa puheet alueluovutuksista tyrmäsi itse J. V. Stalin. (Nevalainen 1998, 251.) Kun Pariisissa 10. helmikuuta 1946 allekirjoitettu rauhansopimus lopulta astui voimaan, merkitsi se Suomelle Moskovassa 1944 solmitun välirauhanehtojen toteutumista. Seppisen mukaan rajakysymys eli tästä eteenpäin Suomessa aivan omaa elämäänsä: ”Se alkoi vaikuttaa moniin asioihin. Karjalan kysymys oli pinnalla kaiken aikaa.” (Seppinen 2006b, 140.) Nevalainen puolestaan toteaa luovutetun Karjalan asian pysyneen jatkuvasti hiljaisen pohtimisen kohteena, joka ”nousi ajoittain myös julkisuuteen”. (Nevalainen 1998, 251.)

Suomen ja Neuvostoliiton välinen YYA-sopimus solmittiin 6. huhtikuuta 1948. Sopimus määritteli Pariisin rauhansopimuksen kanssa periaatteet, joiden mukaan Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa tulevana vuosikymmeninä edettiin. Rajojen tarkistus Karjalassa ei noussut merkittäväksi neuvottelukysymykseksi YYA-sopimusta luonnosteltaessa. Paasikiven vuoden 1955 valtiovierailu Neuvostoliittoon ei sekään tuottanut tulosta; sen sijaan matkalla sovittiin Porkkalan palautuksesta ja YYA-sopimuksen jatkosta. Edes Kekkonen pitkän, vuonna 1956 alkaneen presidenttikauden aikana Karjalaa ei onnistuttu palauttamaan. (Nevakivi 2000, 272–273; Nevalainen 1998, 251.)

Lehtikirjoittelu tänä aikana oli kuitenkin aktiivista. Olen alle koonnut otteita sanomalehti *Karjalasta* kesäkuulta 1956. Lehti seurasi tiiviisti sekä ulkopoliittisia tapahtumia että ulkomaisten lehtien, kuten ruotsalaisen *Ekspressenin* kirjoituksia. *Karjala*, joka alkoi

ilmestyä Viipurissa vuonna 1904, on tänäkin päivänä karjalaisten ja karjalaisuuden asianajaja. Kun talvisota alkoi, lehti lähti siirtokarjalaisten muassa evakkoon. Toimitus siirtyi vuonna 1956 Lappeenrantaan. Jatkosodan aikana lehti muuttui poliittisesti sitoutumattomaksi, mutta kantoi mukanaan sekä alkuaikojen nuorsuomalaisuutta ja suomenmielisyyttä että talvisotaa edeltävää kokoomukselaisuutta. Karjalaisen heimolehden kirjoitteluille Neuvostoliitto teki-kin nopeasti lopun kesällä 1956, kuten seuraavista otteista viimeinen todentaa:

Karjala 31.5.1956 otsikolla ”Neuvostojohtajien vierailu syyskuussa?”

Neuvostojohtajien odotettu Suomen vierailu on eduskuntapiirien huomion kohteena. Käytäväkeskusteluissa pohditaan ajankohtaa ja kaikkea muuta, minkä voidaan ajatella tapahtuvan sen yhteydessä. — Vierailukysymyksen yhteydessä pohditaan, millainen mahdollisuus olisi nykyisen lempeän poliittisen ilmapirin vallitessa saada idässä aikaan rajanmuutos, joka palauttaisi Suomelle osan Karjalaa. Puheena ovat olleet lähinnä Saimaan kanava ja Viipuri. Tällaisen merkittävän muutoksen mahdollisuuksista vallitsee yleensä melko optimistinen käsitys, mutta virallisissa piireissä sen sijaan suhtauduttaneen jatkuvasti pidättyvästi vireillä oleviin toiveisiin nähden rajantarkastuksista Kannaksella katsoen siihen, että neuvostojohtajat Suomen valtuuskunnan viimeksi vieraillessa Moskovassa kieltäytyivät jyrkästi keskustelemasta tästä asiasta. (Samasta aiheesta myös *Karjala* 10.6.1956.)

Karjala 21.6.1956 otsikolla ”Huhuja Karjalasta sekä Helsingissä että Tukholmassa”

Suomi saa takaisin osan Karjalaa, kirjoittaa Ekspressen keskiviikkona. Uutinen on päivätty Helsingissä ja sen on laatinut Bill Hanecock. Hanecock sanoo saaneensa tietonsa hallitusta hyvin lähellä olevista piireistä. Sitä on mahdotonta virallisesti saada vahvistetuksi, mutta Karjalan palauttaminen on yleisenä puheenaiheena Helsingin diplomaatti-piireissä ja lehtiväen keskuudessa. — Epäselvää on, tuleeko myös Viipurin luovutus [Neuvostoliiton presidentti Kliment Voroshilovin valtiovierailun aikana] kysymykseen. — Koko Karjalan Kannasta Suomi ei varmaankaan saa, koska se sijaitsee liian lähellä Leningradia, mutta piirit, jotka varmasti tietävät tulevista tapahtumista, mainitsevat ”rajanmuutoksista”.

Edellä olevan kirjoituksen johdosta on STT:lle asianomaiselta viralliselta taholta ilmoitettu, että tiedot ovat kokonaan tuulesta temmattuja ja vastoin parempaa tietoa julkaistuja, koska pääministeri Fagerholm kesäkuun 19. päivänä kategorisesti ilmoitti herra Hanecockille, että hänen mainitsemisessaan Karjalan koskeissa huhuissa ei ollut mitään perää. (*Karjala* 21.6.1956.)

Presidentti Urho Kekkonen oli Karjalan palauttajana varovaisen aktiivinen valtion päämies. Toisaalta Kekkonen ei jättänyt Karjalan asiaa aivan oman onnensa nojaan, sillä hän ajoi palautusasiaa sekä pääministerinä että presidenttinä. 1950-luvulla Saimaan kanavan vuokrauksesta ja rajakysymyksestä keskusteltiin paljon, ja 1960-luvun alussa Kekkonen oli monesti yhteydessä pääministeri Nikita Hruštševiin. Myös Suomen ja Neuvostoliiton välisten valtiovierailujen yhteydessä Viipurin palautus Suomelle oli toistuvasti esillä, ja vuosina 1968–1972 herätettiin henkiin jo 1940-luvulla virinnyt ajatus Viipurin ympäristön ja pohjoisimman Lapin vaihdosta. Kekkonen pyrkimyksenä oli tunnustella ja löytää itään päin otollista hetkeä. (Seppinen 2006b, 157–175.)⁵⁹ Max Jakobson onkin luonnehtinut muistelmissaan Karjalan palautuksen olleen Kekkokselle jopa pakkomielle, josta hän ei julkisuudessa puhunut, mutta johon hän palasi aina uudelleen ja uudelleen salaisissa keskusteluissaan neuvostoliittolaisten kanssa. Jakobsonin mukaan Kekkonen selitti heille, että Karjalan palauttamisella kansa saataisiin ”pysyvästi nykyisen ulkopoliittisen suuntauksen taakse”:

Hän arvioi siihen aikaan Suomen asemaa ahtaasti Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden puitteissa. Mutta Moskovassa käsiteltiin sekä Porkkalan että Karjalan kysymystä laajemmassa kansainvälisessä yhteydessä. Kumpaakaan ei ratkaistu ensisijaisesti Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden perusteella vaan kansainvälisen tilanteen näkökulmasta. Porkkalasta luopuminen oli osa Hruštševin rauhanoffensiivia, josta toivottiin saatavan hyötyä suhteissa länsivaltoihin. Sen sijaan Karjalan palauttaminen olisi voinut panna liikkeelle kokonaisen vyöryn Neuvostoliitolle osoitettuja rajantarkastusvaatimuksia Puolasta Kiinaan ja Japaniin. Sitä riskiä ei Moskovassa haluttu ottaa – ei vuonna 1955 eikä vielä tänäkään päivänä. (Jakobson 2003, 197.)

Emme siihen aikaan tienneet, että presidentti oli jo lokakuussa 1965 tarjonnut Neuvostoliiton johdolle vaihtokauppaa: Suomi tunnustaa

DDR:n, jos Neuvostoliitto luovuttaa meille Viipurin! (Jakobson 2003, 49.)

Mitä kaikkea Kekkonen ja neuvostojohtajien välillä mahdollisesti sovittiin, ei ole vielä kukaan tiedossa. Vasta päiväkirjoista on paljastunut, miten sinnikkäästi Kekkonen ajoi Karjalan palauttamisen asiaa neuvostojohtajien torjuvasta kannasta huolimatta. Hänhän jopa tarjosi Viipurista korvaukseksi osan Lappia, joka olisi muodostanut käytävän Neuvostoliitosta Norjan rajalle. Onneksi tästä tarjouksesta ei vuotanut tietoja länteen, missä se olisi aiheuttanut voimakkaan reaktion Suomea vastaan. Karjalan palauttaminen Suomen yhteyteen pysyi kuitenkin Kekkonen suurena unelmana, joka hänen mielestään legitimoiki kaikeksi sen, minkä hän teki oman asemansa vahvistamiseksi. (Jakobson 2003, 219–220; ks. myös Virrankoski 1994, 38.)

Karjalan kysymyksen uusin aalto

Kun Neuvostoliitto 1990-luvulla hajosi ja Suomi liittyi Euroopan unionin jäseneksi, Suomen ulkopoliittinen asema muuttui oleellisesti. Suomen ja Venäjän välisiä suhteita pyrittiin määrittelemään uudelleen, ja tähän prosessiin kuului molemminpuolinen ajatus Euroopan integraatiosta. Asetelmaan liittyi myös Karjalan kysymys, sillä aluepalautuksiin liittyvää keskustelua uskallettiin käydä kovemmalla äänellä ja laajemmissa kansalaispiireissä kuin aikaisemmin. Myöskään Suomen valtiojohto ei enää pyrkinyt tukahduttamaan keskustelua. Tämä muutos toikin Karjalan kysymykseen jälleen uuden, kolmannen vaiheen. (Kangaspuro 2010 [käsikirjoitus]; Nevalainen 1998, 253; Nevakivi 2000, 331.) Tuorein aalto synnytti ohjelmanjulistukset ja laskelmat, joista ensimmäiset julkaistiin 1990-luvun puolivälissä. Niitä tekivät yksityiset henkilöt ja tilastonikkarit, suomalaiset sanomalehdet, Karjalan Liitto ja palautusta ajavat järjestöt. (Esim. Pessi & Auvinen 1995, 4; Takala 2000.) Jopa muutamat tutkijat, aktiivisimpina Pentti Virrankoski, Ilmari Susiluoto ja Jukka Seppinen, ottivat Karjalan kysymyksen ohjelmalliseksi tutkimustehtäväkseen.

1990-luvun luomassa uudenlaisessa tilanteessa Suomen valtiojohto ei kuitenkaan suin päin rynnännyt Moskovaan neuvottelemaan uusista Suomelle edullisista rajoista. Pikemminkin Suomi vetäytyi hiljaisuuteen. Maunu Koivisto esimerkiksi ei presidenttikaudellaan ottanut asiaan juurikaan kantaa – eivätkä seuraajansa pyrkineet sen aktiivisemmin Moskovaan neuvottelupöydän ääreen. Martti Ahtisaarelta toki odotettiin presidenttinä paljon, sillä hän osallistui edeltäjistään ja seuraajastaan Tarja Halosesta poiketen muun muassa Karjalan Liiton tilaisuuksiin ja oli itsekin juuriltaan karjalainen. Lisäksi, kun Venäjän presidentti Boris Jeltsin totesi 18. toukokuuta 1994 Suomen aluemenetyksen olleen Stalinin totalitaarista politiikkaa ja Venäjän johtajien tuntevan sen takia pistoksen sydämessään, syntyi Suomeen aktiivista historiapolitiittista keskustelua Karjalasta. (Kangaspuro 2010 [käsikirjoitus]; Nevakivi 2000, 330–331.) Palautuksen toisin sanoen uskottiin olevan mahdollinen. Jukka Nevakivi kuitenkin arveli 2000-luvun alussa, että ainakin toistaiseksi ”Karjalan historiallinen merkitys maaillemme pidetään parempana unohtaa”. (Nevakivi 2000, 331.) Suomen valtiojohto ei pitänyt kään Karjalan palautusta mahdollisena eikä tehnyt asiasta neuvottelualoitteita itään päin.

Edellä mainituista tutkijoista ensimmäinen, emeritusprofessori Pentti Virrankoski, toimi Turun yliopistossa Suomen historian professorina vuosina 1962–1992 erikoisalanaan Suomen talous- ja sosiaalhistoria, Pohjanmaan historia ja Pohjois-Amerikan intiaanikulttuurit. Vuosina 1991–1992 hän julkaisi myös joukon Karjalan palautusta käsitteleviä lehtijuttuja *Helsingin Sanomissa*, *Turun Sanomissa*, *Kurkijokelaisessa* ja moskovalaisessa *Novoje Vremjassa*. (Virrankoski 1994, takakansi.) Kimmokkeen palautus-ajatuksilleen hän sai jo 1970-luvun alussa ylitettyään ensimmäisen kerran Suomen ja Neuvostoliiton välisen rajan. Virrankoski kirjoittaakin mielensä käyneen mustaksi, kun hän näki, ”mitä venäläiset olivat tehneet kauniille, iloiselle Viipurille ja koko Karjalan heimolle”. ”Sen kotiseutu oli tuhottu ja raiskattu, heimo paennut Stalinin teloittajien tieltä.” (Virrankoski 1994, 5.) Näissä lehtijutuissa Virrankoski puki sanoiksi ristiriitaiset tuntemuksensa rajantakaisesta.

Vuonna 1994 ilmestyi Virrankosken kirjoittama kirja *Karjala takaisin – suhteet Venäjään terveiksi*. Kirjaa voi mielestäni pitää kolmannen aallon Karjala-keskustelujen pamflettina, sillä Virrankoski tuo siinä selvästi esille käsityksensä Suomen toisessa maailmansodassa kokemasta vääryydestä: Hyökkäyssotaan ja maiden riistämiseen syyllistyi kolonialismia harjoittanut Neuvostoliitto. Suomen lisäksi myös Baltian maat anastettiin ”karkein petoksin ja väkivallalla”. Venäläisiä Virrankoski sen sijaan ei vaadi vastuuseen näistä ”vuosisadan takaisista rikoksista” vaan vetoaa heidän oikeudentuntoonsa ja terveeseen järkeensä tämän historiallisen vääryyden korjaamiseksi. (Virrankoski 1994, 9, 40.) Kirjoituksensa Virrankoski osoittaa Suomen kansalle, mutta toivoo sen saavan myös venäläisiä lukijoita:

Jotta tarkoitus tulisi selväksi, olen käyttänyt asioista niiden oikeita nimiä, mikä voi tuntua karkealta. On kuitenkin pelkkää totuuden vääristämistä puhua esimerkiksi Suomen luovuttamista alueista ikään kuin olisimme luovuttaneet ne vapaaehtoisesti. Oikea ilmaisu on Suomelta riistetyt alueet. Silti ei tarkoituksenani ole kylvää vihaa, sitä ovat Stalin sekä hänen apurinsa ja seuraajansa tehneet riittävästi. Päinvastoin haluaisin osoittaa tietä todelliseen sovintoon. Siihen ei päästä esittämällä vaatimuksia venäläisille, mutta sitä suurempi syy on vedota heidän oikeudentuntoonsa ja terveeseen järkeen. (Virrankoski 1994, 7.)

Ajatuksensa Suomen oikeudesta Karjalaan Virrankoski muotoilee jopa poleemisesti: ”jos Venäjä ei ole Suomen-suhteissaan Neuvostoliiton perillinen, Suomen ja Neuvostoliiton rauhansopimukset vuosilta 1940 ja 1947 ovat ilmeisesti rauenneet.” Näin ajatellen Tarton rauhansopimus 1920 on ainoa Suomen ja Venäjän välillä voimassa oleva sopimus ja Venäjä velvollinen palauttamaan Suomelta toisessa maailmansodassa riistämänsä alueet.⁶⁰

Karjala takaisin -kirjanen onkin *pamfletti* suomenkielisen sanan koko merkityksessä, sillä se on ’arvosteleva kirjanen päivänpolttavasta aiheesta’. Virrankosken ajatuksissa Karjalan palautus on ennen kaikkea suuri taloudellinen voima ja mahdollisuus niin Suomen kuin Pietarin taloudelle. Karjalan ikivanha kukoistus on mahdollista saavuttaa vain suomalaisen työn avulla: ”Korjataan ja rakenne-

taan kymmenen vuotta, jatketaan vielä kaksi vuosikymmentä, niin eiköhän ala valjeta.” Palautus ei siis olisi liian raskas taakka maalle, joka maksoi sotakorvaukset, jälleenrakensi Suomen, asutti evakot ja huolehti sotaorvoista ja invalideista. (Virrankoski 1994, 46–49.) Virrankoski löytää palautustoimille aina win win -periaatteen mukaisen perustelun. Jopa venäläisten poismuutto alueelta mahtuu tähän lähtökohtaan:

Parempi heidän on omassa maassaan kuin Suomelta ryöstetyssä Viipurissa tai Sortavalassa. Ja jollei suuri Venäjä pidä heistä huolta niin kuin pieni Suomi piti karjalaisista, se ei ole meidän syytämme. (Virrankoski 1994, 49.)

Valtiotieteen tohtori Ilmari Susiluoto on kirjailija ja 1980-luvulla ulkoministeriöissäkin erikoistutkijana työskennellyt Venäjä-asiantuntija, joka sittemmin on toiminut muun muassa Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seurassa sekä instituutin neuvottelukunnassa. 2000-luvulla hän tuli tunnetuksi yhteyksistään Karjalan palautusta ajavaan Pro Kareliaan; yhdistys käytti Susiluotoa asiantuntijana Karjalan reformia valmistelemissä työryhmissä. Karjalan palautusasiaan Susiluoto paneutui jo 1990-luvulla, ja vuonna 1999 julkaistu *Pieni Karjalakirja* on hänen silloisten ajatustensa synteesi. Kirja on tekijänsä sanoin ”Neuvostoliitolle aikoinaan luovutettujen Suomen alueiden lyhyt historia ja nykypäivän kuvaus”, joka ”on kirjoitettu sekä suomalaisille että venäläisille”. (Susiluoto 1999, 9.) Susiluodon päämääränä on herättää lukija näkemään asioita laajemmin kuin vain Suomen näkökulmasta, ei niinkään arvostella, haastaa tai suomia Neuvostoliittoa rikoksistaan.

Vaikka Stalin teki rikoksia, joihin nykyään liitettäisiin sanonta ”ihmiskuntaa vastaan”, ei Venäjän kansaa ja Neuvostoliiton muita kansoja pidä syyllistää hänen rikoksistaan, tässä tapauksessa Karjalan valtauksessa. Venäläiset olivat uhreja, kuten niin monet muutkin Neuvostoliiton kansakunnat. Karjalan anastaminen Suomelta vaati satojen tuhansien venäläisten, ukrainalaisten ja valkovenäläisten hengen. Siitä pitivät suomalaiset sotilaat huolen. (Susiluoto 1999, 9–10.)

Pieni Karjalakirja on kiintoisaa luettavaa. Heti kirjan alkusivuilta kuvataan, miten evakkojen mukana kaikkialle Suomeen levin-

nyt karjalaisuus oli suonenisku vailla romantiikkaa: ”Se oli niin kova suojarokotus, että suomettuneisuuskin jäi sen takia vain hetkelliseksi ihotaudiksi, eräänlaiseksi poliittiseksi herpekseksi Suomi-neidon huulille.” (Susiluoto 1999, 12.) Itse kirjansa Susiluoto on rakentanut idealle, että hän tuulettaa ajatusta Karjalasta ja siihen liittyvästä hyödystä. Lähtökohta on, että ”Karjala, Suomen itäinen helmi, on nyt joutomaata”. Karjala onkin ongelma kaikille osapuolille: itselleen, Suomelle ja Venäjälle. (Susiluoto 1999, 13.)

Venäläinen näkökulma Karjalan palautuskeskusteluun ja alueen omistajuuteen avataan kirjassa vertausten avulla. Susiluodon Venäjä on kuin Gogolin *Kuolleiden sielujen* loppukohtauksessa arolla laukkaava troikka, joka ihailee itseään ja haluaa pelästyttää muita elintilansa vuoksi. (Susiluoto 1999, 63–64.) Suomen lokero ei olekaan venäläisessä ajattelussa pikkusieluja varten, sillä venäläisten käsitys omasta itsestään on *širokaja* eli ’laaja’. Siinä kokonaisuudessa *tsuhmat* ovat pikkiriikkinen vaikkakin itsepäinen inkeriläisten (luterilaisten) ja suomalais-ugrilaisten kansojen ryhmä valtakunnan länsiosassa. Suomalaisten olemassaolo siis kietoutuu Venäjän vuosisataiseen historiaan: he ovat osa Venäjää. (Susiluoto 1999, 76, 80, 98–99, 225.)

Pienessä karjalakirjassaan Susiluoto kertoo verrattain suoraan myös sen, minkälaisia sudenkuoppia luovutettu Karjala kätkee nykytilassaan ja maaperässään. Sotilaalliset uhat ja taloudelliset laskelmat eivät Susiluodon käsittelyssä saa merkittävää painoarvoa, sen sijaan kirjassa paneudutaan uusiin uhkiin, jotka ovat ekologisia ja radioaktiivisia. (Susiluoto 1999, 23, 174.) Palautuskeskustelussa on isoja mustia aukkoja, kuten luovutetun alueen väestökysymys, venäläiset satamahankkeet ja Venäjän alueellistumiskehitys. *Pienen Karjalakirjan* antia onkin se, että lukijalle annetaan mahdollisuus punnita palautusasioita itse. ”On siis saatettava yhteen suomalainen ja venäläinen keskustelu, argumentit ja vasta-argumentit ja tutkittava niitä kiihkottomasti.” (Susiluoto 1999, 28.)

Karjalan palautusasiaan Susiluoto ei *Pienessä Karjalakirjassaan* ota aivan suoraan kantaa. Syynä lienevät silloiset yhteytensä ulkoasiainministeriöön.⁶¹ Sen sijaan hän esittelee joukon realiteetteja ja

toteaa, että Karjalan palauttaminen on mahdollista vain, jos asiasta pystytään järjestämään keskustelemaan:

Voidaan kuitenkin lähteä siitä, että ”valhehistorian” aika alkaa olla ohi ja tieto Karjalan kannaksen, Laatokan Karjalan ja Raja-karjalan vaiheista leviää myös naapurimme keskuuteen. Se ei suinkaan vielä tarkoita, että venäläiset luopuisivat esittämästä vasta-argumentteja palautusasiassa. (Susiluoto 1999, 281.)

Kolmas Karjalan kysymykseen kantaa ottanut tutkija on filosofian tohtori Jukka Seppinen: poliittisen historian tutkija ja entinen diplomaatti, joka on työskennellyt ulkoasiainministeriössä ja Turun yliopiston Jean Monnet -ohjelmassa. Kirjallinen tuotantonsa kytkeytyy yhtäältä poliittisiin elämäkertoihin, yhtäältä ulkopolitiikkaan ja integraatiohistoriaan. Historiantutkijana Seppistä on arvosteltu neuvostotiedusteluun⁶² ja Karjalan palautukseen liittyvien kannanottojensa vuoksi. Karjalan menettämiseen liittyviä syitä ja seurauksia Seppinen on selvittänyt teoksissaan *Kohti Karjalaa. Pakkoluovutettu. Karjala tänään ja huomenna* (1998) ja *Menetetty Karjala? Karjala-kysymys Suomen politiikassa 1940–2000* (2006). Vuonna 1995 häneltä ilmestyi myös kirja *Kannas tässä ja nyt*. Tutkijana Seppinen siis on Karjalan palautusasiaan jo 1990-luvulla profiloitunut tutkija ja Susiluodon tavoin ProKarelian käyttämä asiantuntija.

Kohti Karjalaa. Pakkoluovutettu Karjala tänään ja huomenna on Karjalan Liiton hallituksen toimeksiannosta vuonna 1998 kirjoitettu selvitys Karjalan kysymyksen ratkaisun edistämiseksi. Kirja liittyykin Karjalan palautuskeskustelun vaiheeseen 1990-luvun lopussa, jolloin Karjalan Liitto terävöitti profiliaan myös palautusasiassa. Karjalan Liiton ”lopullinen tavoite” oli vielä tällöin ”integroida pakkoluovutettu Karjala ainakin pääosin takaisin Suomeen” (Seppinen 1998, 8; ks. Karjalan Liiton kannoista myös luvun *Ympyrä sulkeutuu* alusta).

Seppisen kirjoittamalla selvityksellä on paljon tavoitteita, sillä siinä yhtäältä määritellään palautuksen lähtökohdat, toisaalta tehdään toimenpide-ehdotukset niin hallinnon, talouden, koulutuksen, terveydenhuollon, väestökysymysten kuin suomalaisen historial-

lisen totuuden ja nimistön rakentamiseksi. Seppinen suosittelee, että Karjalan Liitto ja Suomen valtio omaksuisivat nykyistä avoimemman politiikan Karjalan kysymyksen ratkaisemiseksi. Suomen tulisi

ryhtyä toimiin Viipurin talous- ja kulttuurialueen elvyttämiseksi ja integroimiseksi takaisin Suomeen yhteistyössä Venäjän kanssa. Venäjän asennetta määrää lopulta paljon, miten Suomi suhtautuu asiaan.

Vaikeneminen on nyky maailmassa mahdotonta, ja nousevat ja tulevat sukupolvet tulevat kokemaan kärsityn vääryyden toistuvasti.

Suomen kannalta olisi lisäksi tärkeätä saada lännen tunnustus siitä, että Suomi taisteli länsimaisten arvojen puolesta kommunistista diktatuuria vastaan: sitä tosiasiaa Länsi ei tunnustanut sodan jälkiselvittelyissä. (Seppinen 1998, 92.)

Kirja päättyy kahteen sopimusluonnokseen, joita Susiluoto *Pienessä Karjalakirjassaan* pari vuotta myöhemmin suomi toteamalla: ”Onko tässä jo vähän kiirehditty asioiden edelle?” (Susiluoto 1999, 268.) Toisaalta Susiluoto on sitä mieltä, että Seppisen teos on ensimmäinen kokonaisvaltainen analyysi siitä, millaisia toimia Karjalan palautus edellyttäisi Suomelta ja mikä olisi Venäjän ja EU:n rooli prosessissa. (Susiluoto 1999, 267–268.)

Menetetty Karjala? Karjala-kysymys Suomen politiikassa 1940–2000 -kirja ilmestyi vuonna 2006 ja on luontevaa jatkoa *Koh-ti Karjalaa* -kirjassa esitetyille toimenpiteille. Julkaisuajankohtana vuonna 2006 tilanne Karjalan palautusasiassa oli toisenlainen kuin 1990-luvulla, jolloin ilmestyi Seppisen Karjalan Liitolle kirjoittama selvitys: Seppinen tiedettiin ProKarelian asiaa ajavaksi asian-tuntijaksi. Vastaavasti Karjalan Liitto oli tarkentanut kantansa Karjalan kysymykseen niin, että ”Karjalan palautukseen liittyvissä kysymyksissä liitto toimii ulkopoliittisen johdon kanssa ja sen kautta”. (Karjalan Liitto 2008 / Karjalan liiton toiminta [online].) Seppinen toteakin heti kirjansa alussa, että alueluovutukset, etenkin Karjalan menettäminen, olivat Suomelle raskas asia, joka ehdollisti poliittista käyttäytymistä niin sotavuosina kuin sotien jälkeen: ”Mahdollisuus Karjalan takaisinvaltaukseen sai kansakunnan käytännössä yksimielisen tuen osakseen. Vain pieni mutta äänekäs osa otti Karjalan menetyksen sosialismin voittona.” (Seppinen 2006b,

8.) Tämä asenne toistuu kaikissa kirjan alkupään luvuissa, joissa käydään läpi talvisodan rauhanteko, jatkosodan vaiheet, Pariisin rauhanteko ja rajakysymykset sekä siitä alkanut palautusneuvotte-
lujen historia.

Menetetty Karjala? -kirjan loppuosa, jossa Seppinen esittelee Paasikiven, Kekkonen, Koiviston ja Ahtisaaren toimet presidenttinä, ovat herättäneet arvostelua. Arto Astikainen kirjoitti kesäkuussa 2006 *Helsingin Sanomien* kirja-arviossa, että Seppinen määrittelee Karjala-kysymyksen hyvät ja pahat: ”Paasikivi oli petturi, Koivisto pelkuri, mutta Kekkonen yritti saada Karjalan takaisin”; ”Martti Ahtisaari oli jälleen toista maata – – . Hän antoi keskustella ja osallistui Karjalan liiton kesäjuhlille”. (Astikainen 2006 [online].) Mauro Koivisto Seppinen arvostelee kirjassaan paljon. Seppisen mukaan, kun huomioi myös Neuvostoliiton sisäisen kehityksen etenkin presidentti Mihail Gorbatšovin kaudella, Suomen 1990-luvun ulkopolitiikan olisi pitänyt kääntyä ennemmin länteen kuin itään päin. Seppinen näkee Suomen länsimaisessa asemassa tapahtuneen laadullisen heikennyksen, mikä merkitsi myös ajatukselle Karjalan palautuksesta vakavaa kolausta. (Seppinen 2006b, 181–183.)

Maailma meni menojaan. Koivisto oli täysin eksyksissä. Hän ei johtanut Suomen ulkopolitiikkaa, mihin tehtävään kansa oli hänet valinnut. Koivisto oli epämääräinen, vaikeasti tulkittavissa ollut jarru, joka toimi Karjalan asiassa selvästi kansallisen edun vastaisesti. Lisäksi hänen suhteensa neuvostoagentteihin on yhä epäselvä. Toimittiko Koivisto heidän toimeksiannostaan Baltian-vastaista politiikkaa, on kysymys, joka on tässä yhteydessä vielä syytä jättää avoimeksi. Sama asia koskee hänen Karjala-politiikkaansa, joka oli yhdenmukaista hänen Baltian-politiikkansa kanssa. (Seppinen 2006b, 188.)

Mielestäni Seppinen toistaa *Menetetty Karjala?* -kirjassaan historiapoliittista narratiivia. Markku Kangaspuro on todennut, että kysymys Suomen itärajusta ja sen oikeutuksesta on ollut läsnä paitsi kertomuksessa talvi- ja jatkosodan yksimielisyydestä, jossa Neuvostoliiton hyökkäykset Suomeen ovat historiallisen oikeudentunnon näkökulmasta vääryyksiä, myös kertomuksessa menetetyistä Karjalasta. Narratiivi Suomen kokemista vääryyksistä muuntuu sopivaksi menneisyyden tulkinnaksi aina tilanteen mukaan, riippu-

matta päivänpoliittisista tilanteista. Kun siis joku suomalainen poliitikko, kuten edellä Seppisen kritisoima ex-presidentti Koivisto, ei toimi tämän narratiivin olettamalla tavalla, häneen liitetään negatiivisia merkityksiä ja suomettumiseen viittaavia leimoja. (Kangaspuro 2010 [käsikirjoitus].) Koiviston kauteen liittyvä historiapolitiittinen narratiivi onkin ollut Suomessa voimissaan, kuten Kangaspuro kirjoittaa:

Rinnastamalla vuoden 1917 Venäjän imperiumin hajoaminen ja valtakumoukset vuoden 1991 Neuvostoliiton hajoamiseen ja sijoittamalla Karjala tässä tulkinnassa Suomen tilalle, saadaan aikaan looginen päättelyketju, jonka mukaan Suomen itsenäistyminen todistaa sen, että Karjalan palauttamiselle on nykyisessä muutoksessa ovi auki. (Kangaspuro 2010 [käsikirjoitus].)

Seppisen *Menetty Karjala* -teos on monografia keskusteluista, jotka liittyvät nimenomaan Karjalan palautukseen toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa ja Venäjällä. Kirja on kiinnostava puheenvuoro siitäkin huolimatta, että siinä on niin paljon värikkäitä tulkintoja. Näenkin asian niin, että historiapolitiikka on menetettyyn Karjalaan liittyvissä utooppisissa keskusteluissa aina läsnä. Virrankoski, Susiluoto ja Seppinen ovat tutkijalle lähteitä siinä kuin muistitieto, sanomalehtikirjoitukset, romaanit tai mitkä tahansa aikalaiskirjoitukset – akateemisia historiantutkimuksia pois lukematta. Heidän historiankirjoituksissaan on psykologisia tulkintoja menetetyistä Karjalasta ja paikkaan kiinnittyvistä utopioista.

Ympyrä sulkeutuu

Karjalan Liitto perustettiin vuonna 1940 kotinsa menettäneiden yli 400 000 siirtokarjalaisten etujenvalvojaksi asutus- ja korvauskysymyksissä. Se on alusta asti ollut myös Karjalan palautusasiaa edistänyt järjestö. Nykyisellään Karjalan Liiton tehtäväkenttä on poliittisesti kuitenkin neutralisoitunut siitä, mitä se oli heti toisen maailmansodan jälkeen. Se keskittyy karjalaisen perinteen ja kulttuurin ylläpitoon ja Karjalaa koskevan tiedon jakamiseen. Lisäksi Liitto osallistuu kansalaisjärjestönä lähialueyhteistyöhön. Venäjän puo-

lella Liiton toiminta näkyy muun muassa siinä, että se on pyrkinyt viemään sinne tietoa suomalaisen ajan historiasta ja pystyttänyt muistomerkkejä keskeisille kulttuurisille kohteille. (Karjalan Liitto 2008 / etusivu [online]; Karjalan Liitto 2008 / Karjalan Liiton toiminta [online].)

1990–2000-luvulla syntyneen kansalaiskeskustelun myötä Karjalan Liitto on joutunut ottamaan Karjalan kysymykseen kantaa aivan uudella intensiteetillä. Liittokokous hyväksyi vuonna 2005 Karjala-ohjelman, jonka mukaan ”Karjalan kysymys käsitetään laajasti ja se sisältyy kaikkeen liiton toimintaan. Keskeistä Karjalan kysymyksessä on karjalaisuuden ja karjalaisen kulttuurin ja elämänmuodon ylläpito ja sen tunnetuksi tekeminen”. Liitto toimii lisäksi Suomen ulkopoliittisen johdon kanssa yhteistyössä, ja sen tavoitteena on, että poliittinen johto seuraisi Venäjän tilannetta aktiivisesti. Mikäli tilanne muuttuisi palautusasialle suotuisaksi ja molemmat osapuolet olisivat siihen valmiita, Suomen toivotaan avaavan neuvotteluyhteyden Venäjälle.

Syy Karjalan Liiton neutraalille ja näkyvästi julki lausutulle asenteelle ovat Suomeen 1990-luvun vapaan kansalaiskeskustelun myötä syntyneet aluepalautusjärjestöt ProKarelia ry., Aluepalautus ry., Tarton Rauha ry. ja Karelia Klubi, joihin Liitto on halunnut tehdä selvän pesäeron. Nämä kaikki toimivat yhteistyössä toistensa kanssa, ja yhdistyksien toiminnan päämäärät ovat hyvin yhtenevät. Tavoitteiksi mainitaan Suomen pakolla luovuttamien alueiden palauttaminen 1939 rajojen mukaisesti, oikean tiedon jakaminen Suomeen, Venäjälle ja Pariisiin Rauhansopimuksen sopijaosapuolille, aktiivinen toiminta Karjalan ympäristötuhojen ja talouden korjaamiseksi, tutkimustyön käynnistäminen, edunvalvonta ja jäsentensä yhteisten asioiden ajaminen. (Ks. esim. Aluepalautus ry / säännöt 2008 [online]; Tarton rauha ry / säännöt 2008 [online].) Palautusjärjestöt ylläpitävät internetissä myös kansalaisvetoomusta Karjalan ja muiden pakkoluovutettujen alueiden takaisin saamiseksi. Tämä kansalaisvetoomus tukee järjestöjen mukaan aluepalautukseen liittyvää poliittista ja kansalaiskeskustelua: ”Suomen tulee hakea tukea yhteistyömailta ja esittää Venäjälle rauhanomainen, win

win -pohjainen neuvottelualoite Tarton rauhan 1920 rajojen palauttamiseksi.” (Kansalaisvetoomus 2008 [online].)

ProKarelia ry on yhdistyksistä suurin ja näkyvin. Se nimittää itseään vapaaksi kansalaisliikkeeksi, joka määrittää tehtäväkseen

viime sotien seurauksena Neuvostoliitolle pakkoluovutetun Suomen Karjalan, Petsamon ja Sallan alueiden sekä eräiden Suomenlahden saarien palauttamiseen Suomen valtion ja EU:n yhteyteen. Samalla ProKarelia edistää karjalaisen kulttuurin säilyttämistä ja tunnetuksi tekemistä. Kutsumme tätä missiota Karjala-kysymykseksi. (ProKarelia 2006 [online].)

Kauppatieteen maisteri Veikko Saksi on yksi ProKarelia -liikehdinnän tärkeimmistä keulahahmoista. Hänen kirjoittamansa kirja *Karjalan palautus* julkaistiin vuonna 2005, ja se on ProKarelian virallinen ohjelmanjulistus. Tekijä itse kirjoittaa esipuheessa, että ”kirja on yleisselvitys” Karjalan palautusasiasta ja samalla ProKarelian kannanotto ”avoinna oleviin asioihin”. Avoinna olevilla asioilla Saksi tarkoittaa Neuvostoliiton harjoittaman totalitarismin aggressioita ja rikoksia, jotka pitäisi tunnustaa rakennettaessa uudenlaista suhdetta Venäjään. Saksin mukaan suomalaiset kokivat itänaapurin sodanjälkeiset toimet niin syvällisesti, että noin 40 prosenttia suomalaisista kannattaa Karjalan palautusta. Lisäksi selvittämättä on asekatkenta, sotakorvaukset ja evakkojen oikeudet. Jos Suomi siis ei tee vääryyksiä oikovaa korjausaloitetta, ”niin sodanaikaiset syytökset Suomea kohtaan koetaan tosina”. Tämän keskustelun pakolijoiksi Saksi nimeää koko poliittisen johtomme: presidentin, ministerit ja kansanedustajat. (Saksi 2005, 10–11.) Hän kirjoittaa:

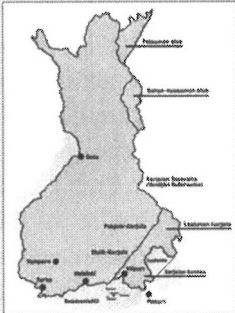
Tämä kirja haluaa aktivoida ennen kaikkea poliittisen ja kansalaiskeskustelun Suomessa näistä asioista. Vielä ei ole aika tehdä Venäjälle neuvottelualoitteita. Ensinnäkin asiat ja niiden mahdolliset vaikutukset on tutkittava perin pohjin sekä haettava EU:sta ja USA:sta tukea näkemyksillemme. Lähetämme eri puolille maailmaa täysin väärän viestin, jos passiivisesti odotamme Venäjän aloitetta. Tähänkin saakka vääryyttä kärsinyt on joutunut tuomaan häneen kohdistuneet rikokset esille. (Saksi 2005, 11.)

Kansalaisvetoomus Ajankohtaiset Ryhdy kerääjäksi Media Yhteys

Yli 150 000 nimeä!

Jo yli 150 000 ihmistä 90 maasta ja 40 USA:n osavaltiota on allekirjoittanut vetoomuksen Tarton rauhnan rajojen palauttamiseksi.

Ryhdy ystäväsi kanssa keräämään nimiä Kansalaisvetoomukseen. Täytä tämä lomake.

Noin 40 % suomalaista kannattaa Karjalan palautusta ja yli 70 % on valmis puhumaan Karjalasta, joten keräyspotentiaali on hyvä.

Kansalaisvetoomus

Ole hyvä ja allekirjoita Kansalaisvetoomus Karjalan, Salla-Kuusamon, Petsamon ja eräiden Suomenlahden ulappasaarien palauttamiseksi.

Nimi

Kotikaupunki ja -maa

Kansalaisvetoomus tukee aluepalautukseen liittyvää poliittista ja kansalaiskeskustelua. Suomen tulee hakea tukea yhteistyömailta ja esittää Venäjälle rauhanomainen, win-win -pohjainen neuvottelualoite Tarton rauhnan rajojen palauttamiseksi.

Seuraavan ryhmän tehtävänä on toimittaa vetoomus Suomen valtiolle tietoisuuteen ja keräyslistat Valkoarkistoon!

Professori Heikki A Reenpää
 Professori Olli Halkka
 Kenraaliluutnantti Erneli Kanninen
 Vuorineuvos Yrjö Peszi
 Professori Leo Vuosalo
 Puhemiesjohtaja Antero Siljola

Karjalan palautusta ajavat järjestöt ylläpitävät internetissä kansalaisvetoomusta toisessa maailmansodassa ”pakkoluovutettujen” alueiden takaisin saamiseksi. Lähde: <http://kansalaisvetoomus.fi/>.

Kirjan sisältö koostuu kuudesta luvusta. ”Palautuksen tausta” ja ”Totalitarismin seuraukset” ovat taustalukuja, joissa selvitetään muun muassa rauhanehdot ja -asiakirjat, osoitetaan Neuvostoliiton harjoittama totalitarismi sekä määritetään Suomen rooli sotien kärsijänä henkilöuhrien, alueluovutusten ja taloudellisten menetysten näkökulmasta. Luku ”Palautuksen toteutus” on kirjan ydin. Siinä kartoitetaan Karjalan nykytilanne sekä esitetään palautuksen mahdollisuudet, perustelut, toteuttaminen ja suunnittelu. Palautuksen numeeriset perustelut löytyvät lukemattomista taulukoista luvusta ”Karjalan palautus numeroina”. Luku ”Palautuksen vaikutukset” taas luo abstraktia utopiaa yli totalitarismin: ProKarelian visiossa Karjalan arvomaailma muuttuu, talous voi hyvin ja alue integroituu osaksi länttä. Kirja päättyy palautusta ajavien yhteisöjen esittelyyn.

Akateemisena tutkimuksena kirjaa ei tekijänkään mukaan pidä tarkastella, sillä siitä puuttuvat esimerkiksi suorat lähdeviitteet. Sen sijaan se pohjautuu ”lukuisiin keskusteluihin eri henkilöiden kanssa sekä Karjalan palautuksesta että monista muista asioista”. Saksin toive on, että kirja löytää tiensä ministeriöihin, tutkimuslaitoksiin ja oppilaitoksiin. ”Ellemme näitä asioita selvitä, jäämme paljon velkaa sotiemme veteraaneille ja maamme rakentajille ja tuleville sukupolville”, kirjoittaa Veikko Saksi. (Saksi 2005, 11.)

Kun kirjoitin kirjani alkupäässä karelianismista ja Karjalan kysymyksen ensimmäisestä, Vianaan sijoittuvasta vaiheesta, viittasin Y. O. Ruuthin teokseen *Karjalan kysymys vuosina 1917–1920. Katsoaus Karjala-kysymyksen poliittiseen luonteeseen*. Vuodelta 1921 peräisin olevassa teoksessa Karjalan kysymys asetetaan sekä poliittiseksi että henkiseksi ja taloudelliseksi tehtäväksi:

Herää kysymys: mikä on Suomen varsinainen etu Karjalassa? Onko Suomen etu siinä, että suomalainen liikemaailma saa Karjalasta raaka-ainetta ja käyttövoimaa sen koskista uusiin tehtaisiin vai siinäkö, että Suomen valtio saa käteisen maksun tukkipuiden muodossa vähimmästään karjalaisille suomasta avusta, vai siinäkö, että Karjalan kansasta kehittyy lyhyessä ajassa hyvinvoipa sivistynyt ja poliittisesti valvettuun kansa? (Ruuth 1921, 8.)

Siis on Karjalan kysymys, kuten kaikki poliittiset kysymykset, samalla henkinen ja taloudellinen, ja molemmat nämä puolet ovat toisistaan riippuvaisia. Sivistys ei kohoa ilman taloudellisia edellytyksiä, eikä kansallinen varallisuus ilman hengen vireyttä, eikä tahdon lujuuutta. (Ruuth 1921, 18.)

Kun yli 80 vuotta vanhaa tekstiä vertaa Veikko Saksin *Karjalan palautus* -kirjan ytimeen, sanomasta löytyy hämmästyttävää retorista samankaltaisuutta. Lukijalle annettava viesti kilpistyy siihen, mikä on Karjalan kysymys ja etu: Suomi on se, joka voi viedä rajan taakse taloudellista ja sivistyksellistä hyötyä. Suomen kuuluisi saada Karjalasta myös etuja. Markku Kangaspuron kuvaama historiapolitiininen narratiivi Suomen Karjalassa kokemasta vääryydestä muuntuu Karjalan kysymyksen äärellä jälleen kansakunnalle sopivaksi tulkinnaksi (Kangaspuro 2010 [käsikirjoitus]) – olkoonkin niin, että Karjalan kysymyksen ensimmäisen ja kolmannen vaiheen välissä on yli 100 vuotta aikaa ja alueellisesti on tapahtunut siirtymä Itä-Karjalasta Kannakselle. Y. O. Ruuthin utopiassa Karjalan kysymys oli henkinen, taloudellinen ja poliittinen, eikä se ratkea ilman suomalaisten lujaa tahtoa. Veikko Saksin utopia on niin ikään poliittinen, Suomella on moraaliseettinen peruste vaatia Karjalan kysymykselle ratkaisua. Tämä tapahtuu vaiheistetun elinkaaren keinoin niin, että ”historian syvä painolasti” puretaan alueita palauttamalla ja erilaisia kuluja korvaamalla:

Tämän Karjalan palautus -suunnitelman lähtökohtana ovat sekä moraaliseettiset tavoitteet että puhtaat hyötynäkökohdat. Tärkeintä on se, että Suomi ja Venäjä kiihottomasti ryhtyvät yhdessä tarkastelemaan historian syvää painolastia maitten välillä. Moraaliseettisten jännitteiden purkamisen tapahtuu palauttamalla väärin perustein otetut alueet ja sopimalla aiheutettujen tuhojen ja Suomen maksamien kustannusten korvaaminen. (Saksi 2005, 152.)

Liiketaloudellisin termein voimme sanoa tätä visioksemme, koska sillä on hyvin kauas tähtäävä suuri vaikutus: hyvä naapuruus ja ystävyys Suomen ja Venäjän välillä. Pitkä tähtäys kuvaa sitä elinkaarta, mikä tälle toiminnalle on suunniteltu. Elinkaari on vaiheistettu. Visio tulee toteuttaa rauhanomaisiin neuvotteluihin perustuvaa strategiaa käyttäen, jossa lähtökohtana on win-win-tilanne. Taktiikkaan liittyy laaja informointi asiasta ja Suomen osalta etukäteen toteutettu esim. sotasyyl-

liseksi tuomittujen ja asekkätkijöiden tuomioiden purkaminen. (Saksi 2005, 152–153.)

Rajantakainen Karjala on aina ollut oleellinen osa suomalaista nationalismia ja poliittisesti hyvinkin latautunut paikka. Rajantakainen alue on monella tapaa – maantieteellisesti, sivistyksellisesti ja taloudellisesti – kaukana ja siten myös mielikuvallinen. Itse asiassa juuri rajantakainen Karjala on kuviteltu: abstrakti utopia, jonka Suomi – orastavana kansakuntana – jo 1800-lopun elefanttitaudissaan (ilmaisu Andersonilta 2007, 131) mielikuvallisesti liitti osakseen. Itä-Karjalassa kohtasivatkin Karjalan kysymyksen ensi vaiheessa niin vallankumouksellinen kuin rauhanomainen nationalismi. Lisäksi paikasta ammennettiin Suomelle myyttistä menneisyyttä.

Mannerheimin miekantuppipäiväkäskey oli taite Karjalan kysymyksen ensimmäisen ja toisen vaiheen välissä. Voi jopa ajatella, että Karjalan kysymys eli Hannes Sihvon kuvaaman kaltaisen epigonin juuri ylipäällikön omavaltaisessa tempauksessa: Karjala ja Suomi olivat hetken suuren suuria ja yhtenäisiä. Pariisin rauhanneuvotteluissa Neuvostoliitolta 1941 vallatut alueet menetettiin jälleen. Karjalan kysymyksessä siirryttiinkin uuteen vaiheeseen, se laskeutui Vienasta Kannakselle.

Karjalan kysymys elää juuri nyt kolmatta vaihettaan. Pentti Virrankosken, Ilmari Susiluodon, Jukka Seppisen, Veikko Saksin ja 1990-luvulla syntyneiden palautusjärjestöjen rakentamat abstraktit utopiat täyttävät poliittisen nationalismin määreen kevyesti, sillä niissä uskotaan Suomen kaikkivoipaisuuteen Karjalassa. Vuosisatainen ympyrä sulkeutuukin Karjalan kysymyksessä, sillä Karjalan palauttajien abstrakteissa utopioissa Suomella on edelleen taloudellinen ja sivistyksellinen peruste vaatia rajan takaa hyötyä ja aluetta itselleen.

Karjalan kysymys kuuluu suomalaisen historiakulttuurin hitaasti muuttuvaan kertomukseen. (Kangaspuro 2010 [käsikirjoitus].) Yhtäältä Karjala on myös historiapolitiittisten narratiivien temmelyskenttä. Jürgen Habermas käytti käsitettä *Geschichtspolitik* viitattaessaan konservatiiveina pitämiinsä historioitsijoihin, jotka käytti-

vät asemaansa ja ammattitaitoaan poliittisiin tarkoituksiin. (Habermas 1987, 137–148.) Seppo Hentilä on suomentanut käsitteen historiapolitiikaksi, jolla hän viittaa tavoitteelliseen ja poliittisiin intresseihin sidottuun menneisyyden hyväksikäyttöön. (Hentilä 1994, 32–33; ks. myös Ahonen 1998, 15; Torsti 2008, 62.) Karjalan palauttajien voikin ajatella olevan abstrakteja utopisteja, jotka kuitenkin täysin tietoisesti käyttävät menneisyyttä poliittisten päämääriensä ajamiseen.

KOHTI KONKREETTISTA UTOPIAA

Tässä luvussa otan etäisyyttä historiapolitiittisiin narratiiveihin ja siirryn kohti konkreettisia utopioita. Luvun lähtökohtana on kaksi asiaa: Karjalan evakoiden kotipaikan menetys ja se, miten keronnassa kotipaikan menetyksestä muodostuu tulevaisuuteen sijoittuvia utopioita, joihin menneisyyden muistot kietoutuvat saumattomasti. Ensimmäiseksi esittelen Karjalan profeetaksi kutsutun Mikko Reposen, jonka ennustukset Karjalaan paluusta olivat soti-en 1939–1945 jälkeisessä Suomessa monelle evakolle toivoa antava elämän ohjenuora – oljenkorsi omalle uskolle ja tulevaisuuteen suuntautuvalla toivolla. Alaluvussa *Matkoja Karjalaan* ollaan konkreettisesti matkalla menetetyssä Karjalassa. Tässä luvussa utopia eli paikka, jota ei ole, alkaa jo konkretisoitua. Kolmas alaluku perustuu Hiitolan evakon Sirkka Pöystin kertomukselle siitä, miten hän rakensi menetettyyn Karjalaan itselleen kodin. Osoitan näin, että utopian määritelmä rikkoutuu siinä vaiheessa, kun ihminen asettuu asumaan pysyvästi paikkaan, joka on muille Karjalan matkaajille ja unelmoijille *ű-topos* eli ’paikka jota ei ole’.

Profetia Karjalaan paluusta

Elettiin vuoden 1936 syyskesää. Rauha oli maassa eikä suurten soti-en tulemiseen uskottu. Jossain Espanjan nurkilla tosin liekehti, mutta luultiin senkin kolkkan vähitellen tyyntyvän.

Viipurissa, maamme sen ajan toiseksi suurimmassa kaupungissa, kansa oli kokoontunut pyhäiseen jumalanpalvelukseen tuomiokirkkoon. Pastori Bertel Törmävaara oli saarnatuolissa selittämässä päivän tekstiä.

Silloin se tapahtui: penkiltä nousi lyhyehkö, parrakas mies, kävelen käytävälle, jossa huusi lujalla profetan äänellä: ”Viipurin tuho on lähellä, kolmen vuoden kuluttua on tämä temppeli raunioina ja vieraan vallan sotajoukot marssivat kaupungin katuja.”

Voi arvata, mikä häly tästä syntyi. Pian oltiin miehessä monin käsin kiinni. Hänet vietiin nopeasti ulos ja asetettiin myöhemmin syyt-

teeseen kirkkorauhan häiritsemisestä, vaikka saarnan pitäjä pyysikin miehen vapauttamista. — —

Tieto tästä karmeantuntuisesta ennustuksesta levisi nopeasti yli koko maan, ja kalakauppias Mikko Reponen, merkillisen julistajan, nimi tuli yleisön tietoisuuteen. (Fingerroos & Haltia & Toivonen 1999, 7; Mikkonen 1967, 36, alkup. *Johannekselainen*, heinäkuu 1964.)

Edellä esitetty muistitieto on peräisin pitäjälehti *Johannekselaisesta*, jossa se julkaistiin heinäkuussa 1964. Siinä esiintyvä lyhyehkö ja parrakas mies on Mikko Reponen, saarnaajaksi vuonna 1932 ryhtynyt viipurilainen kalakauppias, joka tunnetaan siirtokarjalaisen keskuudessa parhaiten lempinimellä ”Viipurin profeetta”. Oheinen muistitieto on siirtokarjalaisen muistelijan todistuskertomus siitä, miten Mikko Reponen vuonna 1936 lausui Viipurin tuomiokirkossa ennustuksen, joka neljän vuoden kuluttua kävi toteen: Viipurin tuomiokirkko nimittäin raunioitui talvisodan ilmapommituksissa helmikuussa 1940, ja Viipuri menetettiin kesäkuun 1944 suurhyökkäyksessä Venäjälle. (Häikiö 2005, 1100.)

Tässä luvussa keskityn Mikko Reponen ennustuksiin: siihen, miten hän valoi profetiassaan uskoa ja lohtua monille kotinsa menettäneille evakoille. Luku perustuu K. Mikkosen toimittaman kirjan *Mikko Reponen. Viipurin profeetta. Suomen kohtalonvuosien apostoli* (1967) luomaan kuvaan profeetasta. Kirja sisältää Mikko Reponen ystävien muistoja ja kuvauksia tästä seestyneen uskonkilvoituksen miehestä ja Kristuksen ja evankeliumin julistajasta. Reponen oli muistelijoille se, jonka Jumala on lähettänyt ja asettanut ”sanansaattajakseen Suomen raskaiden kohtalonvuosien ajaksi erityisesti Karjalan väestölle, jonka täytyi silloin siirtyä kotiseudultaan vieraisiin oloihin”. (Mikkonen 1967, 5, 9; Reponen 1945, 6.)

Mikko Reponen juuret löytyvät Johanneksen Revonsaaresta, jossa hän syntyi 18. kesäkuuta 1892. Revonsaari on aina ollut kalastajien ja merenkyntäjien saari. Mikko Reponen isoisa Joonas Yrjönpoika Reponen harjoitti siellä poikiensa kera talonpoikaista menenkulkua, kunnes ammatti kävi 1800-luvun loppupuolella kannattamattomaksi. Mikko Reponen isä Joonas Joonanpoika Reponen muuttikin työn perässä 30 kilometrin päähän Viipurin Saunalahteen

pian poikansa syntymän jälkeen. Juuri Saunalahdessa tuleva profeetta vietti lapsuutensa ja nuoruutensa. (Mikkonen 1967, 7.)

Mikko Reponen kirjoittaa eläneensä lapsuus- ja nuoruusvuotensa ”ilman elävää uskoa Jumalaan ja Vapahtajaan Jeesukseen Kristukseen”. Väite kuulostaa suorastaan liioittelulta, sillä lapsuudessaan hän toki oli kuullut paljonkin Jeesuksesta, ”syntisten auttajasta ja Hänen ihmeistään”. Jo kansakouluikäisenä hän teki elämässään perustavan ratkaisun ja kääntyi uskoon. Tanssi, teatteri, ja muut maalliset ilot vetivät rauhatonta nuorta miestä kuitenkin vielä pitkään puoleensa, kuten hän itse on muistiinpanoihinsa kirjannut:

Kuitenkaan en saanut synnissä ja maailmassa rauhaa, vaan rauhatonmuuden tuli oli aina sisimmässäni. Viinaa ja väkijuomia en tosin eläessäni ole maistanut. Samoin tupakka jäi jo lapsuudessa, kouluaikana pois. Mutta kävin tansseissa ja teattereissa. Vieläpä itse järjestimme palokunnantalolla tansseja ja näytelmiä.

Mutta kaiken maallisen ilon keskellä ei minulla ollut sielunrauhaa. Hiljainen tuli jäyti sisimmässäni. Synti sai vihdoin yliotteen. (Reponen 1945, 6.)

Saarnamieheksi Mikko Reponen ryhtyi vasta aikuisiällä, tarkalleen ottaen vuonna 1932, jolloin 30-vuotias nuori kalakauppias menetti vaimonsa. Reponen elämä romahti hetkellisesti kokonaan ja hän vaipui sanojensa mukaan syntisen masennuksen syövereihin. Reponen kirjoittaa, miten sai Viipurin sotilaskirkossa vähän ennen vaimonsa kuolemaa näyn, jossa Herra etsi häntä ja pyysi puolelleen. Reponen mukaan näky oli kuin enkelin laulua, jossa Jumalan henki lähestyi hänen rauhatonta sieluaan ja teki rakastavan itsensä tiettäväksi. ”Se laulu on vieläkin ihmeellinen.” Pian vaimonsa hautauksen jälkeen Reponen kuuli toistamiseen taivaallisen kutsun ja nautti sen jälkeen ehtoollisessa Kristuksen ruumiin ja veren ”elämän tosi-leipänä”. (Reponen 1945, 6–7; Mikkonen 1967, 11.)

Kirkastumista seurasi aika, jolloin ”tuhlaajapoika pääsi Isän armolapseksi”. Reponen toisin sanoen aloitti taipaleensa profeetaksi. Tänä aikana hän kävi ahkerasti kirkossa ja luki ahmien Raamatua joka ikinen päivä. Vaimon kuolemasta oli kulunut seitsemän kuukautta, kun Jumala puhutteli uskon kilvoittelijaa jälleen. Nyt

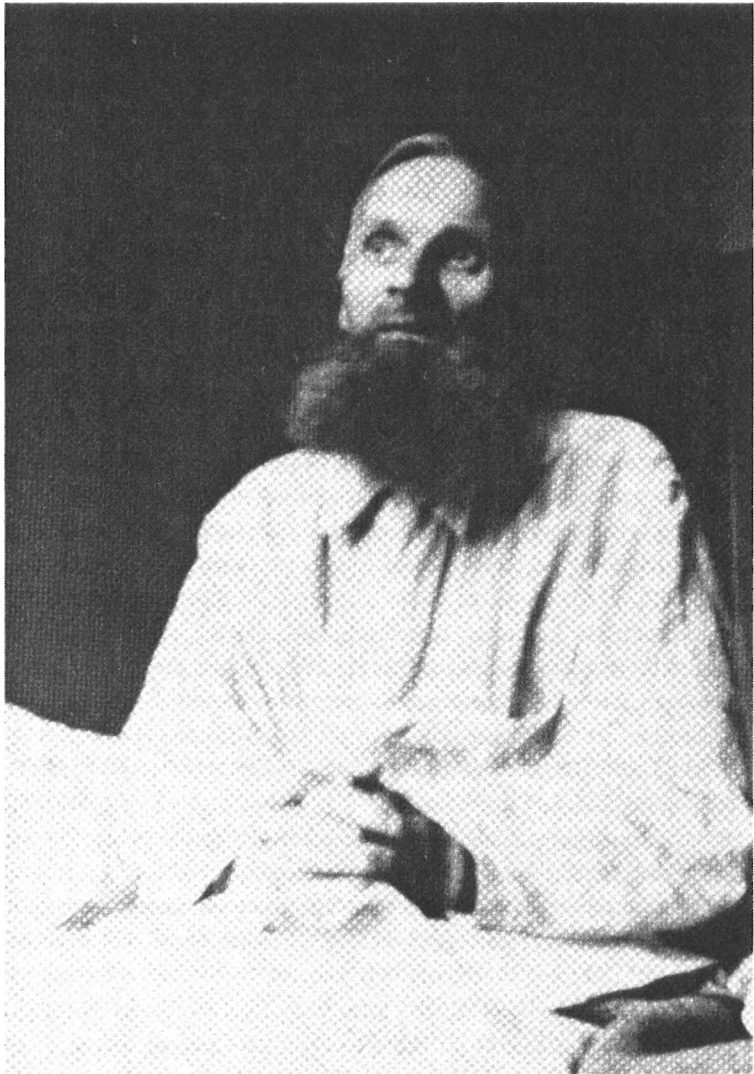
Jumala pakotti Reponen nöyrytykseen ja pyytämään ihmisiltä paha- ja töitänsä anteeksi. Reponen muistelee kerjänneensä polvillaan anteeksiantoa. (Reponen 1945, 8.) Anteeksiantoa ja autuutta seura- si myös armolahjoja:

Kun armo kirkastui, sain myös todistajan lahjat ylhäältä. Suuni avatiin kuukauden perästä ihmeellisesti todistamaan Jumalamme rakkau- desta meitä syntisiä kohtaan Jeesuksessa Kristuksessa. Oli helppo to- distaa ja puhua se vuosi. Henki vaikutti kaiken. Jeesuksen sana kävi toteen: ”Kun Pyhä henki tulee teihin, niin te saatte voiman ja te tulette olemaan minun todistajiani.” (Reponen 1945, 8–9.)

Reponen omat muistiinpanot todentavat, että hän kävi vakavaa uskontaistelua todellisuudessa vuosia – samaan tapaan kuin 1800- luvun kuuluisat suomalaiset herätysjohtajat. Paavo Ruotsalaisen ta- paan nuori Reponen koki Raamattua lukiessaan synnintuntoa ja sie- lunhätää. Hän esimerkiksi kirjoittaa, miten ”Kristitty, joka on kym- menen, kaksikymmentä, kolmekymmentä vuotta kilvoitellut, tietää, mikä on Jeesuksen varoittava sana: valvokaa!” (Mikkonen 1968, 16.) Vaimon kuoleman jälkeen tapahtunutta ”väkevää herätystä” seurasi ensin kilvoittelu, sitten valtava riemu ja lopulta uskon var- muus. Heränneenä Mikko Reponen saattoi aloittaa uuden elämän Jumalan lapsena ja ”uutena luomuksena” (Mikkonen 1967, 11).

Reponen jätti Viipurin Kalarannan vuonna 1932 ja lähti toteutta- maan tehtävänsä kierrellen ensin Viipurissa, vuodesta 1935 kaik- kialla siellä ”minne Henki kulloinkin johti”. (Reponen 1945, 9.) Ai- van ongelmitta saarnaajan taival ei kuitenkaan sujunut, sillä Repo- sen uskonnolliseen sanomaan sisältyi alusta alkaen synkkiä lopun ajan ennustuksia. Esimerkiksi hänen sairaalakäyntinsä Viipurissa loppuivat neljän kuukauden jälkeen yksinkertaiseen kehotukseen: ”Kaduilla ja kujilla saat saarnata.” Reponen itse muistaa olonsa Vii- purissa ”siunattuna kihlusaikana”, jolloin hän antoi todistuksensa kuulua ”autoissa, saunoissa, raitiotievaunuissa, laivoissa, junissa ja kauppapaikoilla”. Hänestä oli kypsynyt Viipurin profeetta:

Muun muassa näytettiin oman kotikaupunkini tuho monien näkyjen kautta. Sen tähden henki kehotti ilmoittamaan julkisilla paikoilla ja kirjoissa, että sota, nälkä ja rutto ovat oven edessä. Kaikkeen tähän sain armon Herralta, joka minua rohkaisi armollaan ja rauhallaan.

Viipurin profeetta Mikko Reponen (1892–1951) vietti elämänsä ehtoon Härmän keuhkoparantolassa. Kuva on julkaistu Erkki Kansanahon kirjassa *Kirkko Karjalassa* (1985).

Jumalan armosta sain kuitenkin vapauden liikkua eikä minua vangittu, vaikka moni pitikin minua sairaana tai löylynlyömänä. (Reponen 1945, 10.)

Saarnamiehenä Reponen oli väkevä ja dramaattinen, mistä syystä hänet muistetaan karjalaisen siirtoväen keskuudessa edelleen hyvin. Pyhän hengen kirkastama saarnamies oli lisäksi utterana uskon kilvoittelija ja teki sen kuulijoilleen tiettäväksi. Näiden ominaisuuksien vuoksi Reponen ei ollut profeetta omalla maallaan, sillä julistajalta evättiin talvisodan jälkeen pääsy Viipurin kaupunkiin. Lopun aikaa ennustavien saarnojen pelättiin lietsovan paniikkimielialaa ja pelkoa kovia kokeneissa karjalaisissa. (Kansanaho 1985, 346; Mikkonen 1967, 10.)

Uskon palo eli saarnamiehessä kuitenkin voimakkaana, eikä hän lannistunut vastoinkäymisistä. Hän kierteli laajalti siirtokarjalaisten sijoituspaikkakunnilla Etelä-Suomessa, ja monet kirjeet tavoittivat karjalaiset sukulaiset ja uskonveljet myös toisen evakomatkan jälkeen. Hyvästä esimerkistä käy Reponen Iisalimesta 5. marraskuuta 1947 lähettämä kirje, joka on osoitettu rovasti Aapo Santavuorelle. Siinä saarnaaja näkee yhä kirkkaammin Jeesuksen toisen tulemisen, jolloin ”Raamatun ilmoitukset täyttyvät herran tuloista pilvissä”:

Kuljemme merkkipuolia kohti, vv. 1948–1949. Ja mitä tapahtuukaan vuonna 1950! Tässä pari viikkoa sitten sain unessa näyn tästä vuodesta 1950. Silloin pasuuna soi. Herramme tulee pilvissä. Nyt on korkea aika etsiä Herraa. Kohta tulcc palkan maksu. Herra Kruunaa uskolliset palvelijansa.

Sitä ennen Hän muistaa Karjalan kiusattua siirtokansaa. Herra odottaa vielä, merkkää sieluja, murheen ahjossa pehmittää, että Hän saisi monelle kiusatulle siirtolaiselle antaa kirkkauden valtakunnan Isän kodissa ja kunniaistuimen luonansa. Siksi Herra pitkittää ja enkelit pitävät kiinni vihan tuulia. Mutta näky täytyy ajallaan. (Habak. 2.) Silloin, vihan tuulien puhaltaessa, aukeaa Karjalan maa takaisin. Herra sen tekee! Hän on sotasankari. Faaraon vaunut hän mereen syöksi. Ne vajosivat syviin vesiin kuin liijy.

Sanokaa siirtolaisystävilleni terveiseni. Olemme Herran tiellä. Silmä sydän paranee. Se on murheen tie, vaan se vie kunniaan murtuneet sydämet. Ne Jeesus korjaa omanaan. Toivotan Jumalan runsasta siu-

nausta Veljelle siinä kalliissa tehtävässä. Siirtolaisille sydänterveiset. Eletään suurten tapausten aattoa. Herra, elävä Jumala, pitää kansojen kohtaloita kädessään ja ohjaa niitä, niin Suomen ja Karjalan heimonkin. Hän, Jeesus, saapuu totisesti. Silloin jumalattomat huutavat vuorille: ”Peittäkää meidät Jumalan vihalta!” – Vielä pyydän anteeksi, etten ole maksanut näinä siirtovuosina kirkollis- ja muita maksuja, vaan uskon, että nämä Herra selvittää kun palaamme entisille paikoille. (Mikkonen 1967, 60–61.)

Edellinen kirje on mainio näyte Reposen sanoman laadusta: saarnoihin ja kirjeisiin sisältyi evakkoajan jälkeen usein profetia paluusta Karjalaan. Monille Jumalaan uskoville siirtokarjalaisille Mikko Reponen olikin sanan ja vakavan uskonkilvoituksen mies, joka antoi sanoillaan toivoa vaikeissa oloissa. Karjalaisissa sanomalehdissä ja muistelmateoksissa on julkaistu viljalti kuvauksia ja muistoja Reposen ennustuksista, kuten: ”kyllä Karjala saadaan vielä takaisin, vaan ei ole hänelle ilmoitettu aikaa. Nyt se saadaan lahjaksi eikä sodalla. Ja hän sanoi, että Venäjä tulee meidän ystäväksemme, vaikka se on vihamies.” (Mikkonen 1967, 30.) Ylipäättään, kun Reponen puhutteli karjalaisia, hän kytki kysymyksen siirtolaisuudesta maailman politiikkaan, luopumuksen aikaan ja huoleen Suomen kansasta:

Me kiusatut Karjalan siirtolaiset odotamme, milloin meille avautuvat synnyinseudut. Kansamme voima on painettu alas. Suomalainen sisu on nöyryytetty. Mutta Herra on luvannut tehdä ihmeen. Herran kansan on rukouksin kierrettävä Jerikoa seitsemän kertaa, mutta viimeisenä ratkaisuvuotenaan yksistään silloin seitsemän kertaa, se on, on rukoiltava armoa Herralta. Karjalan kansa tallaa vielä syntymäseutuja. Herra armahtaa sitä, se saavuttaa Jumalan rakkauden kohtaansa. Idän taivas ruskottaa, kointähti loistaa, Herra saapuu! (30.4.1949.) (Mikkonen 1968, 85.)

Reposen julistukseen sisältyi myös vankka usko omaan paluuseen. Reponen kuvasi saarnoissaan useaan otteeseen, miten hänet haudataan Viipuriin: ”Kyllä Mikko vielä kävelee Viipurin kaduilla.” Loppuvuodesta 1948 puhjennut keuhkotauti kuitenkin heikensi Reposen kunnan nopeasti. Oma paluu Karjalaan jäi siis toteutumatta, sillä saarnaaja vietti viimeiset elinvuotensa Härmän keuhkoparan-

tolassa. Näiltä ajoilta periytyneet päiväkirjamerkinnot sisältävät Raamatuntutkiskelua ja kuvauksia siitä, miten profeetan työ jatkui vielä sairavuoteella. (Esim. Mikkonen 1968, 102–103.)

Mikko Reponen kuoli Härmän parantolassa 22. lokakuuta 1951 ja haudattiin Ylihärmään. Ylihärmän silloinen kirkkoherra K. A. Aukee toimi ennen sotia Reponen synnyinpitäjässä Johanneksessa pappina ja oli Reponen hyvä ystävä. Aukeen aloitteesta Ylihärmän kirkkomaalle pystytettiin varattomana kuolleen saarnamiehen kunniaksi yksinkertainen muistomerkki, johon on tekstattu vainajan nimi, syntymäaika ja kuolinpäivä. (Mikkonen 1967, 26, 29, 37, 63; Mikkonen 1968, 3.)

Erkki Kansanaho on kirjoittanut *Kirkko Karjalassa* -kirjassa (1985), että talvisodan puhjettua evankelisluterilaisen kirkon pappien toivottiin valavan kansaan rohkeaa ja toivorikasta mielialaa, vaikka ”sen mielialan hoitaminen ei silti ollut helppoa”. Tämän aikakauden ”omalaatuisimpia uskonnollisia ilmiöitä” Kansanahon mukaan olikin Mikko Reponen, sillä hänen ennustuksissaan yhdistyivät lopunaika ja toivo: ”silloinkin, kun Mikko julisti tuomiota, hän rakasti heimoaan.” Reponen kumara ja laiha ulkomuoto oli aavistuksen pelottava – ”kasvot kapeat, parta tuuhea, tukka pitkä, silmät syvät ja liekehtivät ja katse läpätunkeva”. Siksi häneltä sota-aikana kiellettiin pääsy Viipuriin levittämästä paniikkimielialaa. Karjalaisten muassa hän sai kuitenkin kierrellä vapaasti ja sanomansa oli kaikkialla samanlainen: hän saarnasi parannusta ja ennusti heti talvisodan jälkeen, että karjalaiset saavat palata kotiseudulle. ”Paluun tapahduttua Mikko ennusti taas ja sanoi uuden pakomatkan olevan pian edessä.” Kansanahon mukaan Reponen lopulta kuitenkin rakensi evankelisluterilaista kirkkoa. (Kansanaho 1985, 346–347.)

Täsmälleen samanlaisen kuvan olen itsekin onnistunut rakentamaan Mikko RePOSEsta vähäisen tarjolla olevan lähdeaineiston perusteella. Hän oli *profeetta* eli ’uskonnollinen, jumalallisen ilmoituksen julistaja’, ’tietäjä’ ja ’selvännäkijä’, joka ennusti aivan ensimmäiseksi Viipurin tuomiokirkon tuhon. (*Suomen kielen sanakirja* 1996, 521.) Tämä tuomiopäivän profetia toteutui, kun tuomio-

kirkon kuoriosai pommiosumia lauantaina 3. päivä helmikuuta 1940 ja kirkko oli tämän jälkeen käyttökelvoton. (Kansanaho 1985, 351.) Tuomiokirkon tuhoa seurasi julistus Karjalaan paluusta, mikä ennustus toteutui välirauhan aikana. Karjalan lyhyeksi jääneeseen jälleenrakennuksen aikaan sijoittuvat toisen lähdön profetiat, jotka saivat sinetin Pariisin rauhanneuvotteluissa. Diasporaa seurasivat utopiajulistukset uudesta paluusta.

Mikko Reposen profetioissa siis vuorottelivat lähdön ennustukset ja paluun utopiat. Osa Reposen profetioista myös toteutui. Reposen profetiat koettelivatkin *ü-topoksen* rajoja rikkoen ne hetkelisesti. Siksi hän oli siirtokarjalaisille konkreettista toivoa saarnaava Karjalan profeetta:

Tänä syntymäpäivänä istuessani ihanassa luonnonhelsingissä olet onnellinen siirtolainen. Sinulta ei mitään puutu. Sinusta huolehtii ja murehtii Kristus, joka on aina kanssasi. Pysy sen tähden – – nöyränä ja luota joka hetki hänen uskolliseen rakkauteensa. (Mikkonen 1968, 42.)

Matkoja Karjalaan

Pyhiinvaellus ymmärretään yleiskielessä hengelliseksi tai uskonnolliseksi matkaksi johonkin pyhään paikkaan uskonnosta riippuen. Se on askeettinen hartaudenharjoituksen muoto, jossa taivallus suuntautuu johonkin merkittävään paikkaan, kuten huomiota herättävälle vuorelle, jonne kenties on rakennettu luostari. (Gothóni 2000, 36–37.) Itse asiassa kuka tahansa meistä voi olla tuntematon pyhiinvaeltaja, kuten René Gothóni kirjoittaa Kreikkain Uranopolikseen sijoittuvassa matkapäiväkirjassaan. (Gothóni 2000, 51, takansi.)

Matkoja menetettyyn Karjalaan kutsutaan usein pyhiinvaelluksiksi, mikä on ilmaisuna varsin hyvä.⁶³ Etenkin, kun itäraja aukeni 1990-luvun vaihteessa matkailulle, siirtokarjalaiset jälkeläisineen matkustivat kotiseuduilleen bussilasteittain ja palasivat matkalta takaisin koti-Suomeen muistojensa ja kotitalojensa raunioilta keräämiensä muistoesineiden kera. Kotiseutumatkot, joita nykyisin jär-

jestävät karjalaiset pitäjäseurat, sukuseurat, Karjalan Liitto, useat matkatoimistot ja veteraanijärjestöt, ovat edelleen suosiossa, ja ne ovat monelle Karjalan matkaajalle kuin rituaali: perinnäisiä muotoja toistava jokakesäinen tapahtuma. Vanhoille karjalaisille kotiseutumatkat ovat usein myös todistusmatkoja siitä, että muistin paikka on olemassa nykyhetkessä ja sinne saattaa edelleen palata.

Ajatus pyhiinvaelluksesta todentaa, että Karjala on sekä rajantakainen koti että *ú-topos*: siellä käydään hetkellisesti ja sieltä palataan aina takaisin kotiin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkisto toteutti vuonna 1992 keruun aiheesta *Muistoja Karjalasta XI. Karjalan matkat*.⁶⁴ Liisa Lehto ja Senni Timonen ovat käyneet läpi kyseistä aineistoa ja erittelevät näkemyksiään artikkelissaan *Kertomus matkasta kotiin. Karjalaiset omilla maillaan* (1993). He kirjoittavat artikkelissaan, millainen rituaali siirtokarjalaisten pyhiinvaellus on:

Määränpäätä lähestyttäessä tunnereaktiot tiivistyvät – vaeltaja on yhä avoimempi kokemaan suoraan pyhyiden. Jo maiseman osat – kalliot, puut, lähteet – säteilevät hengellistä vetovoimaa. Sivellessään kallioita, hyväillessään puita, juodessaan lähteiden vesiä sekä myös koskettaessaan pyhän paikan esineitä vaeltaja saa yhä konkreettisemmän läheisyyden pyhyyteen, läheisyyden, joka äärimmillään toteutuu ihmeinä ja ilmestyksinä. Etäisestä paikasta on nyt tullut maailman keskus. Lähtessään pois pyhiinvaeltaja hankkii mukaansa esineitä, muistoja, joissa pyhyys asuu. (Lehto & Timonen 1993, 102.)⁶⁵

Ajatus pyhiinvaelluksesta on myös Karjalan matkaajien omilla huulilla. Kansanrunousarkiston muistelijat käyttävät rajantakaisesta Karjalasta sellaisia metaforia kuin ”Pyhä maa” ja ”luvattu maa”. ”Pyhiinvaellus” ja ”pyhiinvaeltaja” taas toistuvat aineistossa kotiseutumatkan ja itsen metaforina. Ylipäättään Raamatusta nousevat vertaukset esiintyvät keruuaineistossa usein – etenkin Israelin kansan orjuus Egyptissä on monelle muistelijalle samaistumisen kohde. Muuan siirtokarjalainen hahmottaa olonsa evakossa jopa niin, että se kesti 16 685 yötä ja päivää. Hän myös kokee, että Karjalassa sijaitseva synnyinkoti on ollut koko evakkoajan kuin Pandoran lipas: lähellä mutta mahdottomana avata. Toinen Karjalaan palannut muistelija toteaa, että ”16000 yötä olen tätä odottanut, 16000 yötä

olen istunut Baabelin virtain vierellä”. Kolmas taas riisuu kengät jalastaan, koska tuntee olevansa kotona Karjalassa ”pyhällä maalla”. Joillekin maisema perillä Karjalassa näyttäytyy Genesiksen malliin ”autiona ja tyhjänä”, ”kuin luomispäivän aamuna”. Myös monet teot ja toimet matkalla voidaan kokea pyhinä riitteinä. Etenkin uinti rinnastetaan usein kasteeseen ja kasvojen huuhtelu rituaaliseen puhdistukseen. (Lehto & Timonen 1993, 92–93.)

Liisa Lehto ja Senni Timonen tekivät Kansanrunousarkiston keruuaineistosta myös mielenkiintoisen löydön: Karjalan matkoja tekee kolme eri sukupolvea, joista kullakin on hieman erilainen kuva rajantakaisesta paikasta. Ensimmäinen Karjalan matkaajien sukupolvi on syntynyt rajan takana. He kantavat Karjalan matkalla mukanaan siellä elämänsä ajan muistoja ja etsivät maisemasta koti-piiriä ja muiden tuttujen maamerkkien, kuten kotikirkon, koulun ja kaupan hahmoja. Heidän kerrontansa keskeinen motiivi on omien muistojen ja Karjalan nykytodellisuuden yhteensopimattomuus, mikä ristiriita selvästi vaatii työstämistä. Toiset löytävät Karjalan matkoista sovituksen, toisille kokemus rajantakaisesta on pettymys, jopa fiasko. Oma ryhmänsä ovat ne, jotka tekevät karjalanmatkoista jokakesäisen rituaalin – he ovat solmineet tuttavuussuhteita jopa paikallisiin ihmisiin. (Lehto & Timonen 1993, 92–93; myös Fingerroos 2003; 2004a; 2007a.)⁶⁶

Myös toinen Karjalanmatkoja tekevä sukupolvi on syntynyt Karjalassa tai evakkomatalla, mutta heidän muistonsa sijoittuvat Lehdon ja Timosen mukaan lapsuuteen ja korkeintaan varhaiseen nuoruuteen. Matkat Karjalaan ovatkin siirtymä oman lapsuuden aikaan, eivät toiminnan vuosiin tai perheen perustamisen aikaan. Nuorin Karjalanmatkaajien polvi sen sijaan ei ole syntynyt Karjalassa, vaan menetetty paikka on heille kertomusten Karjala. Karjalaisuus on tuttuutta ja tietoisuutta esimerkiksi kielestä, tavoista, kylästä ja siellä eläneistä ihmisistä. (Lehto & Timonen 1993, 92–93.)

Käsitteet *muistojen Karjala* ja *kertomusten Karjala* erittelevät mielenkiintoisella tavalla Karjalassa matkaavien siirtokarjalaisen kokemukset rajantakaisesta. Muistojen Karjala rakentuu oma-kohtaisille kokemuksille paikasta – olkoonkin niin, että muistoihin

sekoittuu aina myös muualta omaksuttuja kollektiivisia muistoja. Kertomusten Karjala taas perustuu muistitiedon, historian tutkimuksen ja -kirjoituksen välittämään kuvaan rajantakaisesta paikasta. Lisäksi kertomusten Karjalassa realisoituu hetkellinen kosketus *ü-topokseen* ikään kuin omana kokemuksena. Itse esimerkiksi tunnistin ensimmäisellä Karjalan matkallani oman isoäitini kotitalon paikan oitis, sillä hänen muistonsa paikasta olivat selkeitä ja oma tietämykseni rajantakaisesta paikasta vankka.

Johannes-Seura ry on vuonna 1949 perustettu karjalainen pitäjäseura, jonka säännöissä sanotaan, että sen tarkoituksena on olla johannekselaista sukujuurta olevien sekä Karjalan ja karjalaisuuden ystävien keskinäisenä yhdysseitteenä, koota ja tallentaa johannekselaista kotiseutuperinnettä, historiaa ja kulttuuriarvoja sekä pyrkiä varmistamaan johannekselaisuuden säilyminen ja vahvistuminen tulevienkin sukupolvien keskuudessa. (Johannes-Seura ry: Johannes-Seura ry:n säännöt, 2 §; Rastas 1999, 144.) Seura pitää kotipaikkaa Piikkiössä. Monipuolinen toiminta kokoa piiriinsä useita satoja johannekselaisia ja heidän jälkeläisiään saaden rytmin kalenterivuodesta. Aktiviteetit rytmittävät myös seuratoiminnan piirissä mukana olevien siirtokarjalaisten eläkeläisaikaa. Syys- ja talvikauden sijoittuvat tanssit, pikkujoulumatkat, erilaiset jäsentapaamiset, Viipurin ostosmatkat ja kulttuurimatkat esimerkiksi Tallinnaan. Kevätkausi alkaa laivaristeilyllä ja päättyy pilkkimatkaan Johannesen saariin. Kalenterivuoden kohokohta ovat jokakesäiset Johannesjuhlat, jotka järjestetään vuorotellen Johannesen siirtokarjalaisten sijoituspaikkakunnissa: Paimiossa, Piikkiössä, Liedossa ja Kaarinassa. Muuten kesä täyttyy kotiseutumatkoista ja veteraanien sotapaikoille suuntautuvista käynneistä.

Siirtokarjalaisen ikäpolven vanheneminen sekä karjaalaisten pitäjäseurojen sekä Karjalan Liiton jäsenmäärän jatkuva lasku ovat virittäneet keskustelua ja huolta karjalaisen perinnön säilymisestä. Johannes-Seuran vuoden 2005 toimintasuunnitelmassa esimerkiksi todetaan, että merkittävin tulevaisuuden haaste on hankkia pitäjäseuralle uusia jäseniä ja kehittää työmuotoja siten, että myös nuorempi jäsenkunta lähtisi mukaan toimintaan (Johannes-Seura

ry: toimintasuunnitelma 2005). Lisäksi seuran johtokunta käy jatkuvasti keskustelua siitä, miten seuran tapahtumia markkinoidaan myös muille, ulkopuolisille. Uusin ulottuvuus seuran toiminnassa onkin sijoituskuntiin suuntautuva kuntayhteistyö, jonka tarkoituksena on levittää tietoa Johanneksesta evakkojen sijoituskunnissa.

Olin mukana Johannes-Seuran järjestämällä kuntalaismatkalla kesällä 2003. Mukana matkalla oli myös kollegani Terhi Willman, jonka kanssa tein lyhyen matkaraportin Turun yliopiston kansatieteen oppiaineen *Informaatio*-lehteen. Kirjoitimme, että meitä, taustaltaan karjalaisia tutkijoita, matkassa askarruttivat myytit, oikeammin niiden toinen puoli. Halusimme ravistaa niitä, sillä Kannas näyttäytyi meille ristiriitojen Karjalana. Yhtäältä Kannas on isovanhempiemme kertomusten kohde, jonne kummankin henkilökohtaiset tunteet kiinnittyvät voimakkaina. Toisaalta myytit ja utopiat merkitsevät haastetta: mahdollisuutta koetella oman ymmärryksen ja sietokyvyn rajoja. ”Vaikka puhumme Karjalasta(mme) Kannaksena, emme torju myytin varjoisiakaan puolia. Viipuria esimerkiksi on kutsuttu valon ja varjon kaupungiksi, kun tarkastelukulmana on arkkitehtuuri. Yhtä hyvin valot ja varjot voi sijoittaa osaksi aikaa, paikkaa ja myyttistä puhuntaa, oikeammin ilmaisten osaksi koko Kannaksen, miksei myös Suomen historiaa.” (Fingerroos & Torkki 2003, 11.)

Toisenlaisen kuvauksen samasta matkasta teki Johanneksen sijoituskuntalaisiin kuuluva piikkiöläinen Heljä Karjalainen-Manninen. Hänellä itsellään ei ole lainkaan juuria Karjalassa; matkaa motivoikin kiinnostus Johannekseen ja naapuruston siirtokarjalaisten kotiseutuun. Kirjoitus julkaistiin pitäjälehti *Johannekselaisessa* samoihin aikoihin, kun tutkijapuheenvuoromme ilmestyi *Informaatio*ssa. Karjalainen-Manninen arvioi tekstissään, että matkalle osallistuvien ulkopuolisten ”kotiseutumatkan” motiivina oli halu tutustua siirtokarjalaisten kotiseutuun: ”koskettaa maata, jossa ovat monien matkalaistemme esivanhempien viimeiset leposijat”. Matka antoi hänelle myös paljon pohdinnan aihetta: ”Mitä sitten nykyinen Sovetski [suom. Johannes] merkitsee nykyisille asukkailleen?” (Karjalainen-Manninen 2003.)

Karjalainen-Manniselle matka siirtokarjalaisten synnyinsijoille oli selvästi häntä itseään elähdyttävä kokemus. Lisäksi hän riskeää matkaraportissaan mielenkiintoisella tavalla sijoituskuntalaisien, siirtokarjalaisten ja nykyisen Sovetskin asukkaiden näkökulmat. Hän haluaa olla osallisena paikassa, josta on paljon muistoa ja joka kerran kuului meille, eritoten naapuruston karjalaisille. Matkalle hän voisi lähteä koska vain uudelleen, sillä Karjala on vetovoimainen ja jokin siellä kiinnostaa. Lisäksi hänkin halusi koskettaa sitä maata, joka on monelle hänen tuntemalleen siirtokarjalaiselle pyhää. Kuntalaismatkaa voikin pitää uudenaikaisena karjalaisuuden tai uuskarjalaisuuden nousukauden ja kukoistuksen muotona: hetkellisenä siirtymänä naapurissa asuvien siirtokarjalaisten menneisyyteen.

Kulttuurin- ja kulttuurien tutkimuksessa keskustelu erilaisista liikkuvista identiteeteistä, diasporasta, ja uusheimosta (esim. Appadurai 2002, 50–51; Grossberg 1997; Maffesoli 1995) on aktiivista, ja usein nämä käsitteet liitetään myös siirtokarjalaisiin ja heidän kotiseutumatkoihinsa. Itse olen ihastunut ajatukseen postmoderneista nomadeista ja uusheimolaisista, koska ne omalla tavallaan kuvaavat niitä Karjalan matkajia, joille rajantakainen paikka ei ole muistojen Karjala vaan vain vierailun kohde ja hetkellisten elämysten aihio. Tällaiset postmodernit Karjalan kävijät ja uusheimolaiset hahmottavat rajantakaisen nimenomaan kertomusten Karjalana, josta he etsivät samastumisen kohteita. He liikkuvat Karjalassa kätevästi paikasta, positioista ja identiteeteistä toiseen kuitenkin kiinnittymättä mihinkään näistä samalla tavalla pysyvästi kuin paikan muistavat siirtokarjalaiset. Michel Maffesoli kutsuu ilmiötä postmoderniksi tyyliksi: ykseydeksi, joka yhdistää erilaisia ihmisiä hetkittäin ja enemmän tai vähemmän avoimesti toisiinsa. (Maffesoli 1995, 39, 44.)

Minä itse olen juuriltani kolmannen polven karjalainen, varttikarjalainen tutkija. Koen olevani juuri postmoderni nomadi ja uusheimolainen, sillä heräsin vasta parikymppisenä opiskelijana karjalaisuuteeni. Isoäitini ennättikin muistella lapsuuttaan Karjalassa kun tein yliopistoon opinnäytteitäni – sen jälkeen olen käynyt

Ihantalan vuoden 1944 taistelujen muistomerkki. Kuva: Outi Fingerroos 2003.

useita kertoja kotiseutumatkoilla kannakselaisissa kylissä. Todellisuudessa isoäitini muistojen Karjala on välittynyt minulle vain kertomuksina, niiden turvin olen päässyt karjalaisten heimon jäseneksi. (Maffesoli 1995, 39, 44; Fingerroos 2003, 200; Fingerroos 2004a, 61–62.) Juuri tämä on elävää uuskarelianismia: liikettä omasta positioista kertomusten Karjalaan ja sen jälkeen turvallisesti takaisin koti-Suomeen.

Kannakselle pystytetään jatkuvasti muistomerkkejä hautausmaille, entisten kirkkojen raunioille ja vapaussodan taistelupaikoille. Muistin paikat ja niille pystytetyt monumentit ja muistolaatat ovat Karjalaan suuntautuvien matkojen vakiokohteita. *Helsingin Sanomien* toimittaja Jarkko Pihlaja kirjoitti toukokuussa 2004, miten Luovutetun Karjalan hautausmaita uhkaa tuho, ”Karjalaan jäi noin 400 hautausmaata”. Esimerkiksi

Kivennavan kirkolla haudat jäivät tien ja nyt jo rapistuneen kulttuuripalatsin alle. Kirkon paikalla on vesitorni, hautausmaan päällä on osin kerrostalo. Katri Paavolaisen yksinäinen muistomerkki katsoo kirkonmäeltä alas harmaata datsakylää. (Pihlaja 2004.)

Itärajan taakse jääneet muistin paikat ovat olleet usein kunnostettavina kymmeniäkin vuosia, mikä on vaatinut karjalaisilta pitäjäseuroilta ja veteraanijärjestöiltä jatkuvaa yhteydenpitoa ja neuvotteluja paikallisten viranomaisten kanssa. Tällaisessa tilanteessa myös Karjalan Liitto on halunnut kantaa kortensa kekoon, sillä se on aktiivisesti pyrkinyt turvaamaan Kannakselle jääneiden suomalaisten kirkkomaiden ja sankarihautausmaiden hautarauhan. Liitto ja pitäjäseurat ovat selvittäneet hautausmaiden tilaa ja valmistaneet karttoja suojeltavista alueista. Tilanne muuttui näille toimille suotuisaksi vuonna 1992, kun Suomi solmi Venäjän kanssa valtiosopimuksen suomalaisten sotilaiden ja Suomessa kaatuneiden venäläisten sotilaiden muiston vaalimiseksi. Lisäksi opetusministeriö on tukenut pitäjäseuroja jakamalla apurahoja muistomerkkialueiden kunnostukseen. Luovutetussa Karjalassa arvioidaankin olevan nyt lähemmäs 100 suomalaisten pystyttämää muistomerkkiä. Venäjä puolestaan on pystyttänyt maisemaan suuren isänmaallisen sodan muistomerkkejä. On arvioitu, että Karjalan tasavaltaan ja Kannak-

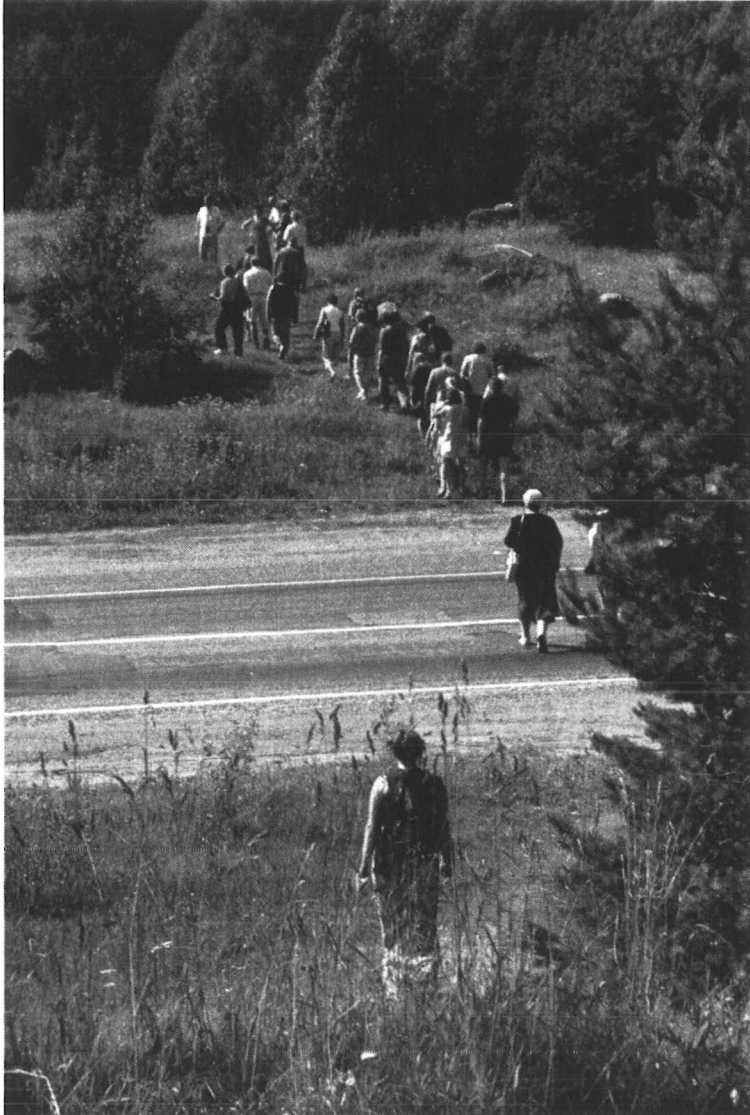
selle niitä on pystytetty jo noin 650 kappaletta. (Pihlaja 2004; Rairo 2007, 62–67; ks. myös Tikka & Balasov & Stepakov 2002.)

Suomen Kuvalehti julkaisi laajan jutun heinäkuussa 2004 Ihanalassa järjestetystä juhlasta, jossa kunnioitettiin 29. kesäkuuta 1944 käytyjen taistelujen muistoa. Lehtijutun keskiössä on Timo Närhinsalon matka isänsä viimeiselle taistelupaikalle Portinhoikan tienristeyksen tuntumaan. Täältä kuolettavasti haavoittunut isä vietiin sotasairaalaan vain kaksi päivää ennen pojan syntymää. Jutun kirjoittanut Risto Lindstedt tulkitsee muistojuhlan sisältöjä kiintoisalla tavalla, ja tekstiä lukiessa hänen äänensä vakavuuden voi melkein aistia:

Tilaisuuden määrittelemineen vaikuttavaksi on liian vähän, juhlavaksi taas liian arkista. Rankinta on hiljainen tieto: tämän jälkeen ei enää, ei näitä aukeita, ei töyräitä, ei siirtolohkareita, ei aseveljiäkään. Seuraava 10-vuotismuistojuhla ei enää tule. (Lindstedt 2004.)

Vastaavia menetetyt Karjalan muistoon liittyviä kirjoituksia on julkaistu viljalti niin valtakunnallisissa sanomalehdissä kuin pienissä paikallis- ja pitäjälehdissä.

Erilaiset Kannaksen menetykseen liittyvät rituaalit – matkat ja muistomerkit – siis marssitetaan paitsi suomalaisten koteihin myös luovutetulla alueella asuvien venäläisten silmien eteen. Sota, alue-luovutukset ja menetetty Karjala näkyvät mediassa, mikä melkein-pä pakottaa pysähtymään historian äärelle. Karjalan kysymykseen otetaan myös rohkeasti kantaa, ja utopioista tehdään alue-luovutuksia puoltavissa yhdistyksissä poliittista kysymystä. Alpo Rusi julisti kesäkuussa 2004 ensimmäisen kerran ilmestyneessä *Karelia Klubi* -lehdessä, että ”Suomeen tulisi perustaa eräänlainen Karelia Watch -forum tutkimaan, raportoimaan ja edistämään Karjalakysymyksen käsittelyä”. (Rusi 2004.) Lehden päätoimittaja Veikko Saksi esitti selkeän ohjelmanjulistuksen: ”Koemme hetken historialliseksi, sillä tämä on ensimmäinen laajamittaisesti Karjalan ja muiden pakkoluovutettujen alueitten palautukseen ja palautuskulttuuriin tähtäävä lehti.” (Saksi 2004.) Vastaavia kannanottoja ovat aiemmin esittäneet ProKarelian aktiivit, joukossaan yhteiskunnal-

Kotiseutumatkaajat pyhiinvaelluksella Ihantalassa kesällä 2003. Kuva: Outi Fingerroos.

lisestikin merkittäviä vaikuttajia. Koska mediat tekevät rajantakaian Karjalan läsnä olevaksi, sitä ei voi paetakaan.

Petri Raivo on todennut, että Karjalan menetyksen ankaruutta ja siihen liittyvän nostalgian vaalimista on edesauttanut se, että luovutetuille alueille ei saanut matkustaa vuosikymmeniin. Vasta 1990-luvun alun glasnost avasi rajat turisteille, ja tänään suuri osa Karjalan tasavallan ja Kannaksen matkailijoista on juuri kotiseutumatkailijoita. Heidän muassaan alueelle saapuivat myös edellä mainitut hautausmaiden ja kirkkomaiden kunnostajat. Nykyisessä luovutetussa Karjalassa suomalaisten ja venäläisten menneisyys on haluttu hakata kiveen muistutukseksi jälkipolville. Kaukolassa, Räisälässä, Salmissa ja Suojärvellä on pystytetty jopa yhteisiä sankarivainajien muistokiviä. Raivon mukaan nykyisessä Karjalan muistamisen diskurssissa ei ole niinkään oleellista se, kenelle luovutetun alueen tulee kuulua, vaan se, kenelle näiden paikkojen menneisyys kuuluu. ”Nykyisin molemmat osapuolet ymmärtävät yhä enemmän, että vuonna 1945 Neuvostoliitolle luovutetun Karjalan muistoon ja perinteeseen liittyy kaksi rinnakkaista tarinaa: alueiden suomalainen menneisyys ja venäläinen nykyisyys.” (Raivo 2007, 62–69, lainaus s. 72; ks. myös Raivo 2002.)

Tulevanakin kesänä menetetyssä Karjalassa liikkuu tuhansia suomalaisia. Karjala on mahdollista kokea omasta sekä halusta ja omiin muistoihin perustuen että hetkellisesti ja tosioloisesti, fasioituenkin (Sihvo 2003, 407). Rajantakainen Karjala on siis ilmiselvä *û-topos*: poissa oleva paikka, joka on muistojen ja kertomusten kyllästämä – yhtä aikaa haaveellinen, kaukainen ja oma. Elämme toisen maailmansodan jälkeisen ajan uskarelianistista kukoistusta. Etenkin Kannas saa muotonsa siirtokarjalaisten kerronnassa mutta myös konkreettisten käyntien kautta, ja siitä on tullut keskeinen osa elävää uskarelianismia. Suomalaisten henkinen side Karjalaan on siis konkreettisestikin siirtynyt satoja kilometrejä Itä-Karjalasta etelään, rajan taakse Kannakselle.

Konkreettinen utopia Karjalaan paluusta näyttää sisältävän sekä siirtokarjalaisten muistojen Karjalan että muiden Karjalan matkajien kertomusten Karjalan. Varsinkin kuntalaismatkat ja sotave-

teraanien taistelupaikoille tekemät kierrokset tuovat menneeseen kiinnitetyt mielikuvat konkreettisesti osaksi läsnä olevaa, sillä siirtokarjalaisten muistoista tulee tässä hetkessä realisoituvia paikkoja. Matka rajan taakse mahdollistaa kenelle tahansa suomalaiselle hetkellisen siirtymän naapurissa asuvien siirtokarjalaisten menneisyyteen, sillä paikan tuntu on käsin kosketeltavissa. Samalla raja heimolaisten ja uusheimolaisten välillä hämärtyy: paikan äärellä kenestä tahansa suomalaisesta voi tulla hetkellisesti karjalainen, karjalaisuuden harrastaja ja maffesolilainen uusheimolainen.

Sain Karjalani takaisin

On heinäkuun alku vuonna 1993. Auto pysähtyy kylän keskusta en-tisen sukulaistalon, setäläisten pihaan. Talo näyttää samanlaiselta kuin ennen, aitta ja osa navettarakennuksesta on myös jäljellä. Alasjärvi tuttuine rantoineen avautuu silmien eteen tyynenä ja kauniina. Kylän nimi on Kujansuo. Kuljen muutaman askeleen ja näen pellon toisella puolella korkealla mäenrinteessä synnyinkotini. Astun veräjältä pellon puolelle ja istahdan pientareelle. Syvältä sielusta purkautuu vapisuttava itku, viidenkymmenen vuoden tuska ja ikävä. (Pöysti 2003, 4.)

Oheinen ote on vuonna 2003 ilmestyneestä kirjasta *Sain Karjalani takaisin*. Kirjan kirjoittanut Sirkka Pöysti on Helsingissä eläkepäiviään viettävä, vuonna 1930 syntynyt Hiitolan evakko. Hän on yksi niistä harvoista siirtokarjalaisista, joka on toteuttanut unelmansa eli palannut takaisin kotiin Karjalaan. Kertomuksen kotiinpaluustaan Pöysti on kirjannut omakustanteena julkaistuun teokseensa. Pöysti vuokrasi Laatokan länsirannikon keskiosassa sijaitsevasta Hiitolasta itselleen 15 aarin palan vieraan maata, jonne hänen rakennuttama ”kevyt kesätalo” (KSMA CD 09/79) valmistui vuonna 1995. Talo on Kujansuon kylässä Pöystin oman synnyinkodin naapurissa. Siellä oman elämän säätilat ovat saaneet sovituksen, kuten Pöysti kirjassaan kirjoittaa:

Minun mökkini on alun perin tehty ”kesäkeveästi”, joten sieltä lämpö haihtuu nopeasti harakoille. Niinpä olenkin monina kylminä kevät- ja syysöinä yrittänyt saada unta lämpötilan ollessa melkein nollarajalla.

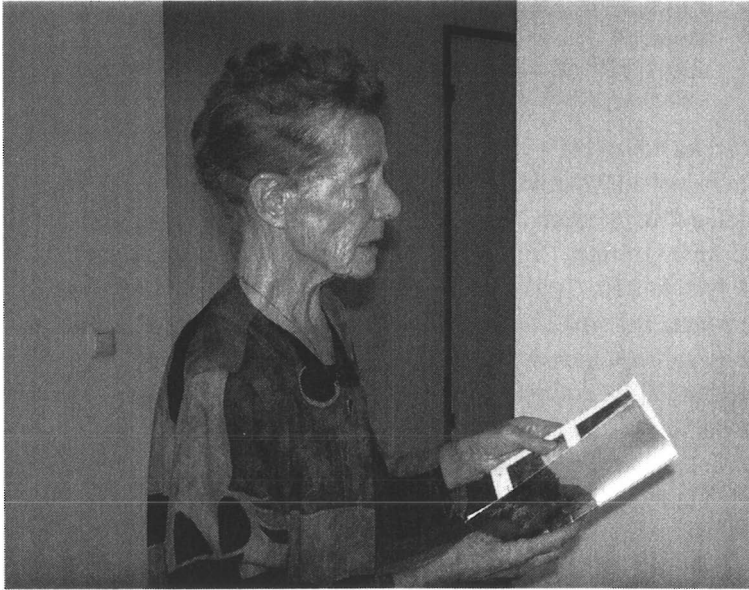
Karaistuuhan siinä terve ihminen voittamaan vaikeuksia. Kesikesän lämmöstä osaa nauttia parhaiten kylmien aikojen jälkeen. Myös elämässä ”säätilat” vaihtelevat, on ilon ja surun aikoja, on menestyksen ja vastoinkäymisen jaksoja. (Pöysti 2003, 62.)

Sirkka Pöysti oli 9-vuotias pikkutyttö, kun talvisota syttyi. Evakko-
taipaleelle lähdettiin jäätä pitkin Alasjärven pimeän selän yli. Hiitolan Pukinniemen pysäkiltä matkaa jatkettiin härkävaunussa kohti tuntematonta. ”Sitte löysimme itsemme Kankaanpäästä”, kuten Pöysti kertoo. Satakunnasta Pöysti muutti perheensä mukana seuraavana syksynä Lappeenrantaan ja aloitti oppikoulun. Ensimmäinen paluu Kujansuolle tapahtui vuonna 1942. Rakennukset olivat sodan jäljiltä kotimäellä pystyssä. Vuonna 1944 alkaneelta toiselta evakkomatkalta Pöysti ei sitten enää palannutkaan kotimaisemaansa – ennen 1990-luvun rakennushankettaan. (KSMA CD 09/79.)

Haastattelin Sirkka Pöystiä hänen kotonaan Helsingin Pikkuhuopalahdessa 10. helmikuuta 2007. Keskustelimme useita tunteja Pöystin kirjoittamasta kirjasta ja hänen Kujansuolle rakennuttamastaan kevyestä kesätalosta. Koko tämän ajan Pöysti oli seisaallaan ja katsoi kotoista maisemaa, joka avautui olohuoneen seinän maalauksesta. Keskustelun lomassa kysyinkin Pöystiltä, mikä on hänen Karjalansa ja miten hän määritteli sen. Pöysti ilmaisi tunteen Karjalastaan liittyvän ympäristön kokemukseen. Samalla hän kertoi, miten oli ensimmäisellä, 1990-luvun alussa tehdyllä kotiseutumatkallaan lähes shokissa, sillä kodin tuntu oli Kujansuolla niin voimakas. (KSMA CD 09/79.) Hän koki paluunsa kotiin yksin, sillä paikalla asuva venäläinen perhe oli Pietarissa:

Nautin koko päivän, siis onnellisena ja iloisena. Kävin kattomassa niin ku kaikki ja silittelin seinä ja porraskiviä ja ovee ja.. Kato ne on kaikki niin ku sillee sisäistäny. Sit unissa aina tietty näkee. (KSMA CD 09/79.)

Sirkka Pöystin kertomuksessa uskomatonta on se, että hän tutustui kotikyläänsä ensimmäisen kerran vasta Hiitolan pitäjäjuhlilla, joita vietettiin rajan takana vain pari vuotta ennen mökin harjakaisia. Pöystin kohdalla paikan kokemus oli niin voimakas ja vimmainen,

Sirkka Pöysti kotonaan Helsingissä. Kädessään hänellä on omakustanteena julkaistu kirja *Sain Karjalan takaisin* (2003). Valokuva: Outi Fingerroos 2007.

että se pakotti hänet palaamaan kotimäelleen yhä uudelleen ja uudelleen. Unen kaltainen henkilökohtainen unelma Karjalan palautumisesta etenikin ensimmäisen kotiseutumatkan jälkeen omalla painollaan ja nopeasti. Tonttien vuokrauksesta Pöysti kuuli jo paluumatkalla Suomeen linja-autossa, minkä jälkeen Hiitolan pitäjäseura aloitti viranomaisneuvottelut Venäjällä. (KSMA CD 09/79.) Kahdentoista muun tontin vuokraamisesta innostuneen hiitolalaisen kanssa Pöysti ja Hiitolan pitäjäseura laittoivat tonttien vuokrausasian liikkeelle. Pöysti jäi kuitenkin ainoaksi, joka vei hankkeen loppuun asti ja rakensi menetettyyn Karjalaan itselleen kodin:

Sirkka Pöystin mielenmaisema Hiitolan Alasjärvellä. Valokuva: Outi Fingerroos 2007.

Mä ajattelin, voi hyvänen aika, tännekö tää pitää taas jättää. — No sitte ko ne puhu siellä autossa näistä tonteista, no mä ajattelin, että voi heranen aika. Ne oli sit vissii miehiä kaikki, jotka oli siitä puhunu. Miksei nainenki voinut vuokrata tonttia? Ja tulos oli se, että sitte, siihen sitte kulu kaks vuotta, ku se mökki oli valmis. (KSMA CD 09/79.)

Pöystin toive Karjalaan paluusta tapahtui käytännössä niin, että Hiitolan pitäjäseuran suoritti alustavat tiedustelut ja niistä siirryttiin Hiitolan kyläneuvostolle tehtävään tonttikyselyyn. Tonttikyselystä edettiin virallisen hakemuksen kirjoittamiseen; sen Pöysti jätti Lahdenpohjan alueen hallintovirastoon kesäkuussa 1994. Tonttiantimus ja rakennuslupa käsiteltiin Karjalan tasavallan hallituksen ministeriössä Petroskoissa, ja viidenkymmenen vuoden vuokrasopimus laadittiin maaliskuussa 1995. (Pöysti 2003, 9; KSMA

CD 09/79.) Tontin paikaksi valikoitui kotimäki, jonka korkeimmalle kohdalle – tutun niemen toiselle syrjälle – kevyt kesäkoti nousi. Paikalta aukenee panoraama järvelle. Pöysti kertookin olevansa vakuuttunut, että juuri tämä talon paikka oli odottanut häntä viisikymmentä vuotta. (Pöysti 2003, 9–10.)

Sain Karjalan takaisin -kirja koostuu Pöystin muistelmista eli siitä, miten hän koki paluun kotiinsa, millaisia kulttuurisia eroja ja ihmisiä hän kohtasi alueella ja mitä hänelle on vuosien varrella tapahtunut. Pöysti on avoin kaikkea uutta ja erilaista kohtaan. Hän on kiinnostunut paikan venäläisestä historiasta, talouselämästä ja hallinnosta. Pöystin synnyinkodin omistaa venäläinen lääkäriperhe – juuri se, joka oli käymässä Pietarissa Hiitolan pitäjäjuhlien aikaan. Kommunikointi on ilmiselvästi ollut kummallekin osapuolelle antoisaa. Pöysti kuvaakin kirjassaan erilaisia kohtaamistilanteita: sitä, miten lääkäriperhe on ottanut paikan omakseen jo useammassa sukupolvessa ja miten hänen omana tehtävänään on paikan suomalaista menneisyyttä koskevan tiedon välittäminen:

Syntymäkotini omistava lääkäriperhe puhuu auttavasti englantia ja vuorovaikutus heidän kanssaan on ollut antoisaa. Talon emäntä, tohtori Aljonan isä oli vuosia sitten rakentanut kesäkotinsa syntymäkotini ja setäläisten välissä olevalle peltoaukeamalle. Kun kotitaloni jäi huonokuntoisena autioksi, hän kehotti tyttären perhettä ostamaan sen ja kunnostamaan omaksi datsakseen. Isäntä, tohtori Anatoli, muistaa aina kertoa suomalaisille vieraileni heitä tavatessaan: ”Sirkan isä on tehnyt tämän talon.” Minulle hän sanoo heillä käydessäni: ”Tämä on sinun kotisi.” Olen iloinen heidän tekemästään työstä talon säilyttämiseksi. He olivat luvanneet isälleni korjata rakennuksen niin hyvin kuin suinkin pystyvät ja ovat pitäneet lupauksensa. Remontti on kestänyt yli kymmenen vuotta, sillä rakennustarvikkeiden hankkiminen on ollut vaikeaa sekä rahan että materiaalinpuutteen takia. Myös tyttäret perheineen viihtyvät talossa ja seudulla lomillaan, mutta ovat paljon omistushaluisempia kuin vanhempansa. Perheen kääntyessä talon menneisyyteen he muistuttavat nopeasti: ”Tämä on nyt meidän talomme, olemme ostaneet sen.” Venäjän nuorisolle Karjalan menneisyys on ylipäänsä vielä melko tuntematonta. Vasta uudemman historiankirjoituksen myötä tilanne voisi parantua. (Pöysti 2003, 22.)

Pöysti asettaa kirjassaan myös paikan menneisyyden ja tulevaisuuden vuoropuheluun – ja pakottaa lukijansa, ennen kaikkea siirtokarjalaiset, itsetutkiskeluun paikan omistajuudesta. Hänen periaatteenaan oli rakentaa Karjalaa Karjalasta käsin, paikallisilla tarvikkeilla ja edellytyksillä (KSMA CD 09/79). Vaikka Pöystin pihan jokainen polku, kivi ja puu ovatkin syöpyneet hänen mieleensä, kirjoittaa hän avoimesti ja ilolla kotimaisemissaan saamastaan ylenpalttisesta vieraanvaraisuudesta ja ystävällisyydestä. Esimerkiksi Pöystin talonvahtina toimiva pariskunta Ivan ja Anna antoivat silloin, kun heillä vielä oli lehmiä, suomalaiselle ystävälleen jatkuvasti maitoa, rahkaa ja smetanaa; keväällä he jakoivat kellarinsa vihannesvarastot ja lähettivät syksyn tullen rakkaan naapurinsa matkaan Suomeen rukoillen ”Taivaan Isän varjelusta”. (Pöysti 2003, 21–22.) Jopa liukasliikkeisenä alkoholistina tunnettu Vashja, joka muutti Vologdasta Alasjärvelle ensimmäisen kerran jo vuonna 1941, saa kirjassa hitusen ymmärrystä. Hän nimittäin vain ”pitää huolta, ettei sosialismin ideologia pääse unohtumaan yhteiskunnasta”, minkä vuoksi oman mökin ovi kannattaa pitää visusti lukittuna. (Pöysti 2003, 24.) Pöysti onnistuukin kuvaamaan, millä tavalla Alasjärven nykyiset asukkaat ja kesämökkeilijät ovat eläneet neuvostojärjestelmän romahduksen – tai millä tavoin he nyt elävät kylän arkea:

Neuvostoliiton hajoaminen merkitsi muutosta myös Hiitolan talous- ja yhteiskuntaelämälle. ”Hallittua rakennemuutosta” ei saatu aikaan ja asukkaiden elämä on kurjistunut. Sovhoosin vähittäinen sammuminen on merkinnyt työttömyyttä ja toimeentulon heikkenemistä. Valtion hallitsemasta talouselämästä ei ole onnistuttu siirtymään omatoimiseen ”kapitalistiseen” järjestelmään ja ottamaan vastuuta oman pitäjän asioiden hoidosta. (Pöysti 2003, 20.)

Pöystin kirjailijanotteessa on paljon samaa, mitä alueella tehtävä suomalais-venäläinen tutkimus tavoittelee: muistin paikkoihin liittyvien erilaisten kertomusten vertailua ja huomioiden saattamista lukevan yleisön tietoisuuteen. Pietarin yliopiston tutkija Ekaterina Melnikova esimerkiksi on selvittänyt, miten venäjänpuoleisessa Karjalassa asuva väestö kertoo paikan suomalaisesta ajasta.

Rodina, 'kotimaa', on paikan venäläisille asukkaille sekä kerronnan muodossa tuotettua tietoa omista juuristaan että osittaisuuden merkitsijä. Rodinan määrittely on prosessi, jota Karjalan venäläisväestö tekee jatkuvasti. (Melnikova 2005, 66–67.) Myös Pekka Hakamies on kirjoittanut Venäjän Karjalaan tulleista ja siirretyistä emigranteista, jotka ovat ottaneet Karjalan haltuunsa ja luoneet tyhjiille paikannimille ja suomalaisen kulttuurin jäänteille uusia merkityksiä. Ennen Karjalaan suuntautuvaa nostalgiatuismia ja koti-seutumatkoja harva venäläisistä emigranteista oli nähnyt suomalaisen. Kohtaamistilanteet ovatkin luoneet vuorovaikutusta, ja jotkut paikalliset ovat ryhtyneet jopa amatöörihistorioitsijoiksi, jotka etsivät kotiseudultaan arkeologisia, historiallisia ja kertomuksellisia jälkiä suomalaisista. (Hakamies 2005.) Sirkka Pöysti on havainnoinut juuri näitä kontakteja Hiitolassa ja esittää samat päätelmät kirjassaan kokemukseksina:

Valitettavasti paljon on myös niitä karjalaisia, jotka ovat jääneet vanhojen vihamielisyyksien vangeiksi. Menneestä ja historiasta juontavat pelot, katkeruus ja epäluulot jäytävät monien mieltä. On vaikea ymmärtää, että nykyisten Karjalaan siirrettyjen perheiden sukupolvi on siellä syntyneitä, jotka eivät tiedä menneisyydestä juuri mitään. Vielä elossa olevat heti suomalaisten jälkeen tulleet vanhemmat ihmiset muistelevat kaiholla kaunista ja hyvin hoidettua Karjalaa, joka on päästetty nykyiseen rappeutuneeseen tilaan. Heidän kokemuksensa ja surunsa on sama kuin suomalaisilla, jotka haluavat viedä lapsensa ja lapsenlapsensa etsimään juuriaan kadotetulta kotiseudulta. (Pöysti 2003, 55.)

Kaipaan Maratin kanssa käymiäni keskusteluja, joissa vuosien varrella ehdimme käsitellä kaiken maailman asioita. Hän kertoi muun muassa vuonna 1993 kuolleen isoisänsä, pietarilaisen historianprofessorin, monia vuosia kestäneestä kesänvietosta Alasjärvellä. Mutta hän ei käsitellyt aluksi ollenkaan, että minä olin syntynyt ja viettänyt lapsuuteni siellä ja että minun molemmat isoisäni oli haudattu Hiitolan hautausmaalle. Vasta kun näytin valokuvia kodistani ja perheestäni 1930-luvulta ja kerroin sodan aikana alueella käydyistä taisteluista, alkoi asia hitaasti valjeta hänelle. (Pöysti 2003, 23.)

Kun utopia toteutuu

Mikko Lahtinen väittää, että globaalien riippuvuussuhteiden ja eriarvoisuuksien määrittelemässä nykyisyydessä utopiat ovat etäännyneet kauas siitä, millaisia ne olivat runsas sata vuotta sitten. Hän samalla toivoo, että ”tämä 2000-luvun keho asiantila alkaa joskus tuottaa myös toivon utopioita – ainakin puhetta siitä, mistä on puute”. Tulevaisuuden toiverikkaat haavekuvat jäävät Lahtisen mukaan kuitenkin pelkiksi abstrakteiksi utopioiksi, jos tuleva ja muutoksen edellytykset eivät näyttäyty utopioissa mahdollisina. (Lahtinen 2002, 229–230.) Itse näen 2000-luvun Suomessa vallitsevan tilanteen aika lailla toisin. Me elämme keskellä utopioita. Lisäksi utopiat ovat muuttuneet konkreettisiksi toivon periaatteiksi. Olen jopa sitä mieltä, että 2000-luku on utopioille aivan yhtä hedelmällinen konteksti kuin toisen maailmansodan jälkeiset vuodet tai 1800-luvun yhteiskunnallinen murros. Tuotamme jatkuvasti puhetta siitä, mistä on puute.

Siirtokarjalaisten muistojen ja utopioiden Karjala on monikerroksinen ja se uusiutuu taukoamatta; se on samanlainen jatkokertomus kuin karjalainen identiteetti. (Ks. myös Heikkinen 1996.) Toisaalta utopiat elävät *Karjalan kysymyksen historiapolitiikaksi* nimeämässäni abstraktissa kansalaiskeskustelussa. Yhtäältä ja ennen kaikkea menetetyistä Karjalasta on muotoutunut siirtokarjalaisten muistin paikka ja utopia, jota ylläpidetään kerronnassa ja toiveissa. Menetetty Karjala on siirtokarjalaisille kuin onnellisten ihmisten maailma, jossa aurinko oli niin lämmin ja kirkas, että varjokohdissa vaanineet pedot ovat väistyneet ja unohtuneet muistojen tieltä, kuten kirjailija Elina Karjalainen on kirjoittanut lapsuudestaan Viipurissa. (Karjalainen 1999, 7–8; Fingerroos 2004b, 132.) Siirtokarjalaisten mielissä sijaitsevat muistot Karjalasta ovatkin perustavalla tavalla erilaisia kuin kansalliset tai poliittiset abstraktit utopiat, sillä niillä on tiivis yhteys paikan menetyksen *kokemukseen*.

Giorgio Agambenin sanoin ”meillä voi olla toivoa vain siinä, mikä on vailla lohtua” ja maailma olisi vailla lohtua, jos voisimme ymmärtää sen sellaisenaan. (Agamben 1995, 93.) Tällä Agamben

mielestäni tarkoittaa sitä, että lohduuttomuus luo ihmismieliin unelmia: toivoa jostain paremmasta. Jos näin ei olisi, elämä saattaisi menettää mielekkyytensä. *Menetyt ja toivo* ovatkin avainkäsitteitä, jotka kytkvät siirtokarjalaisten kokemuskertomukset muistin paikasta paluuhaaveisiinsa. Erilaiset poissaolevan paikan ilmaisut ovat kokemuksen kaksi puolta: menneisyyteen sijoittuvia muistoja ja tulevaisuuteen sijoittuvia oman elämän konkreettisia utopioita. Nykyisyys on kynnyksinä kahden välillä. Johanneksen Uuraassa syntynyt siirtokarjalainen Viljo Huunonen toisaalta tunnustaa, että maailma on muuttunut toisen maailmansodan jälkeen paljon. ”Jos alueluovutuksia ei olisi koskaan tapahtunut ja eläisimme Karjalassa, kohtaisimme siellä samanlaisia ongelmia kuin muualla Suomessa.” Silti hän ei luovu muistoistaan ja kokemuksestaan, sillä pohdinta ei pyyhi pois evakkoaikaa ja tutun paikan, kodin, menetyksen tunnetta. ”Sen aiheuttama vamma on tässä heimossa niin syvä, että sen paraneminen vie sukupolvien ajan. Parantuneeko se koskaan?” (Huunonen 1998, 153–154.)

Kun Sirkka Pöysti seiso haastattelutilanteessa Alasjärveä ja synnyinkotiaan esittävän maalauksen edessä, hän kuvasi tarkoin siinä avautuvaa maisemaa: järveä, pihapiiriä, naapurustoa, rautatietä ja järven takaa avautuvaa pääkylää. Maisema toi Pöystin mieleen koulumatkat eri vuodenaikoina: sulan ajan, jolloin soudettiin veneellä, rospuuttoajan, jolloin kuljettiin jalan, ja talven, jolloin hiihrettiin jäätä myöten. ”Mä muistan minkälaiset vaatteetki mulla oli.” Maisema toi hänen mieleensä myös lähdön talvisodan alta jäitä myöden. Ennen kaikkea Pöysti määrittä taulun näkymän omaksi mielenmaisemakseen, jollaista ei ole toista. 1990-luvulla rakennetun kesämökin maisema sen sijaan on uusi ja osittainen, se ei ole samanlainen kuin synnyinkodin mieli: ”Siis se, se vesi on niin tärkeä että emmä olis tonne mittään mökkiä rakentanukkaan, jos ei olisi sitä vettä ollu.” (KSMA CD 09/79.)

Analyttisessä mielessä Pöystin kirjan kiinnostavin anti on kuitenkin siinä, miten käsitteet paikka, utopia ja muistin paikka keronnassa asettuvat. Sirkka Pöystin Karjala nimittäin sijaitsee muistojen Hiitolassa: paikassa, jossa myös alkuperäinen kotitalo on pys-

tyssä edelleen, ja maisemassa, joka on syöpynt Pöystin mieleen pysyvästi. Paikka vetää häntä puoleensa, ja paluu on kuin pyhiinvaellus, jossa etsitään sielun lepoa:

Tupa ja kamari ovat kuin ennen. Tuossa pienessä kamarissa olin nähnyt ensi kerran päivänvalon. Isäni kertoi, kuinka syntymätalvenani tammikuussa oli niin vähän lunta, että hänen piti hakea kättilö hevoskärryillä. Kamarin ikkunasta avautuva silmää ja sydäntä hivelevä järvimaisema syöpyi lapsuusvuosina lähtemättömästi mieleeni. Siitä tuli oma sielunmaisemani, joka ei ole jättänyt rauhaan. Se vetää jatkuvasti puoleensa ja vaatii palaamaan eräänlaiselle pyhiinvaellukselle sielun lepoa etsimään. (Pöysti 2003, 9.)

Käsitteet pyhiinvaellus ja kokemuksellinen sukupolvi kuvaavat hyvin siirtokarjalaisten kokemuksia entisillä kotipaikoillaan (Fingerroos 2006, 18–19; Lehto & Timonen 1993, 90–92; Mannheim 1952). Näiden käsitteiden yhteys Sirkka Pöystin kokemuksiin on ensi silmäyksellä ilmeinen. Hän on ensimmäisen polven siirtokarjalainen ja muistaa hyvin Kannaksella eletyn ajan, sodan sekä evakkouden. Sirkka Pöysti kirjoittaa myös pyhiinvaelluksesta, mutta hänelle paluu Karjalaan on ennemmin kuitenkin henkilökohtainen ja konkreettinen matka omaan sielunmaisemaan kuin koko evakkosukupolven jakamaan Karjalan menetyksen kokemukseen. Pöystin henkilökohtainen pyhiinvaellus on jatkuvasti läsnä, sillä sen kohde avautuu kevyen kesäkodin ikkunasta joka päivä uudelleen. Tietyllä tapaa Pöystin suhde kotipaikkaansa ja Alasjärven maisemaan muistuttaa vepsäläisnaisten luontosuhdetta, jota Kaija Heikkinen (2006, 20) kuvaa konkreettiseksi luontoon suhtautumisen tavoiksi ja näkökulmiksi. Tällä suhteella on yhteys olemassaolon eksistenssiin, kuten Pöysti kirjoittaa kuvatessaan elämänsä vuodenkiertoa:

Kun keväällä menen Alasjärvelle, ovat kurjet ja joutsenet jo tulleet. Samoihin aikoihin me syksyllä lähemme paluumatkalle – minä ja linnut. Kun syysmuuton aikaan katselen kurkiauran lentoa järven yllä kohti etelää, mietin, kumman ne mahtavat tuntea oikeaksi kodikseen, lämpimän etelänmaan vai kylmän pohjolan. Kyllä kai me ihmisetkin muuttolintuja olemme, emme aina tiedä, missä on oikea kotimme. Silti oppi-isämme Lutherin elämänohje kelpaa edelleen noudatettavaksi:

”Huomisesta ei mitään tiedä, mutta tänään istutan omenapuun.” (Pöysti 2003, 62–63.)

Sirkka Pöystin kokemukseronta rajantakaisesta kodista on poikkeuksellista, sillä hän uhmaa kirjassaan ajan ja paikan rajoja kiiwaasti – tästä syystä olen halunnut päättää kirjani juuri hänen kertomukseensa paluusta Karjalaan. Pöystin kertomus on siksi ainutlaatuinen, että hän pakottaa kokemukseronnassaan minut pohtimaan teoreettisten käsitteiden *paikka* ja *utopia* sisältöjä vielä kertaalleen uudelleen. Jos nimittäin lähdemme liikkeelle siitä, että utopia on *ű-topos* eli paikka, joka ei ole, ja annamme sille vielä määritteet haaveellinen, suunnitelmallinen, ihanteellinen ja toteutumaton, Karjala todellakin on utooppinen paikka, ihanneyhteisö tai maailma. Pöysti on kuitenkin rikkonut *ű-topoksen* määreellisen rajan, sillä hän on rakentanut onnellisen ihmisen paikkaan kevyen kesäkodin:

Viimeistelytöiden vielä jatkuessa saatoin elokuussa yöpyä jo oman katon alla. Huonekalut haettiin seuraavana keväänä osittain Käkisalmen huonekalutehtaalta, osan toi kyläkauppias Lahdenpohjasta. Järveltä päin katsottuna korkealla mäellä ylpeänä kohoavan talon pääty on kuin ennuste Karjalan jälleenrakentamisesta ja uudesta noususta. (Pöysti 2003, 11.)

Määrittelin kirjani alkupäässä muistin paikat uudelleen tuotetuiksi paikoiksi; tuottaminen tapahtuu muistelussa kirjoittamalla, puhumalla ja rakentamalla. Utopian Karjalasta puolestaan totesin olevan etäinen, ihanteellinen ja poissaoleva paikka, joka eroaa tutkimistani muistin utopioista, jotka kytkeytyvät muistelijoiden kokemuksiin, kuten mielikuvitukseen, poissaolon tuntuun ja alueluovutuksen synnyttämiin tunteisiin. Sirkka Pöystin talo Hiitolassa on mielestäni sekä paikassa että utopiassa. Toisaalta talonrakennusprojekti ei täytä käsitteiden paikka ja utopia ehtoja, koska mökki uhmaa utopias ja lähentelee paikkaa. Pöysti nimittäin ruoti haastattelutilanteessa Karjalan palautusutopioita kriittisesti ja käytti niistä termiä mielikuvitusleikki: ”Kato mun mieles, nämä, Karjalaa takaisin haluavat, ne leikkii sellaista mielikuvitusleikkii, mitä sitte tapahtuu, kun Karjala vallotetaan (KSMA CD 09/79).” Oman mielikuvitus-

leikkinsä Pöysti sen sijaan on toteuttanut ja tehnyt menetetyn Karjalan itselleen todelliseksi, konkreettiseksi paikaksi:

Nyt tiedäksä, nyt oli viiskyt vuotta siellä muistissa, sellasena ku se sinne jäi, ni nyt se on omalta kohdalta suurimmaks osaks palautunu. Tai ei oikeestaan tavallaan kokonaan, ku se oma liittyy nyt tähän, omaan järveen ja omiin metsiin ja omiin peltoihin, jotka eivät oo kasvaneet puita vaan ovat peltona, joita lehmät syövät sinä ympärillä joka päivä. (KSMA CD 09/79.)

Pöystin kirjoittamassa kirjassa abstrakti utopia siirtokarjalaisten paluusta Karjalaan onkin merkityksetön, sen aika ehkä on tulossa. Sen sijaan hänen oma kevyt kesäkotinsa on tässä ja nyt: olemassa oleva todiste Karjalan jälleenrakentamisen mahdollisuudesta. Pöystille itselleen Karjala ei siis ole enää abstrakti utopia, sillä paikan kokeminen ja osittainen haltuunotto on tehnyt siitä olemassa olevan ja konkreettisen paikan. Pöystin mukaan Karjalan kotiin mennään ja sieltä tullaan takaisin. Karjalassa sijaitseva koti onkin keveä kuin kesä, ja paluu sinne suuri lahja (Pöysti 2003, 62).

IV MENNEISYYDEN JÄLKEEN

USKO KARJALAAN

Tämän kirjan kansi on taiteellinen teos, joka *esittää* Karjalaa. Teos myös suosittaa tekemään tulkintoja. Kuvassa on talo, jonka toinen puoli on rappeutunut ja vanha, jopa sympaattinen. Toinen puoli taas on uusi, puhdas, pesty ja korjattu. Vanha puoli kertoo menneeseen sijoittuvasta elämästä. Uusi puoli taas on vasta saanut asukkaan. Asuntoa ehkä ehostetaan ja siihen projisoidaan tulevan elämän suunnitelmia.

Valokuva tuo näkyville myös esittämisen toisen puolen, joksikin tekeytymisen. Kuva ei ole todellinen, sillä se vain esittää Karjalaa. Taideteos siis kyseenalaistaa faktan ja fiktion rajat, ja teos itsessään on taiteilijan nokkela luomus, jonka tehtävänä on herättää katsojassa tunnevaikutuksia. Talon sisätiloihin ei näy, joten emme tiedä, miltä vanhalla puolella näyttää ja onko uutta puolta rakennettu sisältä valmiiksi. Emme edes tiedä, onko kuva Karjalasta.

Menneisyyden esittämisessä on aina kyse valinnoista, tulkinnasta, argumentoinnista ja retoriikasta. Kyse ei silti ole fiktiosta – kuvan talokaan ei ole valhe, vaan se on rakennettu kivistä, tiilestä ja puusta. Historian*kirjoitus* ja tavallisten ihmisten muistelukerronta ovat menneisyyden esittämisestä parhaita mahdollisia esimerkkejä. Historiantulkimus ei pidä yhtä sen kanssa, miten menneisyyden kokeneet ihmiset omassa arjessaan tai yhteisössään ajattelevat. Kuitenkin juuri kokemukset muistitietona, kertomuksina ja perinteenä luovat menneisyydelle sen hengen, jota kirjan kansikuvan vanha puoli huokuu. Yksittäiset mielipiteet tietyistä menneisyyden tapahtumakuluista jättävät siis jälkensä, jotka ajan kuluessa rappeutuvat ja katoavat lopulta ehkä kokonaan.

Me emme oikeasti tiedä, miltä talon vanhalla puolella näyttää. Mielenkiintoista on ajatella, miten sympaattinen mennyt muistin paikalla ehkä on ollut. Talon vanhaan puoleen istuvat helpolla nostalgiaan ja kaipaukseen viittaavat mielteet. Sympatiassaan menneisyys toimii nykyisyyden selittäjänä ja tiettyjen, halutun kaltaisten tulkintojen oikeuttajana. Menneisyys onkin parhaimmillaan kuin

taideteos: uskomaton luomus, joka nostaa muistin sopukoista esille mukavia näkymiä.

Sympatia tarkoittaa toisaalta myös paljon muuta. Se on joksikin tulemista ja tekeytymistä, joka johtaa valikointiin ja toisin muistamiseen. Valikointi taas on eräänlaista kätkemisen, kieltämisen ja unohtamisen dialogia, jossa menneisyyttä varastoidaan jopa tulevaisuutta varten. Menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden välinen suhde onkin kuin kirjani kannen taideteos, joka kyseenalaistaa faktan ja fiktion rajat ja on esitystavassaan hieman jakomiellinen. Varsinkin muistiarkistot säilyttävät tulevaisuutta varten jotain perustavaa mutta kätkevät saman verran asioita. Ne ovat Liisan kuvittelema ihmemää⁶⁷, jossa mikään ei ole niin kuin se on, ja päinvastoin: kaikki on niin kuin se ei ole.

Nykyisyydestä voidaan rakentaa myös uloke *kaukaiseen menneisyyteen*: vierasta *toiseutta* edustavaan aikaan ja paikkaan. Usein nykyisyyttä ja sen muutosta pönkitetäänkin kaukaista menneisyyttä sympatioiden ja tulevaa edistystä haikaillen. Tyypillinen esimerkki tästä on moderni, joka on menneisyyteen, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen ulottuva hallinnan projekti. Benedict Andersonin mukaan moderni nationalistinen ajattelu kytkeytyy läntisessä Euroopassa historian vaiheeseen, jolloin kirjapainotaito ja lukutaito tavoittivat laajat kansanjoukot, uskonnollinen ajattelu eli iltahämäräänsä ja tilalle tuli tieteellinen, jatkuvuuksille perustuva maailmanselitys. Andersonin sanoin ”puolisatunnainen, mutta suorastaan räjähtävä vuorovaikutus”, joka ilmeni muun muassa kapitalistisena talousajatteluna ja tiedon monimuotoistumisena, mahdollisti uusien yhteisöjen kuvittelun. Kuvitelma kansakunnasta korvasi uskonnollisen yhteisön, ja se teki rajansa tiettäväksi painetun sanan välityksellä. Kuvitelluista yhteisöistä tuli nopeasti päämääriltään poliittisia. (Anderson 2007, 83 / passim.)

Karelianismi oli – ja on toki edelleen – epookkina sympatiata ja kuvittelun yhteisön unelmointia erilaisten nationalismien esitysten muodossa. Kyse oli suomalaismielisen eliitin räjähtävästä keskinäisestä vuorovaikutuksesta, joka johti kokonaisen Karjalaa esittävän kuvaston syntyyn vuosikymmeniksi eteenpäin. Abstraktien utopis-

tien Karjalan kuvitteluun sisältyi *usko*⁶⁸, miksei luulokin, johonkin totena pidettyyn ja todesta otettuun. Suomalaisia sukukansoja tutkivat kansatieteilijät käyttivät sinivalkoisia silmälasia miehitetyssä Itä-Karjalassa vielä toisen maailmansodan aikana. Tieteellistä tutkimusta ohjasi usko menneisiin loiston päiviin, mikä perusteli myös leimallisen päämäärähakuiset, tulevaisuuteen tähtäävät tutkimushankkeet, kuten suunnitteilla olleet sotavankien tutkimusleiri, Itä-Karjalan tutkimusta edistävä instituutti ja Heimoarkisto. (Pimiä 2009, 230–233, 238.) Esineet, joita kansatieteilijät keräsivät miehityltä alueelta, johtivat museot sodan jälkeen vaikeaan dilemmaan, kuten Tenho Pimiä kirjoittaa:

Museot ovatkin samaan aikaan sekä muistamisen että myös unohtamisen välineitä, eikä niiden tavoitteena kansallista kulttuuripääomaa hallinnoivina organisaatioina suinkaan ole ollut herättää vilkasta yhteiskunnallista keskustelua. – Eipä siis ihme, että myös jatkosodan aikaisista esinekokoelmista muodostui vuosikymmeniksi muistamisen sijaan juuri unohtamisen manifestaatio. (Pimiä 2009, 250.)

Toisessa maailmansodassa ja rauhaan palaamisen aikana nationalistinen kuvitelma Karjalasta muuttui radikaalisti, sillä Itä-Karjala sulkeutui unelmista ja Kannaksesta tuli uusi kuviteltu. Rajan taakse jääneen paikan ideologisen haltuunoton toteuttivat erilaiset instituutiot, kuten Karjalan Liitto ja tieteellistä tutkimus- ja julkaisu-toimintaa apurahoin edistävä Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.⁶⁹ Haltuunoton tieteelliset tulokset ovat tänäkin päivänä nähtävillä arkistoissa, museoissa, kirjastoissa ja taidehalleissa, joissa on hyllymetreittäin tekstejä ja kuvia Karjalasta.

Pasi Falk (1999, 130–135) on kirjoittanut, miten myös tulevaisuuteen suuntautuva ajattelu on retorisen totuuden tuotantoa toinen jalka fiktiossa, toinen *faktiossa* eli todellisen ja sepiteen yhdistelmässä. Tällaisessa ajattelussa syntyy uudenlainen tulevaisuuden tulkinnan tapa, joka ei tukeudu edes periaatteellisesti todellisuuteen vaan marssittaa menneisyyden näyttämölle tulevaisuuden kirjoittajat. Nämä henkilöt toimivat kuin abstraktit utopistit, jotka ovat harjoittaneet Karjalan kysymyksen historiapolitiikkaa jo runsaan vuosisadan ajan Suomessa. He suuntaavat tulevaisuuteen tavalla, joka

simuloi nykytodellisuutta ja mennyttä. Tässä prosessissa tutkijalle ominainen refleksiivinen etäisyys tutkimuskohteeseen häviää ja tilalle tulevat sepitteet, speaktaakkelit ja katastrofien mahdollisuudet.

Täsmälleen näin toimivat abstraktit utopiat, joita esimerkiksi Karjalan palautukseen tähtäävät ideologiset puheet ja laskelmat ovat selvästi. Karjalan kysymykseen kietoutuvia historiapolitiittisia narratiiveja ei koskaan reflektoida ja paikanneta. Ne siis ovat auki kirjaamattomia, läpinäkymättömiä, jopa epärehellisiä faktioita, joiden tarkoitus on hämärtää toden ja fiktion rajaa, johdattaa johonkin poliittiseen toimenpiteeseen ja aikaansaada mielipiteiden fakkiutumista. Abstraktit utopiat luovat uskon ilmapiiriä ja esittävät Karjalan tietynlaisena. Sirkka Pöysti käyttikin ilmaisua mielikuvitusleikki kuvatessaan Karjalan palautusta ajavaa poliittista liikehdintää. (KSMA CD 09/79.) Oman elämänsä Karjalaan paluulle Pöysti löysi toisenlaisen tien.

Uskovatko ihmiset sitten näihin abstrakteihin utopioihin, joita Suur-Suomesta unelmoineet vallanpitäjät ja ohjelmalliset Karjalan palauttajat ovat vuosikymmeniä tarjoilleet ja joille Ernst Blochin mukaan on yhteistä ”olemassa olevan yhteiskunnan ohittaminen lähinnä päässä kuvitelluilla ja rakennetuilla yhteiskunnilla” (Bloch 1985, 26–27). *Helsingin Sanomat* teetti 2000-luvun puolivälissä Suomen Gallupille kyselyn, jossa tiedusteltiin suomalaisten mieltä Karjalan palautuksesta. Suomen Gallupin tulos kertoo selkeästi, että enemmistö suomalaisista suhtautuu kielteisesti Karjalan palauttamiseen. Kyselyyn vastanneista suomalaisista 62 prosenttia jopa katsoo, ettei Karjalan palauttaminen ole ”lainkaan tai juurikaan toivottavaa”. Ne, joilla on juuret Karjalassa, suhtautuvat palauttamiseen muuta väestöä hieman myönteisemmin. ”Enemmistö Karjala-taustaisistakin suhtautuu palauttamiseen kuitenkin kielteisesti tai varauksellisesti.” (Vainio 2005.)

Karjalan palautukseen liittyvillä abstrakteilla utopioilla ei näytä ainakaan *Helsingin Sanomien* teettämän gallupin perusteella olevan riittäviä vastineita siinä maailmassa ja yhteiskunnassa, jossa suomalaiset elävät. Utopioilta on vaadittava konkretiaa, koska ne ovat muutosta haluaville ihmisille tulevaisuuteen suunnattua ajat-

telua ja hyvän elämän toivoa ja ennakointia. Näin voidaan vastata kysymyksiin: Mistä me tulemme? Minne me olemme matkalla? ja Mitä me toivomme? Näihin kysymyksiin Karjalan kysymykseen ja palautukseen kiinnittyvät abstraktit utopiat eivät tarjoa päteviä vastauksia. Ainakaan vastaukset eivät ole riittäviä, sillä lähimainkaan kaikki eivät usko niihin.

Karjalan kysymyksen historiapolitiikaksi nimettävillä *abstrakteilla utopioilla* ei siis ole paljoakaan annettavaa tavallisille ihmisille arjessa, jossa he toimivat tavoitellessaan hyvää elämää. Ainakaan abstraktit utopiat eivät ole ratkaisu niille, joille Karjalan menetyks on henkilökohtainen ja paluu sinne ajatuksenakin mahdollinen. Välttämättä abstraktit utopiat eivät jätä riittävästi tilaa ihmisten omille ajatuksillekaan tai tarjoa elämälle selkeitä sisältöjä. Sen sijaan abstraktit utopiat ovat vastaus historiapolitiiselle Karjalan kysymykselle. Vastaus tähän kysymykseen näyttää olevan usein sama: Karjalan pitäisi olla Suomen.

Itse uskon, että elämä ei rakennu jatkuvuuksille vaan tapahtumissa elämiselle ja erilaisille kohtaamisille. Elämään sisältyy paljon sellaista sattumanvaraisuutta, joihin abstraktit utopiat ja ideologiat retoriikassaan eivät tarjoa minkäänlaisia vastauksia. Tässä onkin syy, miksi ihmiset omassa elämässään muistelevat, unelmoivat ja kertovat kokemastaan. Tällainen henkilökohtainen usko Karjalaan on otettava totena, sillä se esittää Karjalan sellaisina *konkreettisina utopioina*, jossa todellisuus avautuu ilman valmiita selitysmalleja.

Tämän kirjan kansikuvassa olevan talon seinässä on särö. Paljas tiiliseinä, joka erottaa vanhan ja uuden, on kuin hetki ja verinen haava, joka on menneen ja nykyisen välissä ja rikkoo harmonian. Juuri tiiliseinän kaltaiset ”pienet katkokset” ja murtumat ovat mielestäni kohtia, joissa menneisyys tuo esille monet kasvonsa. Menneisyydestä ei voi olla aivan varma, mutta katkokset ja murtumat kuitenkin paljastavat, mitä vanhalla puolella kerran tapahtui.

KIITOS

Tämän tutkimuksen teon on mahdollistanut tutkijatohtorin määräraha (nro 213210), jonka Suomen Akatemia myönsi minulle vuonna 2005. Määräraha tarjosi minulle erinomaisen mahdollisuuden tutkimustyöhön ja kansainväliseen muistitietotutkimukseen tutustumiseen, joten ensimmäisen kiitoksen osoitan rahoittajalleni.

Työstettyäni joukon artikkeleita tätä monografiaa varten päätyödyin etnologian dosentiksi Jyväskylän yliopistoon. Samaisessa yliopistossa olen työskennellyt etnologian yliassistenttina ja yliopistotutkijana elokuusta 2006 alkaen – työpaikka on ollut minulle mieluisa ja toivon pysyväni jyvaskyläläisenä etnologina vastaisuudessaakin. Osoitankin kiitokseni inspiroivasta työilmapiiristä kollegoilleni Historicassa, Villa Ranassa ja Athenaeumissa.

Tämä tutkimus on syntynyt itsenäisen ja katkonaisen työprosessin tuloksena. Tutkimukseni kompositiosta ja sisällöistä olen keskustellut perusteellisesti vain Riina Haanpään ja Matleena Jäniksen kanssa. He myös lukivat tarpeellisella kriittisyydellä vielä ontuvan käsikirjoituksen, mistä lausun lämpimän kiitokseni molemmille.

Melkein kaikki tätä kirjaa varten työstämäni artikkelit ovat käyneet läpi kotimaisen tai kansainvälisen asiantuntija-arvioinnin. Lisäksi käsikirjoituksen kommentoivat kustantajan omat refereet. Piiloiset kiitokset lähetän kaikille anonyymiksi jääville arvioijille, joita tämän tutkimuksen taustalla on kymmeniä.

Kirjani julkaistaan Jyväskylän yliopiston Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen monitieteisessä julkaisusarjassa kunniakkaasti numerolla 100. Ensimmäisen kerran elämässäni saan osallistua myös kirjanjulkistamistilaisuuteen samppanjalasi kourassa. Olen tästä kaikesta saamastani huomiosta sekä otettu että ylpeä. Kippis ja kulaus, julkaisusarjan toimituskunta!

Kirjan kannen kuvasi yhteisellä matkallamme joulukuussa 2008 Matleena Jänis. Matleenalle kuuluu kiitos myös kannen suunnittelusta.

Selittelyjen loputtua,
Outi Fingerroos

VIITTEET

¹ Varsinainen *oral history* -liike syntyi 1940-luvulla Columbian yliopistossa Yhdysvalloissa. Täältä tutkimus levisi 1960-luvulla vanhalle mantereelle, ensin Isoon-Britanniaan, sitten Italiaan, Saksaan, Skandinaviaan, Baltiaan ja Venäjälle ja lopulta kaikkiin maanosiin. Ks. lisää eri maiden/maanosien tutkimuksesta: Thompson 1996; Portelli 1996; Hartewig 1996; Schwarzstein 1996; Meyer 1996; Fingerroos, Haanpää, Heimo & Peltonen 2006; Fingerroos, Laakkonen & Salmi-Niklander 2006; Jaago, Kõressaar & Rahi-Tamm 2006; Hinkle 2006; Zirnite 2006; Melnikova 2006. Suomeen muistitietotutkimus on tullut useaa eri tietä. Saksalainen historialiike ja oral history -liikkeen skandinaaviset muodot tulivat tunnetuksi työväen muistitietotutkimushankkeiden myötä. (Ks. Kalela 1983; 1984a; 1984b; 1984c; 1986; 2000; 2006.) Myös vuoden 1918 muistia ja muistamista tutkineet folkloristit ovat olleet kiinteästi tekemisissä työväen historian ja perinteen tutkimuksen kanssa, mutta ovat saaneet inspiraatiota poikkitieteellisistä akateemisista keskusteluista. (Ks. Fingerroos 2004a; Fingerroos & Peltonen 2006, 14–17; U. Peltonen 1984.) Etnologiseen tutkimukseen muistitieto sen sijaan on löytänyt paljon kansatieteellisen yhteisötutkimuksen (etenkin Anttila 1982) ja 1970-luvulla tapahtuneen paradigmanmuutoksen myötä. (Ks. Korkiakangas 1996; 2006; myös Halbwach 1966; 1967; 1992; Vansina 1988.) Toisaalta menneisyydestä kiinnostuneet amatöörit ovat aina kirjoittaneet, puhuneet ja tallentaneet muistitietoa. Muistitietotutkimuksen aalto siis on pyyhkäissyt Suomen yli useaan kertaan, ja nykyään tutkimusta tehdään monista lähtökohdista.

² Englanninkielisessä kirjallisuudessa käytetään käsitettä *oral history*, ruotsinkielellä vastaava käsite on *minneshistoria*. Suomen kieleen käsite on kotiutunut yleisimmin kahdessa eri muodossa. Poliittisen historian tutkija Jorma Kalela (1984b) on ehdottanut käytettäväksi *muistitietotutkimusta*. Ks. myös Kalela 2006; Ukkonen 2000, 13–16. Folkloristi Ulla-Maija Peltonen (1996, 32–33) on tuonut keskusteluun käsitteen *muistitietohistoria*.

³ Ks. aihepiiristä lisää Fingerroos 2004a; Fingerroos & Haanpää 2006; Ukkonen 2006. Kolmikentän idea on kypsynyt filosofi Jürgen Habermasilta saatujen virikkeiden pohjalta (ks. Habermas 1976, 123–141), ja siitä löytyy perusteellinen selvitys *Muistitietotutkimus – metodologisia kysymyksiä* -kokoelman artikkelista ”Muistitietotutkimuksen ydin-kysymyksiä” (Fingerroos & Haanpää 2006).

⁴ Historian ja kerronnan välisestä suhteesta tuli historiantutkimuksellekin tärkeä tutkimuskysymys 1980-luvulla, jolloin mennyt (aika ja tapahtumat) kuten koko historiantutkimus ymmärrettiin kertomuksen kaltaisena ja tulkintana. Tälläkin alueella kerronnallinen käänne toteutti Jean François Lyotardin ajatusta, jossa mikä tahansa ideologia, kuten edistys tai vaikkapa emansipaatio, saatettiin ymmärtää kertomuksena. Näin ollen myös historiantutkimus oli mahdollista käsittää suurena länsimaisena kertomuksena. Länsimaisen yhteiskunnan paradoksi vain on lyotardilaisen ajattelun mukaan siinä, että rationaalinen, diskursiivinen ja kaikin tavoin professionaalinen tieto korvasi perinteisissä yhteiskunnissa vallinneen kertomuksellisen tiedon (esim. muisti, perinne, kansanrunous, perimätieto, rituaalit jne.) muttei pystynyt perustelemaan itseään professionaalisesti tai tieteellisesti. Tosiasiallisesti länsimainen tieto siis perustui suuriin kertomuksiin sokeutuen itselleen. (Hyvärinen 2007, 127; ks. Foucault edeltä.) 2000-luvun suomalainen historiantutkimus, joka on epistemologiassaan kriittisesti ja emansipatorisesti suuntautunutta, on ottanut muistin ja kertomukset todesta. Saara Tuomaala esimerkiksi soveltaa tutkimukseensa *Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi* (2004) narratiivisia kertomusnäkökulmia ja intertekstuaalista metodia. Tuomaalan mukaan ”historiantutkimuksessa narratiivinen näkökulma merkitsee ennen kaikkea tietoisuutta tutkimusaineiston ja tutkimustekstien kerronnallisuudesta, kertomusluonteisuudesta, tekstuaalisuudesta sekä niiden historiallisista konteksteista.” Ks. erit. Tuomaala 2004, 29–30.

⁵ Käsitteet on tuonut suomalaiseen tutkimukseen Jorma Kalela 2000, 98.

⁶ Ilmaisu Karjalan kysymys sai muotonsa August Vilhelm Ervastian matkakertomuksessa *Muistelmia matkalta Venäjän Karjalassa kesällä 1879*. Ks. tarkemmin luvusta *Utopian synty – Karjalan kysymyksen ensimmäinen aalto*.

⁷ Kokoelman nimi avoin tämän kirjan ilmestyessä.

⁸ Englanninkielinen artikkeli ”NeoKarelianism in the Present-Day Karelia” on kirjan ilmestyessä prosessissa.

⁹ Lähtökohdiltaan ajatteluni poikkeaa siitä, mitä esimerkiksi Ulla-Maija Peltonen on kirjoittanut kollektiivisesta muistista ja muistin paikoista *Punakapinan muistoissa* (1996) ja *Muistin paikoissa* (2003).

¹⁰ Ulla-Maija Peltonen esimerkiksi kirjoittaa siitä teoksessaan *Muistin paikat* (2003) todeten, että kollektiivinen muisti ja muistin paikat ovat kiinteässä vuorovaikutuksessa keskenään. (Ks. U. Peltonen 2003, 188.) Peltonen käyttää ranskalaisen sosiologin Maurice Halbwachsin käsitettä *kollektiivinen muisti* merkityksessä henkilökohtaisiin muistoihin perustuva yhteisöllinen muisti. Kollektiivisen muistin vastinpariksi asettuu tällöin käsite *historiallinen muisti*, joka perustuu viralliseksi luokiteltaviin asiakirjoihin ja ilmenee instituution muistina ja historiantutkimuksen tuloksina. (Ks. Parot 2005, 500–502; Fingerroos 2006, 6; U. Peltonen 1996, 24; Lönnqvist 2007, 87.)

¹¹ Kollektiivista muistia määritellään suomalaiset tutkijat viittaavat usein ranskalaiseen sosiologiin Maurice Halbwachsiin. Halbwachs on durkheimilaisen tradition kantaja, joten muisti on hänelle ennen kaikkea sosiaalista toimintaa ja muistelun eri muodot yhteisöjen väliseen vuorovaikutukseen sidottua. Muisti voi Halbwachsin mukaan olla *omaelämäkerrallista*, *kollektiivista* ja *historiallista*. Näistä muodoista historiallinen muisti on valokuviiin ja asiakirjoihin tallennettua passiivista muistia, joka herätetään henkiin muistelutilanteissa kuten juhliissa. Kollektiivinen muisti asettuu historiallisen muistin vastinpariksi ollen aktiivista ja erilaisissa yhteisössä toimivien yksilöiden. Omaelämäkerrallinen muisti puolestaan on henkilökohtaista, joskin muistelu tapahtuu kollektiivisissa ja sosiaalisissa puitteissa. (Ks. tarkemmin

Korkiakangas 2006, 126–127; myös Lönnqvist 2007, 87–89.) Korkiakangas (2006, 127–128; myös Parot 2005, 500–502) toteaa sosiaalisen muistin olevan synonyyminen kollektiivisen muistin kanssa. Jälkimmäistä hän pitää yleisempänä kulttuurisena ja sosiaalisena lähestymistapana, kun taas sosiaalinen muisti on ryhmäkohtaista.

¹² Käsitteeseen *muistin paikka* Nora soveltaa Frances Yatesin antiikin ja keskiajan muistamisen tekniikoita, joissa asioiden muistamista helpotetaan erilaisin tilan hahmottamisen tekniikoin. Myös Maurice Halbwachs on viitoittanut Noran ajattelua teoksessaan *La topographie légendaire des évangiles en terre sainte* (1941). Siinä Halbwachs selvittää, miten pyhiinvaeltajat, raamatuntutkijat ja ristiretkeläiset ovat luoneet ja muokanneet Palestiinan historiallista maantiedettä. (Ks. tarkemmin M. Peltonen 1999, 99–100.)

¹³ Etnologi Bo Lönnqvist (2007, 89) on tarkastellut *lieux de mémoire*-käsitettä kriittisesti. Hän toteaa, että muistin paikat saa Noran käsitellessä hyvin konkreettisia, pysyviä ja pyhäksikin luokiteltavia ilmeneismuotoja. Nämä merkitykset houkuttelevat tutkijaa kronologioiden rakentamiseen, jota Lönnqvist pitää etenkin eurooppalaisen etnologian ja historian tutkimuksen ongelmana: ”Aikakausiajattelusta on tullut turvallinen, tutkimuksen rakennetta dominoiva, itsestään selvä kaanon.”

¹⁴ Näistä tunnetuimpia ovat Tommaso Campanellan teos *Città del Sole* (1620–1623, suom. *Aurinkokaupunki*), Francis Baconin tieteiskertomus ”Nova Atlantis” (1627; teksti ilmestyi kirjan *Sylva Sylvarum* yhteydessä vuonna 1752 ja on suomennettu nimellä *Uusi Atlantis* kokoelmassa Lahtinen 2002, 74–137), James Harringtonin kirja *Oceana* (1656), Denis Vairassen historia *Histoire des Séverambes* (1675–1679), David Humen teksti ”Idea of a Perfect Commonwealth” (1752; teksti ilmestyi Humen kirjoittamassa kokoelmassa *Political Discourses* (1752) ja on suomennettu nimellä *Täydellisen valtion idea* kokoelmassa Lahtinen 2002, 141–167) ja ihannoitujen ”hyvien villien kuvaukset”, kuten

Sadeurin *Terre Australien* (1676) ja Morellyn *Basiliade* (1753). Ks. eri vuosisatojen utopioiden ominaisuuksista Palmgren 1963, 5–21.

¹⁵ Raoul Palmgren (1963, 50–56) esimerkiksi on kirjoittanut, että totalitarismin uhka on vanha teema utopioiden historiassa. Hän mainitsee mm. Jack Londonin romaanin *Iron Heel* (1908), jossa suurkapitalistien ja fasistien harjoittaman toiminnan katsotaan uhkaavan koko ihmiskuntaa. Kiintoisia esimerkkejä ovat myös Konrad Lehtimäen romaani *Ylös helvetistä* (1917) ja August Strindbergin kirjassa *Svenska öden och äventyr* (1882) ilmestynyt essee ”De lycksaligas ö”. Tekstistä ilmestyi WSOY:n kustantamana suomennos *Onnellisten saari* vuonna 1912.

¹⁶ Ks. Waenerberg 2007, jossa mm. osoittaa, että karelianismi hyödynsi Karjalan valloitukseen ja uutuuteen liittyvää kokemus- tai elämysarvoa. Esimerkiksi taiteen kareliaanit ammensivat Karjalasta virikkeitä, mutta he eivät tehneet karjalaista taidetta. Karjalassa karjalaista taidetta tekeviä taas ei voi kutsua kareliaaneiksi.

¹⁷ Heimoaatteella tarkoitan tässä unelmaa itsenäisestä Suomesta, jonka osa myös Itä-Karjalan toivottiin olevan. Suomen itsenäistyttyä heimoaate kytkeytyi Itä-Karjalan retkiin ja unelmaan Suur-Suomesta. Tuore tutkimus aihepiiristä on Pimiä 2009.

¹⁸ Suomalaisen Kirjallisuuden Seura kustansi teoksen uusintapainoksen vuonna 2003, jota tässä on myös käytetty.

¹⁹ Sihvo myös totesi, että suomen kieli oli este sille, että *Karjalan kuvasta* voisi tulla sellainen kansainvälisesti luettu klassikko kuin Eric Hobsbawnin, A. D. Shithin ja Edward Saidin teoksista. Karjala-tutkijoiden onni kuitenkin lienee, että karelianismi kuulostaa ”orientalismita – lilliputtikoossa” eli tarjolla on runsaasti tutkimuksen motiiveja. Sihvon inspiroimana on syntynyt myös teos Fingerroos & Loipponen (toim.) 2007.

²⁰ Pietisen tehdas oli eteläkarjalaisen suojeluskuntatyön keskus, jonka alakerrassa sijaitsi puhelinkeskus ja yläkerrassa oli pommitehdas.

Tästä syystä tehdas oli punakaartilaiden seurannassa ja paikka tulenarka. Ks. Fingerroos 2004a, luku IV 2.2.; Eronen & Komonen 1930, 62–63; Paavolainen 1967, 84–85.

²¹ Oppaan nimi on muutettu. Matkaseurasta kiitän kollegoitani Riina Haanpäättä ja Terhi Willmania.

²² Tämä tapahtui pian sen jälkeen, kun ylipäällikkö päätti perustaa Kannaksen joukoille yhteisen johtoelimen ja asetti kenraaliluutnantti K. L. Oeschin joukkojen komentajaksi. Ks. Kuussaari & Suninen 1993, 350.

²³ Prikaatin komentopaikka sijaitsi Pohjoismaisen Yhdyspankin pankkiholvissa Punaisenlähteentorilla. Puolustus suunnitelman Armas Kemppi laati 18.6. Prikaatin IV Pataljoona, jota komensi majuri V. Kirma, ryhmitettiin puolustuslinja oikealle sivulle. Vasen puoli kuului everstiluutnantti T. Sorrin komentamalle III Pataljoonalle, ja keskelle ryhmitettiin majuri Kurt Bäckmanin komentama II Pataljoona. Kapteeni Amos Malisen komentama I Pataljoona sen sijaan ryhmitettiin reserviksi Patterinmäen taakse. Lisäksi taisteluihin oli varattu kevyt patteristo Monrepos'n puistoon, raskas patteristo Tienhaaraan ja kranaatinheitinkomppania Patterinmäelle. Ks. lisää mm. Elfvengren 2005, 845–847; Kuussaari & Suninen 1993, 402–403; myös Tarkki 1990, 42–62; 1996, 33–56.

²⁴ Psykologisen sodankäynnin merkitys on kiinnostanut aina sotahistorian tutkijoita. U. E. Moisala ja Pertti Alanen ovat kirjoittaneet Kannaksen suurhyökkäystä käsittelevän tilastollisen tutkimuksen *Kun hyökkääjän tie suljettiin* (1988). Kannaksen vuoden torjuntataisteluja he tarkastelevat kokonaisuutena ja toteavat, että sotilaiden taistelutahoon vaikutti kolme päätekijää: ensinnäkin poliittisena tekijänä maan miehittämisen pelko, ehdoitta antautumisen uhka ja Saksasta saatavat aseet, toiseksi sotilaskurin hyväksyminen, esimiesten taistelijaesimerkki ja päiväkäsken veloitteiden omaksuminen ja kolmanneksi aseiden vaikutus ja luottamus maan sotilaallisiin valmiuksiin. Tärkeysjärjestyksessä lähes samanarvoisina tekijöinä tutkijat mainitsevat ryhmä-

ja yksilöpsykologiset tekijät, kuten aseveljien luottamuksen säilyttämisen, pelon pelkuriksi nimeämisestä, vihollisen aseisiin tottumisen, hyökkäyksistä selviämisen, henkisen turtumisen sotaan ja tiedot taistelutuloksista muissa yksiköissä. (Moisala & Alanen 1988, 165–166, 198–199.) Erkki Mielonen (1968) ja Mikko Heikura (1967) ovat selvittäneet tutkimuksissaan pelkoon, pakokauhuun ja rintamajoukkojen mielialaan liittyviä kysymyksiä. Heikuran sosiologian lisensiaattityössä *Rintamajoukkojen mieliala* tarkastellaan Suomen armeijan joukkojen mielialoja vuosina 1941–1944. Heikura mainitsee, että päämaja ei ollut riittävästi tietoinen divisioonien todellisesta taistelutahdosta, mikä aiheutti jo Valkeasaarella vakavia ongelmia ja lopulta Venäläisten läpimurron. 10. Divisioonassa levinnyt pakokauhu oli omiaan laskemaan myös muiden Kannaksen divisioonien taistelutahdot. (Heikura 1967, 153; ks. myös Kuussaari 1957, 276–277.)

²⁵ Juhani Porvali (2007, 39) on todennut, että VKT-linjan rakennustöitä ei koskaan kunnolla edes käynnistetty, sillä Mannerheimin talvella (16.11.1943) antama käsky oli mahdoton, kuten Porvali asian ilmaisee: ”Elettiin vuoden pimeintä aikaa ja talvin oli jo kynnyksellä. Kartoilla se kyllä kävi päinsä – sisätiloissa.”

²⁶ Tarkalleen ottaen taisteluissa kaatui 19 miestä ja haavoittui 101 miestä. Ks. Kuussaari & Suninen 1993, 413; Porvali 2007, 41–42, 50–51.

²⁷ K. L. Oesch (1956, 5–6) ilmoittaa teoksen *Suomen kohtalon ratkaisu Kannaksella v. 1944* tavoitteeksi seuraavan: ”Pyrkimyksenä ei ole horjuttaa kenenkään mainetta eikä himmentää ansaittua sädekehää, vaan yksinomaan etsiä historiallista totuutta.” Lähteenä hän on käyttänyt erityisesti Valo Nihtilän antamia tietoja.

²⁸ Syitä menetykselle pohtii seikkaperäisesti myös Anssi Vuorenmaa 2007. Kiinnostavia ovat etenkin toteamuksensa: ”Päämajan erityisestä tuesta tai kiinnostuksesta Viipurin puolustusta tai puolustajia kohtaan ei ole mitään kirjallisia mainintoja. Käskyn mukaan Viipuria vain oli puolustettava.” ”On myös mahdollista, että ylemmät johtoportaat pys-

tyivät ennalta näkemään lopputuloksen ja säästivät reservejä, kalustoa ja materiaalia – . Joka tapauksessa vaikuttaa siltä, että ylemmät johdotoportaat jäivät passiivisina seuraamaan 20. Prikaatin puolustustaistelua. Puolustajat jätettiin selviytymään omin voimin parhaan kykynsä mukaan.” (Vuorenmaa 2007, 106–107.)

²⁹ Kannaksen taistelija Lauri Jäntti on kuvannut myös teoksissaan *Tykinjyskeessä jatkosodassa* (WSOY/1969) ja *Viipurin viimeinen päivä kesällä 1944* (WSOY/1964). Paikoin käytän lähteenä myös hänen uusinta teostaan *Sota Kannaksella 1944 ja Viipurin viimeinen päivä* (1985).

³⁰ Kirjan kolmannen painoksen (1956), jota olen tässä tekstissä käyttänyt lähteenä, takakannessa todetaan: ”Karjalan kannaksella kesällä 1944 käydyt suurtaistelut ovat tähän asti jääneet yhtenäistä kuvausta vaille. Näissä taisteluissa patterinpäällikkönä toimineen reservin kapteenin Lauri Jäntin teos täyttää niin ollen erään aukon jo melko tiiviissä sotakuvauksiemme rintamassa.” Vrt. Kuussaari 1957, 283–284.

³¹ Paljastuksen tekee Tammi 2005.

³² Eeva Tammi löysi artikkelia kirjoittaessaan *Karjala*-lehdestä (nro 36/2005) kiinnostavan johtolangan (ks. Tammi 2005, 251, viite 43). Siinä Heidi Hautala kirjoittaa, miten Viipurin menetys oli hänen isälleen Yrjö Hautalalle vaikea asia: ”Minulle syntyi sellainen käsitys, että isä tunsikin jonkinlaista syyllisyyttä siitä, että Viipuri menetettiin, vaikka hän ei olisi yksin voinut tehdä asian hyväksi mitään.” Eversti Hautala toimi kesällä 1944 IV Armeijakunnan esikuntapäällikkönä ja erosi pian sodan jälkeen tehtävistään.

³³ Artikkelin nimi sai alkunsa Eeva Tammen tekemästä veteraanihaastattelusta, jossa muuan haastateltava totesi: ”Viipuria ei aiottukaan pitää.” Samaista lausetta myös Airo toisteli ystävilleen. Kyseisestä aiheesta syntyi ensin sotahistoriallisen aikakauskirjan artikkeli, sittemmin artikkelikokoelma Elfvengren, Eero & Tammi, Eeva (toim.) (2007) *Viipuri 1944. Miksi Viipuri menetettiin?* Helsinki: WSOY. Ks. Elfvengren & Tammi 2007a, 11; Elfvengren & Tammi 2007c, 91.

³⁴ Eero Elfvengrenin ja Eeva Tammen toimittamassa kirjassa *Viipuri 1944. Miksi Viipuri menetettiin?* taas pohditaan seuraavaa: 1.) ”Tässä teoksessa pyritään uusimpaan tietoon pohjaavaan ja tieteelliset kriteerit täyttävään kokonaisuuteen Viipurin puolustamisesta.” 2.) ”Edelleen pyritään löytämään vahvistusta sille väitteelle, että jokin 20. Prikaatin yläpuolella olevista johtoportaista ei tarkoituksellisesti tehnyt kaikkeaan puolustustaistelun onnistumiseksi.” ja 3.) ”Julkisuudessa on sitkeästi esiintynyt väite siitä, että Lappeenrannan Huhtiniemessä olisi kesällä 1944 salaa teloitettu jopa 500 suomalaista sotilasta. Määrä vastaa 20. Prikaatin kesäkuun 1944 yhden ajankohdan kadonneiden määrää. Tässä teoksessa selvitetään kadonneiden todellinen määrä ja kohdalo.” (Elfvengren & Tammi 2007a, 12.)

³⁵ Göran Lindgren (2007, 284) kirjoittaa samansuuntaisesti: ”Yhteenvetona voi todeta, että 20 Prikaatilla oli hyvin heikot edellytykset onnistua tehtävässään. Osittain se johtuu prikaatista itsestään, mutta taustalla ”kummitelee” IV Armeijakunnan toiminta, jota voi luonnehtia selkeäksi heitteillejätöksi.”

³⁶ Myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistoon on tallennettu sota-aikaan liittyvää muistitietoa kokoelmaan *Sota-aika muistoissamme*. Sota-aikaan liittyvien kirjeiden kokoelma sijaitsee Tampereen yliopiston musiikintutkimuksen laitoksessa. Näitä aineistoja on toisen maailmansodan aikaisia suomalaisia sankarikuolemia käsittelevässä tutkimuksessaan *Isänmaan uhrin* (2006) hyödyntänyt Ilona Kempainen.

³⁷ Päämaja antoi myös vuonna 1943 ohjeet, joiden mukaan kuolemanrangaistus oli pantava käytäntöön yhden vuorokauden kuluessa tuomion julistamisesta. Rangaistustoimenpiteet tuli mieluiten suorittaa aamunkoitteessa, ja ennen sitä tuomitulle oli varattava aikaa valmistautua kuolemaan ja mahdollisuus puhua sielunhoitajan kanssa. Joukko-osastoon palautetuista karkureista tuli tehdä ilmoitus valvovan sk. piirin esikunnalle, ja aseellista pakkokeinoa käytettäessä henkensä me-

nettäneistä oli ilmoitettava myös yksiköihin 1018 ja 1134/10.Kpk. Ks. tarkemmin Kulomaa 1995, 326–327; Lindstedt 2008, 103–104.

³⁸ Suomalaisissa sotatuomioistuimissa langetettiin vuosina 1941–1945 tuomio noin 32 000 palvelurikoksesta. Pakoilu kasautui sotien aktiivimpiin jaksoihin, vuoden 1941 hyökkäysvaiheeseen ja torjuntataisteluihin kesällä 1944. Ks. Kulomaa 1995, 363.

³⁹ Teloitettujen luvut ovat pysyneet Kulomaan 1995 tekemien laskelmien jälkeen samoina, kuten huomaamme artikkelista Kulomaa & Nieminen 2008a, 96–97.

⁴⁰ Sotaväen rikoslaki (SRL, 30.5.1919/71) on sodanaikaisen oikeudenkäytön perusta. Kuolemaan tuomittua sotilasta ei haudata sankarihautaan eikä kuolinilmoituksessa yleensä viitata kuolintapaan ja sankaruuteen. Rintamajoukoille rangaistuksesta sen sijaan tiedotetaan julkisesti. Ks. näistä myös Lindstedt 1999, 121–152, 417–447.

⁴¹ Huhtiniemi oli ensimmäisen kerran esillä *Etelä-Saimaassa* 30. lokaakuuta 1971. Ks. lehtijuttu kokonaisuudessaan seuraavan luvun alusta.

⁴² Jukka Lindstedt kuvailee muitakin Lappeenrannan salaisuuteen kietoutuvia huhuja. Näistä yhdessä sotatuomari Toivo Tapanainen oli kertonut saaneensa määräyksen matkustaa 23.6.1944 Imatralle. Kaupungissa hänelle oli luettu ylipäällikön käsky karkureiden mahdollisimman ankarasta kohtelusta. Kertoja on mitä ilmeisimmin samainen mies, joka ilmaantui lehtijutun jälkeen *Lappeenrantalaisen* toimitukseen. Lappeenrannan mysteeri oli esillä myös TV 1:n dokumentissa ”Tosiasiaa: Lappeenrannan mysteeri” 17. lokakuuta 1991. Lindstedt kirjoittaa, miten dokumentissa vilautettiin paperinippua ja katsojan annettiin ymmärtää, että se on sotatuomari Tapanaiselta peräisin. Paperinipun alkuperälle dokumentti ei kuitenkaan antanut selvitystä. Lisäksi Lindstedt selvittää, miten Lappeenrannan kaupunginarkisto sai vuonna 1991 haltuunsa kopioina yli 200 sivun selvityksen Lappeenrannan alueen sisällissodan aikaisista puhdistuksista vuonna 1918. Kyseinen selvitys sisältää luetteloita sisällissodassa syytetyistä henkilöistä ja maininnan velvollisuudesta hävittää teloitusluettelot. Lindstedt esittää,

että televisiodokumentissa vilautettu paperinippu olisi juuri tämä sisällissodan 1918 asiakirja.

⁴³ Lindstedt toteaa myös vuonna 2008 kirjoittamassa artikkelissaan ”Teloitukset – ampumiset”, että kesällä 1944 teloitetuista sotilaskarkureista on olemassa tarkat tiedot ja toteaa vuosina 1939–1944 kuolemaan tuomittujen tarkaksi luvuksi 674, joista 579 tuomittiin kenttäoikeuksissa. Jatkosodassa teloitettujen ja ammuttujen karkurien ja kieltäytyjien määrä on 63. Ylikankaan (2007) esittämän jatkosodan teloitettujen ja ammuttujen karkurien ja kieltäytyjien lukumäärän 255 Lindstedt osoittaa paikkaansa pitämättömäksi. (Lindstedt 2008, 112, 114, 117–118.)

⁴⁴ Lindstedt viittaa myös tutkimuksensa alussa (s. 29) siihen, miten epäluotettavaa tietoa muistitieto on, ja että sitä on verrattava toisiin vastaaviin tietoihin ja aineistoihin. Etenkin poliittista vallankäyttöä, kuten sota-oikeuden päätöksiä, tutkittaessa muistitietoon liittyy Lindstedtin mukaan suuria ongelmia, sillä muistitiedon avulla saadaan paremminkin selville näkemyksiä ja tunteita. Vrt. Portelli 2002, 67.

⁴⁵ Myös Heikki Ylikangas (2007, 317) on ehdottanut, että tutkimusta tulisi jatkaa julkisin varoin rahoitetussa projektissa, mihin Jukka Lindstedt (2008, 143) toteaa: ”Mikäpä sinä, jos niin halutaan ja rahaa on. Mielestäni tyytyisi silti kysyä, onko yleistymässä tutkimustapa, jossa pettäväällä pohjalla olevat väitteet markkinoidaan suurella kohulla, minkä jälkeen toivotaan, että yhteiskunta tutkimusprojektin perustamalla hoitaisi asian varsinaisen tutkimisen.”

⁴⁶ Ylikankaan tuorein monografia *Yhden miehen jatkosota* ilmestyi tämän käsikirjoituksen valmistumisen jälkeen. Tutkimus on vastine teokselle Kulomaa & Nieminen (toim.) 2008.

⁴⁷ Lindstedt kritisoi Ylikangasta etenkin siitä, että tämän väitteet huomattavasti aiempaa korkeimmista teloituslukuista perustuvat ”pelkälle spekulatiolle”. Luvuissa tulisi pyrkiä totuuteen ja mahdollisimman suureen tarkkuuteen kaatuneiden omaistenkin vuoksi. Heille on merki-

tyksellistä tietää, onko läheinen henkilö todellakin kadonnut tai joutunut omien ampumaksi. (Lindstedt 2008, 117–120.)

⁴⁸ Kirjan kirjoittajista Ville Kivimäki esimerkiksi on tutustunut Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston Korsuperinneaineistoon, joka sisältää sotaveteraanien omakohtaisia kokemuksia sodasta. Kivimäen mukaan lähteiden kieli on vaikeaa ja järkyttävääkin, koska veteraanit saivat muistitietokeräyksessä kertoa vapaasti rintamakokemuksistaan. Kivimäki korostaa, että on eri asia, onko heitä haluttu kuunnella ”vai onko ollut mieluisampaa pitäytyä helpommissa tavoissa muistaa sotaa”. (Kivimäki 2008, 136.) Tuomas Tepora puolestaan kirjoittaa kaatuneista, joita hän pitää koko kansakunnan uhreina. Talvi- ja jatkosodan uhri-ajattelussa uskonto ja nationalismi sekoittuvat toisiinsa niin, että ”uskonto ohjasi uhrautumista isänmaan alttarille”. Ihanteilla ei Teporan mukaan ole juuri tekemistä se kanssa, kuinka veteraanit kokivat sodan. Kaoottiset ja ristiriitoja sisältävät henkilökohtaiset sotakokemukset siivottiin pois näkyviltä. (Tepora 2008, 109–110, 119, 123.)

⁴⁹ Toimittaja Pasi Jaakkonen puolestaan kirjoitti paikkansapitämättömistä valemuistoista viitaten samalla Ylikankaaseen (2007, 30–31), jossa käytti Lindqvistin muistoja todisteena teloitettujen hautaamisesta. Ks. Jaakkonen 2008, 191.

⁵⁰ Kansanrunousarkiston Korsuperinne-aineistossa näitä teemoja toisaalta on sivuttu. Ks. tarkemmin Kivimäki 2008.

⁵¹ Lähteenmäen kesäinen kolumni viritti *Helsingin Sanomien* mielipidesivuille myös kiivaan keskustelun. Karjalan Liiton puheenjohtaja, kansanedustaja Markku Laukkanen kirjoitti vastineen, jossa hän painotti karjalaisilla olevan täysi lupa muistella mennyttä – ilman sen kummempia poliittisia päämääriä tai latauksia. (Ks. Laukkanen, *Helsingin Sanomat* 7. elokuuta 2009.) Folkloristi Ulla Savolainen taas puolusti muistitietoa. Hän korosti omassa puheenvuorossaan, että folkloristiikassa ja etnologiassa tehty Karjala-aiheinen tutkimus purkaa tietoisesti stereotyyppioita luovutetusta Karjalasta ja on valmis kriitti-

seenkin keskusteluun aiheesta. (Ks. Savolainen, *Helsingin Sanomat* 8. elokuuta 2009.)

⁵² Saksalaiset pyysivät elokuussa 1941 suomalaisia ensimmäisen kerran osallistumaan saarroksissa olevan Leningradin valtaamiseen. Mannerheim kieltäytyi ja vetosi ylipäällikkyyteen liittyvään lupaukseensa olla koskematta Pietariin. (Hentilä 2000, 195.)

⁵³ Diplomaattisuhteet Englantiin katkesivat elokuussa heinäkuussa 1941 Petsamon pommitusten jälkeen.

⁵⁴ Kun Karjalan armeija saavutti vanhan valtakunnan rajan Laatokan pohjoisrannalla 23. heinäkuuta 1941, myös Kannaksella alkoi hyökkäys. Syyskuussa Karjalan armeija eteni Anuksen Karjalaan saapuen Syvärille 7. syyskuuta. Petroskoihin päästiin lokakuun alussa, ja se nimettiin uudelleen Äänislinnaksi. Hyökkäys päättyi Karhumäen valtauksen 5. joulukuuta 1941, mitä seurasi kaikilla Suomen rintamilla asemasota. (Hentilä 2000, 195–197.)

⁵⁵ Rauhansopimuksessa oli myös neuvoteltavia II Ryhmän asioita, joihin kuuluivat kysymykset sotakorvauksista ja Petsamon piiristä. Lisäksi neuvottelut kysymyksestä, joka koskee osittaista tai täydellistä demobilisaatiota, tuli jättää Moskovassa käytäviksi.

⁵⁶ Pika-asutuslain ja maanhankintalain syntytausta on sotatilannetta laajempi. Silvo Hietanen kirjoitti tutkimuksen *Siirtoväen pika-asutuslaki 1940* vuonna 1982. Tutkimuksessaan hän selvittää, miten maaky symys oli paitsi eurooppalainen ilmiö, myös vuoden 1922 asutuslakiin eli Lex Kallioon ja vuoden 1936 asutuslakiin palautuva prosessi. Ks. tarkemmin Hietanen 1982, 13–66.

⁵⁷ Keijo K. Kulhan väitöskirjassa *Karjalaisen siirtoväen asuttamisesta käyty julkinen keskustelu vuosina 1944–1948* (1969) selvitetään seikkaperäisesti siirtoväen asuttamiseen liittyvä poliittinen keskustelu, lainsäädäntötyö, etuoikeuskysymykset, maansaantiin ja -luovutukseen liittyvät keskustelut ja ruotsalaisalueiden asutustoiminta. Maaseudun sivistysliitto toteutti vuonna 1982 valtakunnallisen kirjoituskilpailun

aiheesta *Muistellaan asutustoimintaa*. Aineistoa kertyi n. 5700 sivua, jonka pohjalta julkaistiin samanniminen antologia (ks. Enwald-Aho (toim.) 1985).

⁵⁸ Lainaus Paasikiveltä on alun perin lähteestä Ranskan Helsingin-suurlähetystön raportti tapaamisesta Paasikiven kanssa. Finlande vuosi 1956. Quai. Ks. Seppinen 2006b, viite 368.

⁵⁹ Ks. myös Laitinen 2003 [online], jossa kirjoittaa Tampereella järjestetystä YYA-miehet Tampereella -paneelistä otsikolla ”Kekkonen nosti Karjala-kysymyksen esiin 1968”. Lahtinen siteeraa jutussaan entistä Neuvostoliiton Suomen suurlähettilästä Vladimir Stepanovia, jonka mukaan Kekkonen puhui usein alueluovutuksista. Keväällä 1968 Kekkonen yritti saada aikaan keskustelutilaisuuden alueellisista kysymyksistä Leoniz Brežnevin kanssa, joka kuitenkin torjui ajatuksen laajuutensa vuoksi. Stepanov myös totesi: ”Enää ei pitäisi olla aiheita, mistä ei voisi keskustella. Karjala-kysymystä olisi syytä käsitellä nykyistä syvällisemmällä tasolla.”

⁶⁰ Virrankoski (1994, 9) kertoo mm. kenraali Valeri Manilovin väittäneen 3.11.1993 jossain lehdessä, että Venäjä ei ole koskaan ollut hyökkääjänä tai pakottanut omaa ajatus- tai elämänmalliaan muille kansoille.

⁶¹ Kirjan nimiösivulla todetaan, että ”Tässä kirjassa esitetyt näkemykset ovat kirjoittajan omia eivätkä edusta ulkoasiainministeriön kantaa”.

⁶² Jukka Seppisen kirja *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917 1991. Strategia ja toiminta*. (2006b) herätti heti ilmestyttyään arvostelua. (Ks. esim Hentilä *Helsingin Sanomissa* 21.9.2006.)

⁶³ Ilmaisun yhdistivät Karjalaan Lehto & Timonen 1993, 90–91; pyhiinvaelluksista myös Gothóni 1997; 2000; Kilpeläinen 2000, 360–362.

⁶⁴ Vastauksia saatiin 432 kappaletta, mikä käsittää 5961 sivua tekstiä yhteensä 27 sidoksena. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansan-

runousarkisto ja Karjalan Liitto järjestivät uuden Karjalan kotiseutumattoja koskevan kirjoituskilpailun *Aikapyörällä Karjalaan* 15.6.–31.12.2007. Tähän keruuseen aineistoa saapui 1752 sivua 172 vastaaajalta. Kilpailuun lähetettiin myös runsaasti valokuvia sekä muutakin oheismateriaalia. Keruun antologia Lehto, Liisa (toim.) 2010: *Kaipaus Karjalaan. Matkoja kotiseudulle* (Helsinki: SKS) ei ole ehtinyt ilmestyä maaliskuuksi 2010.

⁶⁵ Lehto & Timonen vertaavat matkoja myös Arnold van Gennepin klassiseen siirtymärituaaliin (ks. Lehto & Timonen 1993, 101; van Gennepe 1960, 10–11, 189–190; Turner 1974, 166–230.)

⁶⁶ Karl Mannheim (1952) käyttää käsitettä kokemuksellinen sukupolvi, jonka hän jakaa kolmeksi tasoksi: samanikäisten ikäpolveksi, kokemukselliseksi ikäpolveksi ja mobilisoituneeksi sukupolveksi.

⁶⁷ Filosofit Jacques Derrida (1995) on käyttänyt tässä yhteydessä ilmaisua *mal d'archive*, jolla hän viittaa arkistoitujen muistojen luvattuun maahan. Ks. myös Stewen 1999.

⁶⁸ Isänmaallisuudessa ja nationalismissa on paljon sellaista uskonnonkaltaisuutta, josta W. Richard Comstock (1984, 508–512) kirjoittaa veratessaan uskonnon käsitettä tekstiin, joka on merkityksiltään avoin ja siten tulkinnanvarainen. Suomalaisessa tuoreessa uskontotieteellisessä tutkimuksessa uskonnonkaltaisuutta on löydetty niin anoreksiakerronnasta (Puuronen 2004) ja työttömien tarinoista (Taira 2006) kuin Toppeliusen *Maamme kirjasta* (Mikkola 2006) ja Eeva Joenpellon Lohja-sarjan naisten fiktiivisestä maailmasta (Mahlamäki 2005). Ks. myös Anttonen & Taira 2004, 34–25. Suomen kielessä sana *uskonto* tarkoittaa kuitenkin 'jonkun joukon jäsenten suhdetta yli-inhimillisiin asioihin' (*Suomen kielen sanakirja* 1996, 769), joten sana uskonto ei kielellisten sisältöjensä vuoksi mielestäni sovi Karjalan attribuutiksi.

⁶⁹ Karjalan Liiton ja Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiön tavoitteena on tukea ja edistää Karjalaan liittyvää henkistä ja aineellista viljelyä sekä vaalia karjalaisten perinteiden säilymistä maassamme. Karjalan Liitto 2008 [online]; KKES 2010 [online].

LÄHTEET

Tutkimusaineistot

Arkistot

Helsingin yliopiston Kirjasto (Hyk), Käsikirjoituskokoelmat / Toivo Kuulan henkilöarkisto.

- HYK Call. 310.10. Kirja otsikolla ”Arvosteluja. Toivo Kuula”.
- HYK Call. 310.11. Vihko otsikolla ”Alma Kuulan päiväkirja 1.2.1914–25.12.1919”.
- HYK Call 310.12. Vihko otsikolla ”Alma Kuulan muistelmia Toivo Kuulasta”.
- HYK Call 310.14. Kirjekuori otsikolla ”Sinikka Kuula-Marttiselle, *Suomen Kuvalehdelle* ym. tullutta Toivo Kuula aineistoa”.
- Komentajakapteeni Erkki Ainamon *Suomen Kuvalehdelle* lähettämä teksti otsikolla ”Toivo Kuulan ampumistapaus”.
- *Suomen Kuvalehdelle* 3.6.1960 lähetetty kirje otsikolla ”Arvoisa Toimitus”. Nimimerkki ”Silminnäkijä – nyt 50 vuotias”.
- Laitisen 29.8.1960 lähettämä kirje otsikolla ”Pianisti Sinikka Kuula, Helsinki”.

Johannes-Seura ry, Piikkiö.

- Johannes-seura ry:n säännöt.
- Toimintakertomus 2003. Toimintasuunnitelma 2005.

Jyväskylän Yliopisto, Keski-Suomen muistiarkisto (KSMA).

- KSMA CD 09/79: Sirkka Pöystin haastattelu 10. helmikuuta 2007 (Helsinki, Pikkuhuopalahti, Pöystin koti). Haastattelijana Outi Finngroos. Haastattelu käyttökiellessä (suullinen sopimus).

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kirkollisen kansanperinteen arkisto.

Kirkollisen kansanperinteen yleiskysely (SKHL) / Viipuri (tsk. ja msk).

Keruun on toteuttanut Helsingin yliopiston Suomen kirkkohistorian laitos. Aineisto siirrettiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanroutousarkistoon vuonna 2005.

— 1N: mies, s. 1889, Viipurin mlk.

— 3N: mies, s. 1891, Viipurin mlk.

— 4N–5N: aviopari, mies, s. 1906, Viipurin mlk; nainen, s. 1899, Viipuri.

Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistot.

— TKU/A/00/22: Viipurilaiset hautajaiset, haastattelut. Outi Fingerroos, 1996–1997. Haastateltava: Nainen s. 1907, Uuras.

— TKU/A/02/109: Työväen Arkiston tutkijan Risto Reunan haastattelu. Outi Fingerroos, 2002.

Internet

Aluepalautus ry / säännöt 2008 [online]. <http://www.aluepalautus.net/fi/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=35&Itemid=27> [Luettu 12.8.2008.]

Jälleenrakentajan jäljillä 2008: Keruukilpailu talvi- ja jatkosodan jälkeiseen aikaan liittyvästä muistitiedosta 1.1.–31.12.2008, esite [online]. <<http://www.finlit.fi/kra/keruut/jalleenrakentaja.pdf>> [Luettu 1.12.2008.]

Kansalaisvetoomus 2008/2010 [online]. <<http://kansalaisvetoomus.fi/>> [Luettu 12.8.2008 ja 23.2.2010.]

MOT Kielitoimiston sanakirja 1.0. 2005 [online]. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Kielikone Oy. [Luettu 23.11.2006.]

Tarton Rauha Ry / Säännöt 2008 [online]. <<http://tartonrauha.net/saannot.php>> [Luettu 12.8.2008.]

- Toivo Kuula -Seura Ry* 2005. <<http://www.tks.pp.fi>> [Luettu 28.1.2005.]
- Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö / Säätio* 2010 [online]. <<http://www.kkes.fi/saatio/>> [Luettu 23.2.2010.]
- Karjalan Liitto* 2008 [online]. <<http://www.karjalanliitto.fi/index.phtml?s=212>> [Luettu 12.8.2008.]
- Karjalan Liitto / Karjalan Liiton toiminta* 2008 [online]. <<http://www.karjalanliitto.fi/index.phtml?s=137>> Luettu [12.8.2008.]
- Lappeenranta / Palvelut / Kirjasto- ja arkistopalvelut / Etelä-Karjala-aineisto / Eteläkarjalaisia kirjailijoita / Hietamies* 2006 [online]. <<http://www.tks.pp.fi>> [Luettu 30.10.2006.]
- ProKarelia* 2006 [online]. <<http://www.prokarelia.net/fi/?x=prokarelia>>. [Luettu 26.11.2006.]
- ProKarelia* 2008 [online]. <<http://prokarelia.net/fi/>> [Luettu 12.8.2008.]

Lehdet ja lehtiartikkelit

- *Etelä-Saimaa* 30.10.1971: ”Teloitettujen hauta löytyi Huhtiniemestä.”
- *Helsingin Sanomat* 30.10.2004. > Ks. Niiniluoto 1978.
- *Ilta-Sanomat* 5.5.1958: ”Surmanlaukaus humussa ja sumussa.”
- *Johannekselainen*, heinäkuu 1964.
- *Karjala* 31.5.1956: ”Neuvostojohtajien vierailu syyskuussa?”
- *Karjala* 10.6.1956: ”Neuvostojohtajien vastausta vierailukutsuun odotetaan.”
- *Karjala* 21.6.1956: ”Huhuja Karjalasta sekä Helsingissä että Tukholmassa.”
- *Suomen Kuvalehti* 30.4.1960. > Ks. Sarkola 1960b.
- Arponen, Antti O. (2006) ”Viipurin menetyksestä 1944 keskustellaan edelleen. Eeva Tammi tutkii innolla sotahistoriaa.” *Karjala* 6.4.2006.

- Astikainen, Arto (2006) ”Karjala-kysymyksen hyvät ja pahat. Paasikivi oli petturi, Koivisto pelkuri, mutta Kekkonen yritti saada Karjalan takaisin.” *Helsingin Sanomat* 20.6.2006 [online]. <<http://www.hs.fi/kirjat/artikkeli/Karjala-kysymyksen++hyv%C3%A4t+ja+pahat/HS-20060620SI1KU02a6p>> [Luettu 20.8.2008.]
- Haapanen, Irmeli (2001) ”Kareliaanit ovat irti Pohjois-Karjalassa. Karelianismin renessanssista ei voinut 30 vuotta sitten uneksiakaan.” *Turun Sanomat* 5.7.2001. [Tekstissä Hannes Sihvon haastattelu.]
- Hentilä, Seppo (2006) ”Jukka Seppinen näkee neuvostoagentteja kaikkialla. Syyttelyyn lankeava tutkija tulkitsee ihan miten tahtoo vähiä lähteitään.” *Helsingin Sanomat* 21.9.2006 [online]. <<http://www.hs.fi/kirjat/artikkeli/Jukka+Seppinen+n%C3%A4kee+neuvostoangenteja+kaikki+alla/HS20060921SI1KU01bfg>> [Luettu 20.8.2008.]
- Immonen, Petri (2004) ”Viipurin kohtalonhetket.” *Helsingin Sanomat* 18.11.2004.
- Karjalainen-Manninen, Heljä (2003) ”Kuntamatka – kotiseutretki Johannekseen.” *Johannekselainen* marraskuu 2003.
- Laitinen, Mikko (2003) ”Kekkonen nosti Karjala-kysymyksen esiin 1968.” *Verkkouutiset* 18.9.2003, arkisto [online]. <<http://www.verkkouutiset.fi/arkisto/kotimaa/42054.html>> [Luettu 11.8.2008.]
- Laukkanen, Markku (2009) ”Karjalaisilla on lupa muistella.” *Helsingin Sanomat* 7.8.2009.
- Lindstedt, Risto (2004) ”Isän hetki.” *Suomen Kuvalehti* 88(30).
- Lähteenmäki, Maria (2009) ”Kuva menetystä Karjalasta on vinoutunut ja kuvitteellinen.” *Helsingin Sanomat* 4.8.2009.
- Manninen, Tuomas (2006) ”Isänmaan pettureita?” *Ilta Sanomat* 14.6.2006.
- Meuronen, Martti (1988) ”Teloitettujen ruumiit Huhtiniemen salahaudoissa.” *Lappeenrantalainen* 30.12.1988.
- Niiniluoto, Marja (1978) ”Pohjalainen pirunpolska.” *Helsingin Sanomat* 3.12.1978.

- Pihlaja, Jarkko (2004) ”Luovutetun Karjalan hautausmaita uhkaa tuho.” *Helsingin Sanomat* 21.5.2004.
- Rimpiläinen, Tuomas (2007) ”Taipalsaaren ’teloitettujen’ olivat väliaikaisesti haudattuja sankarivainajia.” *Turun Sanomat* 11.6.2007.
- Rusi, Alpo (2004) ”Tarvitaan Karelia Watch.” *Karelia Klubi* 1.
- Saarinen, Pasi (2007) ”Professori Ylikangas ’Syväkurkun’ kaikki Huhtiniemi-tiedot perättömiä.” *Helsingin Sanomat* 4.7.2007.
- Sarkola, Riku (1960a) ”Toivo Kuulan kuolema. Vanha mysteeri selviämässä.” *Suomen Kuvalehti* 30.4.1960.
- Savolainen, Ulla (2009) ”Menetetyn Karjalan muistojakin tutkitaan.” *Helsingin Sanomat* 8.8.2009.
- Stenbäck, Irma (2003) ”Karjala takaisin kirja kirjalta. Uuskarelianismi näkyy klassikoiden uusintapainoksina, tutkimuksessa ja Karjalanmatkoissa.” *Helsingin Sanomat* 23.11.2003. [Tekstissä Pekka Laaksosen haastattelu.]
- Vainio, Riitta (2005) ”Selvä enemmistö ei halua Karjalaa takaisin.” *Helsingin Sanomat* 21.8.2005 [online]. <<http://www.hs.fi/kotimaa/artikkeli/HS-Gallup+Selv%C3%A4+enemmist%C3%B6+ei+halua+Karjalaa+takaisin/1101980677358>> [Luettu 6.5.2008.]
- Valtonen, Veikko (2007) ”Turkulainen veteraani kertoo haudanneensa sotilaita Taipalsaarella.” *Turun Sanomat* 11.6.2007.

Valokuvat

Museovirasto, historian kuva-arkisto.

- KL 116179: Jatkosota IV, kenttäpostikortti.
- KL 125984: Jatkosota IV, kenttäpostikortti.
- KL 134621: Ryti tapaa Mannerheimin.
- KL 184250: Alma Kuula tyttäriin.

- KL 186143: Jatkosota V, Itä-Karjala, Äänislinna. Valokuva: Manninen.
- KL 19750516:403: Akseli Gallen-Kallela 1865–1931.
- KL 19470205:1: August Vilhelm Ervasti 1845–1900. Valokuva: Fritz Hjertzell, Helsinki.
- KL 209177: Toivo ja Alma Kuula.
- KL 25IX49: Jatkosota V, Itä-Karjala, Vieljärvi. Valokuva: Puolustusvoimat, Borg.
- Toivo Kuula kuolinvuoteella kaksi päivää ennen kuolemaansa / *Suomen Kuvalehti* 20/1919.

Outi Fingerroos, valokuvia vuosilta 2003–2007. Lupa henkilökuvien julkaisulle on pyydetty kuvatuilta.

- Ihantala, kesä 2003.
- Ihantalan taistelujen muistomerkki, kesä 2003.
- Sirkka Pöysti kotonaan Helsingissä, helmikuu 2007.
- Taulu Sirkka Pöystin kotona Helsingissä, helmikuu 2007.
- Viipuri, Harmaidenveljestenkatu (2 kuvaa), syyskuu 2004.

Kirjallisuus

- Agamben, Giorgio (1995) *Tuleva yhteisö*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ahonen, Sirkka (1998) *Historiaton sukupolvi. Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Anderson, Benedict (2007) *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Tampere: Vastapaino. [1983]
- Anttila, Veikko (1982) *Jyväskylän Tourula. Pieniyhteisötutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Anttonen, Pertti J. (1996) ”Myyttiset uhkakuvat ja puolustuseetos Suomen ja suomalaisuuden konstituoinnissa.” *Elektroloristi* 3(2) [online]. <http://www.joensuu.fi/~lorist/2/_96/ant296.html>
- Anttonen, Pertti J. (2005) *Tradition through modernity. Postmodernism and the nation-state in folklore scholarship*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Anttonen, Veikko (1999) ”Elämän kääntöpuolen etnografiaa: kuolema eri uskonnoissa ja kulttuuriperinteessä.” Teoksessa Eero Kuparinen (toim.), *Kun aika loppuu. Kuolema historiassa*, s. 11–37. Turku: Turun yliopisto, yleinen historia.
- Anttonen, Veikko & Taira, Teemu (2004) ”Uskontotiede uskonnollisuuden paikantajana.” Teoksessa Outi Fingerroos, Minna Opas & Teemu Taira (toim.), *Uskonnon paikka. Kirjoituksia uskontojen ja uskontoteorioiden rajoista*, s. 18–50. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Apo, Satu (1986) *Ihmesadun rakenne. Juonien tyypit, pääjaksot ja henkilöasetelmat satakuntalaisessa kansansatuaineistossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Appadurai, Arjun (2002) ”Disjuncture and difference in the global cultural economy.” Teoksessa Jonathan Xavier Inda & Renato Rosaldo (toim.), *The anthropology of globalization*, s. 46–64. Oxford: Blackwell Publishers Ltd. [1996]
- Armstrong, Karen (2004) *Remembering Karelia: a family's story of displacement during and after the Finnish wars*. New York: Berghahn books.
- Arponen, Antti O. & Meuronen, Martti (2006) *Teloitetut*. Lappeenranta: Kustannusosakeyhtiö Revontuli.
- Beck, Ulrich (1986) *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Bloch, Ernst (1959) *Das Prinzip Hoffnung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Bloch, Ernst (1985) > Ks. Rahkonen, Keijo & Sironen, Esa (toim.).
- Bloch, March (2003) *Historian puolustus*. Helsinki: Artemisia.

- Comstock, W. Richard (1984) ”Towards open definitions of religion.” *Journal of the American Academy of Religion* 52, 499–517.
- Derrida, Jacques (1995) *Mal d'archive*. Paris: Galilée.
- Eerola, Jari & Eerola, Jouni (1998) *Henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918*. Tammisaari: Tie Tammisaareen -toimikunta.
- Elfvingren, Eero (2005) ”Viipurin menetys kesällä 1944 ja sen historian kirjoituksesta.” Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen 2005 (toim.), *Jatkosodan pikkujättiläinen*, s. 18–50. Helsinki: WSOY.
- Elfvingren, Eero & Tammi, Eeva (2007a) ”Johdanto.” Teoksessa Eero Elfvingren & Eeva Tammi (toim.), *Viipuri 1944. Miksi Viipuri menetettiin?*, s. 9–13. Helsinki: WSOY.
- Elfvingren, Eero & Tammi, Eeva (2007b) ”Viipuri saa puolustajansa.” Teoksessa Eero Elfvingren & Eeva Tammi (toim.), *Viipuri 1944. Miksi Viipuri menetettiin?*, s. 69–82. Helsinki: WSOY.
- Elfvingren, Eero & Tammi, Eeva (2007c) ”Ylipäällikön asema ja osuus päätöksenteossa.” Teoksessa Eero Elfvingren & Eeva Tammi (toim.), *Viipuri 1944. Miksi Viipuri menetettiin?*, s. 85–97. Helsinki: WSOY.
- Elmgren-Heinonen, Tuomi (1953/1983) *Toivo Kuula*. Porvoo: WSOY. [1938]
- Enwald-Aho, Liisa (toim.) (1985) *Muistellaan asutustoimintaa. Antologia*. Helsinki: Maaseudun sivistysliitto.
- Eronen, Simo & Komonen, Antti (1930) *Karjala vapaussodassa I*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Ervasti, August Vilhelm (2005) *Muistelmia matkalta Venäjän Karjalassa 1879*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. [1881]
- Falk, Pasi (1999) ”Tuleva mennyt maailma.” Teoksessa Tuomas M. S. Lehtonen (toim.), *Lopun leikit. Uskon, historian ja tieteen eskatologiat*, s. 118–138. Helsinki: Gaudeamus.
- Fingerroos, Outi (2003) ”Karjalainen – heimolainen vai uusheimolainen.” Teoksessa Seppo Knuutila, Pekka Laaksonen & Ulla Piela (toim.), *Tutkijat kentällä*, s. 194–207. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Fingerroos, Outi (2004a) *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman tulkin-
nat Kannaksen muistitiedossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden
Seura.
- Fingerroos, Outi (2004b) ”Muistojen Karjala – utopiat paikasta.” *Sanan-
jalka* 46, 125–140.
- Fingerroos, Outi (2005) ”Kuulaa kalloon. Toivo Kuulan kuolema Viipu-
rissa.” Teoksessa Outi Fingerroos & Kaarina Koski (toim.), *Kuolema.
Elore* 12(1) [teemanumero, online]. <[http://cc.joensuu.fi/~loristi/1_06/
fin_b_1_05.pdf](http://cc.joensuu.fi/~loristi/1_06/fin_b_1_05.pdf)>
- Fingerroos, Outi (2006) ”Karjala – muistin ja utopian paikka.” *Alue ja ym-
päristö* 35(2), 3–14.
- Fingerroos, Outi (2007a) ”Karelia as a place of memories and utopias.”
Folklore 33 [online]. <[http://www.folklore.ee/Folklore/vol33/finger-
roos.pdf](http://www.folklore.ee/Folklore/vol33/finger-
roos.pdf)>
- Fingerroos, Outi (2007b) ”Uukareliaanit Nyky-Karjalassa.” Teoksessa
Outi Fingerroos & Jaana Loipponen (toim.), *Nykytulkintojen* Karjala, s.
16–32. Jyväskylä: Nykykulttuuri.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina (2006) ”Muistitietotutkimuksen ydin-
kysymyksiä.” Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo
& Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus – metodologisia nä-
kökulmia*, s. 25–48. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Mai-
ja (toim.) (2006) *Muistitietotutkimus – metodologisia näkökulmia*. Hel-
sinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi & Haltia, Marjatta & Toivonen, Outi (1999) *Johannes:
lähellä kaukana. Johannes-Seura ry:n 50-vuotisjuhlaulkaisu*. Piikkiö:
Johannes-Seura ry.
- Fingerroos, Outi & Koski, Kaarina (toim.) (2005) *Kuolema. Elore* 12(1)
[teemanumero, online]. <http://cc.joensuu.fi/~loristi/1_06/>
- Fingerroos, Outi & Laakkonen, Simo & Salmi-Niklander, Kirsti (2006)
”Finnish oral history network.” Teoksessa Outi Fingerroos, Anne Hei-
mo, Elina Makkonen, Jyrki Pöysä & Taina Ukkonen (toim.), *The oral*

- history network in the Nordic and Baltic context. *Elore* 13(1) [theme issue, online]. <http://www.elore.fi/arkisto/1_06/elorel_06.htm>
- Fingerroos, Outi & Loipponen, Jaana (2007) (toim.) *Nykytulkintojen Karjala*. Jyväskylä: Nykykulttuuri.
- Fingerroos, Outi & Loipponen, Jaana (2007) ”Uudella reitillä Karjalaan.” Teoksessa Outi Fingerroos & Jaana Loipponen (toim.), *Nykytulkintojen Karjala*, s. 7–15. Jyväskylä: Nykykulttuuri.
- Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (2006) ”Muistitieto ja tutkimus.” Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus – metodologisia näkökulmia*, s. 7–47. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi & Torkki, Terhi (2003) ”’Kun on tunteet’ – matkakertomus Karjalan Kannakselta.” *Informaatio* 1/2003, 10–11.
- Foucault, Michel (2005) *Tiedon arkeologia*. Tampere: Vastapaino. [1969]
- Van Gennep, Arnold (1960) *The rites of passage*. Chicago: The University of Chicago Press. [1909]
- Gothóni, René (1997) ”Eläytyminen ja etääntyminen kenttätutkimuksessa.” Teoksessa Anna-Maria Viljanen & Minna Lahti (toim.), *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätyöstä*, s. 136–148. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura.
- Gothóni, René (2000) *Tuntematon pyhiinvaeltaja*. Helsinki: WSOY.
- Grossberg, Lawrence (1997) *Bringing it all back home. Essays on cultural studies*. Durham: Duke University Press.
- Haanpää, Riina (2002) ”Pukkilan Jaska ja murha.” *Elore* 9(1) [online]. <http://cc.joensuu.fi/~loristi/1_02/haal02.html>
- Haanpää, Riina (2003) ”Tarinat Pukkilan Jaskasta eteläpohjalaisuuden ilmentäjänä.” *Sananjalka* 45, 97–114.
- Haavikko, Paavo (1978) *Soitannollinen ilta Viipurissa*. Helsinki: Otava.
- Haavio, Martti (1992) *Esseitä kansanrunoudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Habermas, Jürgen (1976) ”Tieto ja intressi.” Teoksessa Raimo Tuomela & Ilkka Patoluoto (toim.), *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet. Osa I*, s. 118–141. Helsinki: Gaudeamus.
- Habermas, Jürgen (1986) ”Moderni – keskeneräinen projekti.” Teoksessa Jussi Kotkavirta & Esa Sironen (toim.), *Moderni/postmoderni. Lähtökohtia keskusteluun*, s. 95–113. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Habermas, Jürgen (1987) *Eine Art Schadensabwicklung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hakamies, Pekka (2005) ”New culture on new territories.” Teoksessa Pekka Hakamies (toim.), *Moving in the USSR. Western anomalies and Northern wilderness*, s. 91–109. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Halbwachs, Maurice (1966) *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*. Soziologische Texte, Bd 34. Berlin: Luchterhand. [1925]
- Halbwachs, Maurice (1967) *Das Kollektive Gedächtnis*. Stuttgart: Ferdinand Enke. [1950]
- Halbwachs, Maurice (1992) *On collective memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hartwig, Karin (1996) ”Oral history in Germany.” Teoksessa David K. Dunaway & Willa Baum (toim.), *Oral history. An interdisciplinary anthology*, s. 363–379. Walnut Creek: AltaMira Press. [1984]
- Heikkinen, Kaija (1989) *Karjalaisuus ja etninen itsetajunta. Salmin siirtokarjalaisia koskeva tutkimus*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Heikkinen, Kaija (1996) ”Suomen karjalaisten identiteetti ja sen alueellinen konteksti.” Teoksessa Pekka Hakamies (toim.), *Näkökulmia karjalaiseen perinteeseen*, s. 13–35. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heikkinen, Kaija (2006) *Metsänpelko ja tietäjänaiset*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heikura, Mikko (1967) *Rintamajoukkojen mieliala. Tutkimus Suomen armeijan rintamajoukkojen mielialasta Suomen ja Neuvostoliiton välisen sodan aikana vuosina 1941–1944*. Sosiologian lisensiaattityö. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- Hentilä, Seppo (1994) *Jaettu Saksa, jaettu historia. Kylmä historiasota 1945–1990*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Hentilä, Seppo (2000) ”Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen 1917–1944.” Teoksessa Osmo Jussila, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi, *Suomen poliittinen historia 1809–1999*, s. 97–206. Helsinki: WSOY.
- Hietamies, Heikki (2004) *Sotatuomari*. Helsinki: Otava.
- Hietanen, Silvo (1982) *Siirtoväen pika-asutuslaki 1940. Asutuspoliittinen tausta ja sisältö sekä toimeenpano*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Hirn, Yrjö (1939) *Matkamiehiä ja tietäjiä*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Hirn, Yrjö (1990) *Valtameren saari*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. [1928]
- Hinkle, Maija (2006) ”Latvian-Americans in the Post-Soviet era: Cultural factors on return migration in oral history interviews.” Teoksessa Outi Fingerroos, Anne Heimo, Elina Makkonen, Jyrki Pöysä & Taina Ukkonen (toim.), *The oral history network in the Nordic and Baltic context. Elore 13(1)* [theme issue, online]. <http://www.elore.fi/arkisto/1_06/elorel_06.htm>
- Huononen, Viljo (1998) *Kuinka olisi jos oltaisiin*. Helsinki: Karelia Nova ry.
- Hyvärinen, Matti (2006) *Kerronnallinen tutkimus* [online]. <www.hyvarinen.info>
- Hyvärinen, Matti (2007) ”Kertomus ja kertomuksen rajat.” *Puhe ja kieli* 27(3), 127–140.
- Hyvärinen, Matti & Löyttyniemi, Varpu (2005) ”Kerronnallinen haastattelu.” Teoksessa Johanna Ruusuvoori & Liisa Tiittula (toim.), *Haastattelu. tutkimus, tilanteet, vuorovaikutus*, s. 189–222. Tampere: Vastapaino.
- Häikiö, Martti (2005) ”Jatkosodan ulkopolitiikka: pitkospuista rauhaan.” Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.), *Jatkosodan pikkujättiläinen*, s. 1092–1100. Helsinki: WSOY.

- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka (toim.) (2005) *Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta*. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus.
- Jaago, Tiiu & Kõressaar, Ene & Rahi-Tamm, Aigi (2006) "Oral history and life stories as a research area In Estonian History, Folkloristics and Ethnology." Teoksessa Outi Fingerroos, Anne Heimo, Elina Makkonen, Jyrki Pöysä & Taina Ukkonen (toim.), *The oral history network in the Nordic and Baltic context. Elore* 13(1) [theme issue, online]. <http://www.elore.fi/arkisto/1_06/elorel_06.htm>
- Jaakkonen, Pasi (2007) *Huhtiniemi – 400 kadonneen miehen mysteeri*. Jyväskylä: Minerva.
- Jaakkonen, Pasi (2008) "Syksyn 2007 sotateloituskeskustelu suomalaisessa julkisuudessa." Teoksessa Jukka Kulomaa & Jarmo Nieminen (toim.), *Teloitettu totuus – kesä 1944*, s. 183–229. Helsinki: Ajatus kirjat.
- Jakobson, Max (2003) *Tilinpäätös. Osa III*. Helsinki: Otava.
- Jussila, Osmo (1999) "Finland as a Grand Duchy, 1809–1917." Teoksessa Osmo Jussila, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi (toim.), *From Grand Duchy to a Modern State. A Political History of Finland since 1809*, s. 3–101. London: Hurst & Company.
- Jääntti, Lauri (1956) *Kannaksen suurtaisteluissa kesällä 1944. "Kesäsodan" taustaa, tapahtumia ja lähikuvia Panssaridivisioonan patterin päällikön näkökulmasta*. Porvoo: WSOY.
- Jääntti, Lauri (1985) *Sota Kannaksella ja Viipurin viimeinen päivä. Valkeasaaren teräsmyrskystä Vuosalmen tappajaisiin*. Porvoo: WSOY.
- Kalela, Jorma (1983) "Ihmiset kirjoittavat oman historiansa – Paperiliiton historiahanke." *Tiede & Edistys* 8(2), 25–36.
- Kalela, Jorma (1984a) "Minnesforskning, oral history och historierörelsen." *Sociologisk Forskning* 3–4/1984, 47–67.
- Kalela, Jorma (1984b) "Muistitietotutkimus ja historialiike." *Kotiseutu* 75(1), 4–5.
- Kalela, Jorma (1984c) "Mitä on kansanomainen historia. Miksi sen pitäisi kehittyä ja mihin sitä tarvitaan?" *Kotiseutu* 75(4), 179–182.

- Kalela, Jorma (1986) *Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944–1986*. Tampere: Paperiliitto ry.
- Kalela, Jorma (2000) *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kalela, Jorma (2006) ”Muistitiedon näkökulma historiaan.” Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus – metodologisia näkökulmia*, s. 67–92. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kamppinen, Matti & Kuusi, Osmo & Söderlund, Sari (2002) *Tulevaisuudentutkimus. Perusteet ja sovelluksia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kangaspuro, Markku (2000) *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä vuosina 1920–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kangaspuro, Markku (2010) ”Salaista kaupankäyntiä Karjalalla.” Teoksessa Outi Fingerroos & Maunu Häyrynen (toim.), *Kirjan nimi ei tiedossa* [artikkelikokoelma Karjalaan paluusta, ilmestyy 2010].
- Kansanaho, Erkki (1985) *Kirkko Karjalassa*. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino Oy.
- Karimo, Aarno (1937) *Karjalan nousu 1918*. Porvoo: WSOY.
- Karjalainen, Elina (1999) *Isän tyttö*. Helsinki: WSOY.
- Kaskimies, Einari (toim.) (1970) *Puhtain asein. Suomen marsalkan päiväkäskyjä vuosilta 1918–44*. Helsinki: Kustannus Oy Artikkelit.
- Kauranne, Antti (2004) *Kadonnut Viipurissa 20.6.1944. Dokumenttiraamani*. Helsinki: Gummerus.
- Kearl, Michael C. (1989) *Endings: a sociology of death and dying*. New York: Oxford University Press.
- Kekkonen, Jukka (2007) ”Kempin ja Bäckmanin oikeudenkäynnit.” Teoksessa Eero Elfvingen & Eeva Tammi (toim.), *Viipuri 1944. Miksi Viipuri menetettiin?*, s. 257–267. Helsinki: WSOY.

- Kemppainen, Ilona (2006) *Isänmaan uhrin – sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kivipeläinen, Hannu (2000) *Karjalaisten luostari? Luostarin ja yhteiskunnan interaktio maailmansotien välisenä aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kivimäki, Ville (2008) ”Rintamaväkivalta ja makaaberin ruumis – nuorten miesten matka puhtaudesta traumaan.” Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.), *Ruma Sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*, s. 135–179. Helsinki: Johnny Kniga.
- Korkiakangas, Pirjo (1996) *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Korkiakangas, Pirjo (2006) ”Muistin ja muistelun jäljillä etnologiassa.” Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus – metodologisia näkökulmia*, s. 120–144. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koski, Kaarina (2007) ”Mikä on kertomus? Tieteidenvälisyyden haasteita ’kertomusten’ tarkastelussa.” Teoksessa Kaarina Koski & Taina Ukkonen (toim.), *Narratiivisuus folkloristiiikassa*. *Elore* 14(1) [teemanumero, online]. <http://www.elore.fi/arkisto/1_07/kos_c_1_07.pdf>
- Kronlund, Jarl & Heiskanen, Raimo (1993) ”Suurhyökkäystä pidettiin mahdollisena mutta ei todennäköisenä.” Teoksessa Ari Raunio et al. (toim.), *Jatkosodan historia 4*, s. 276–281. Porvoo: WSOY.
- Kulha, Keijo K. (1969) *Karjalaisen siirtoväen asuttamisesta käyty julkinen keskustelu vuosina 1944–1948*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kulmaa, Jukka (1991) ”Huhtiniemen mysteeri – paljastus vai uutisanka Kannaksen karkureiden kohtalosta?” *Sotilasaikakauslehti* 66(1), 58–60.
- Kulmaa, Jukka (1995) *Käpykaartiin 1941–1944. Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana*. Helsinki: Painatuskeskus.
- Kulmaa, Jukka (1996) ”Kesän 1944 karkuriteloitukset huhujen ja asiakirjatietojen valossa.” *Historiallinen aikakauskirja* 94(1), 21–25.

- Kulomaa, Jukka (2008) ”Rintamakarkurin vaietut sivut.” Teoksessa Jukka Kulomaa & Jarmo Nieminen (toim.), *Teloitettu totuus – kesä 1944*, s. 147–182. Helsinki: Ajatus kirjat.
- Kulomaa, Jukka & Nieminen, Jarmo (2008a) ”Kesän 1944 rintamakarkuruus.” Teoksessa Jukka Kulomaa & Jarmo Nieminen (toim.), *Teloitettu totuus – kesä 1944*, s. 77–100. Helsinki: Ajatus kirjat.
- Kulomaa, Jukka & Nieminen, Jarmo (2008b) ”Miksi tämä kirja?” Teoksessa Jukka Kulomaa & Jarmo Nieminen (toim.), *Teloitettu totuus – kesä 1944*, s. 9–11. Helsinki: Ajatus kirjat.
- Kulomaa, Jukka & Nieminen, Jarmo (toim.) (2008), *Teloitettu totuus – kesä 1944*. Helsinki: Ajatus kirjat.
- Kuula, Alma (1968) *Virta venhettä vie. Päiväkirjat vuosilta 1901–1919*. Porvoo: WSOY.
- Kuussaari, Fero (1957) *Suomen sota 1941–1945. 7. osa: Venäläisten suurhyökkäys Karjalan kannaksella kesällä 1944*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kivi.
- Kuussaari, Eero & Suninen, Jouni (1993) ”Kannaksen joukot vetäytyvät vkt-linjalle ja ryhmittyvät puolustukseen.” Teoksessa Ari Raunio et al. (toim.), *Jatkosodan historia 4*, s. 349–431. Porvoo: WSOY.
- Laaksonen, Pekka (2005) ”Lukijalle.” Teoksessa Ervasti, August Vilhelm, *Muistelmia matkalta Venäjän Karjalassa 1879*, s. 7–10. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lahtinen, Mikko (toim.) (2002) *Matkoja utopiaan. Tommaso Campanella, Francis Bacon & David Hume*. Tampere: Vastapaino.
- Laitinen, Kai (1997) *Suomen Kirjallisuuden historia*. Helsinki: Otava.
- Lappalainen, Jussi T. (1981a) *Punakaartin sota I. Punaisen Suomen historia 1918*. Helsinki: Opetusministeriö, Punakaartin historiakomitea, Valtion painatuskeskus.
- Lappalainen, Jussi T. (1981b) *Punakaartin sota 2. Punaisen Suomen historia 1918*. Helsinki: Opetusministeriö, Punakaartin historiakomitea, Valtion painatuskeskus.

- Lavery, Jason (2006) *The history of Finland*. Westport (Conn.): Greenwood Press.
- Lehto, Liisa & Timonen, Senni (1993) ”Kertomus matkasta kotiin. Karjalaiset vieraina omilla maillaan.” Teoksessa Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki (toim.), *Kauas on pitkä matka. Kirjoituksia kahdesta kotiseudusta*, s. 88–105. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Levitas, Ruth (1990) *The concept of utopia*. New York: Philip Allan.
- Lindgren, Göran (2007) ”Viipurin taistelu – sotilasjohtamisen oppitunti.” Teoksessa Eero Elfvingren & Eeva Tammi (toim.), *Viipuri 1944. Miksi Viipuri menetettiin?*, s. 270–285. Helsinki: WSOY.
- Lindstedt, Jukka (1999) *Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.
- Lindstedt, Jukka (2008) ”Teloitukset – ampumiset.” Teoksessa Jukka Kulomaa & Jarmo Nieminen (toim.), *Teloitettu totuus – kesä 1944*, s. 101–145. Helsinki: Ajatus kirjat.
- Lönnqvist, Bo (2007) ”Locī memoriae – muistin paikat.” Teoksessa Maarit Knuuttila, Tiina-Riitta Lappi, Helena Ruotsala & Elina Salminen (toim.), *Hei, muistatkos...? Pirjo Korkiakankaalle omistettu 60-vuotisjuhlakirja 10.7.2007*, s. 87–96. Helsinki: Ethnos ry.
- Loipponen, Jaana (2009) *Telling absence: war widows, loss and memory*. Edinburgh: University of Edinburgh.
- Maffesoli, Michel (1995) *Maailman mieli. Yhteisöllisen tyylin muodoista*. Helsinki: Gaudeamus. [1993]
- Mahlamäki, Tiina (2005) *Naisia kansalaisuuden kynnyksellä. Eeva Jonpellon Lohja-sarjan tulkinta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mahlamäki, Tiina & Pyysiäinen, Ilkka & Taira, Teemu (toim.) (2008) *Pyhä. Raja, kielto ja arvo kansanomaisessa uskonnossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mannheim, Karl (1952) *Essays on the sociology of knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.

- Manninen, Ohto (2005) ”Puna-armeijan valmistelut asemasodasta suurhyökkäykseen.” Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.), *Jatkosodan pikkujättiläinen*, s. 835–853. Helsinki: WSOY.
- Manninen, Turo (1992) ”Tie sotaan.” Teoksessa Ohto Manninen et al. (toim.), *Itsenäistymisen vuodet 1917 1920. 1. Irti Venäjästä*, s. 244–432. Helsinki: Valtionarkisto.
- Melnikova, Ekaterina (2005) ”Recollections on 'narrative land' in oral tradition of Russian settlers to Karelia.” Teoksessa Pekka Hakamies (toim.), *Moving in the USSR. Western anomalies and Northern wilderness*, s. 66–78. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Melnikova, Ekaterina (2006) ”Within and beyond: oral history in Russia.” Teoksessa Outi Fingerroos, Anne Heimo, Elina Makkonen, Jyrki Pöysä & Taina Ukkonen (toim.), *The oral history network in the Nordic and Baltic context. Elore 13(1)* [theme issue, online]. <http://www.elore.fi/arkisto/1_06/elore1_06.htm>
- Meyer, Eugenia (1996) ”Oral history in Mexico and Caribbean.” Teoksessa David K. Dunaway & Willa Baum (toim.), *Oral History. An interdisciplinary anthology*, s. 343–350. Walnut Creek: AltaMira Press. [1984]
- Mielonen, Erkki (1968) *Pelko ja pakokauhu. Henkinen paine sodassa*. Helsinki: Kauppiaiden Kustannus Oy.
- Mikkola, Kati (2006) ”Uskonto, isänmaa ja isänmaausko.” Teoksessa Outi Fingerroos, Minna Opas & Teemu Taira (toim.), *Uskonnon paikka. Kirjoituksia uskontojen ja uskontoteorioiden rajoista*, s. 209–244. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mikkonen, K (toim.) (1967) *Mikko Reponen. Viipurin profeetta*. Helsinki: Kuva ja Sana.
- Mikkonen, K. (toim.) (1968) *Siunattua sanomaa. Viipurin profeetan Mikko Reponen kirjoitelmia*. Helsinki: Kuva ja Sana.
- Moisala, U. E. & Alanen, Pertti (1988) *Kun hyökkääjän tie suljettiin. Neuvostoliiton suurhyökkäys kesällä 1944 Karjalan kannaksella veteraanitutkimuksen ja neuvostolähteiden valossa*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

- Nenola-Kallio, Aili (1982) *Studies in Ingrian laments*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Nevakivi, Jukka (2000) ”Jatkosodasta nykypäivään 1944–1999.” Teoksessa Osmo Jussila, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi, *Suomen poliittinen historia 1809–1999*, s. 207–350. Helsinki: WSOY.
- Nevalainen, Pekka (1994) ”Ensimmäisestä maailmansodasta nykypäivään.” Teoksessa Heikki Kirkinen, Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.), *Karjalan kansan historia*, s. 347–550. Porvoo: WSOY.
- Nevalainen, Pekka (1998) ”Luovutetun Karjalan palauttamiskeskustelun vaiheet.” Teoksessa Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.), *Karjala. Historia, kansa, kulttuuri*, s. 250–254. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nevalainen, Pekka (2001) ”Many Karelias.” *Virtual Finland 1995–2007. The Ministry for Foreign Affairs of Finland* [online]. <<http://www.finland.fi/netcomm/news/showarticle.asp?intNWSAID=25907>>
- Niinistö, Jussi (2001) *Bobi Sivén. Karjalan puolesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nora, Pierre (1996) ”General introduction: between memory and history.” Teoksessa Lawrence D. Kritzman (toim.), *Realms of memory. The construction of the French past. Volume I: conflicts and division*, s. 1–20. New York: Columbia University Press.
- Nora, Pierre (1998) ”The era of commemoration.” Teoksessa Lawrence D. Kritzman (toim.), *Realms of memory. The construction of the French past. Volume III: Symbols*, s. 609–637. New York: Columbia University Press.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni (2008) ”Esipuhe.” Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.), *Ruma Sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*, s. 7–10. Helsinki: Johnny Kniga.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni (2008) (toim.), *Ruma Sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Oesch, K. L. (1956) *Suomen kohtalon ratkaisu Kannaksella v. 1944*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

- Ora, Yrjö (1928) *Viipurin suojeluskunta vuosina 1917–1927*. Viipuri: Viipurin suojeluskunta.
- Paasi, Anssi (1988) *On the border of the Western and Eastern worlds. The emergence of the utopia of the Wärtsilä community in Eastern Finland*. Joensuu: Joensuun yliopisto, kulttuuri- ja suunnittelumaantiede.
- Paasi, Anssi (1996) *Territories, boundaries and consciousness. The changing geographies of the Finnish-Russian border*. Chester: John Wiley & Sons.
- Paasivirta, Juhani (1957) *Suomi vuonna 1918*. Porvoo: WSOY.
- Paavolainen, Jaakko (1966) *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa I. 'Punainen terrori'*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Paavolainen, Jaakko (1967) *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa II. 'Valkoinen terrori'*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Paavolainen, Jaakko (1971) *Vankileirit Suomessa 1918*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Palmgren, Raoul (1963) *Toivon ja pelon utopiat*. Helsinki: Kansankulttuuri Oy.
- Parot, Jocelyn (2005) ”Haudatut muistot. Anamneesi sisällissodan ja siirtokarjalaisuuden leikkauspisteessä.” *Historiallinen aikakauskirja* 103(4), 497–505.
- Peltonen, Eeva (1993) ”Naisten viime sodat vuosikymmenten takaa.” Teoksessa Elina Haavio-Mannila & Riikka Raitis (toim.), *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*, s. 348–394. Porvoo: WSOY.
- Peltonen, Matti (1999) *Mikrohistoriasta*. Helsinki: Gaudeamus
- Peltonen, Matti (2006) ”Pierre Nora – muistin paikat.” Helsingin yliopisto, talous ja sosiaalishistoria, Historiantutkimuksen historian luentodiat [online]. <http://www.valt.helsinki.fi/staff/mpeltone/historiantutkimuksen%20historia/luento%2010_files/v3_document.htm> [Luettu 12.12.2006.]

- Peltonen, Ulla-Maija (1984) *Työväen muistitieto ja perinne. Selvitys työväen muistitiedon ja perinteen keruusta ja arkistoinnista sekä esitys työväen muistitiedon sisältöanalyysimalliksi*. Helsinki: Työväenperinne.
- Peltonen, Ulla-Maija (1996) *Punakapinan Muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Ulla-Maija (2003) *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Ulla-Maija (2006) ”Muistitieto folkloristiikassa.” Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus – metodologisia näkökulmia*, s. 93–119. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Ulla-Maija & Stenvall, Kirsti (1991) ”Myyttien symbolisista tulkinnoista.” Teoksessa Ulla-Maija Peltonen & Kirsti Stenvall (toim.), *Myytit ja symbolit. Kirjoituksia suomalaisista kulttuuritulkinnoista*, s. 8–15. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Pentikäinen, Juha (1969) ”The dead without status.” *Temenos* 4, 92–102.
- Pentikäinen, Juha (1990) *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemakulttuurista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pessi, Yrjö & Auvinen, Reino (1995) *Karjala-kysymys. Taloudellisia näkökohtia*. Helsinki: Karjalan Liitto.
- Pimiä, Tenho (2009) *Tähtäin idässä. Suomalainen sukukansojen tutkimus toisessa maailmansodassa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Portelli, Alessandro (1996) ”Oral history in Italy.” Teoksessa David K. Dunaway & Willa Baum (toim.), *Oral history. An interdisciplinary anthology*, s. 391–416. Walnut Creek: AltaMira Press. [1984]
- Portelli, Alessandro (2001) *The death of Luigi Trastulli and other stories. Form and meaning of oral history*. New York: State University of New York Press. [1990]
- Portelli, Alessandro (2002) ”What makes oral history different?” Teoksessa Robert Perks & Alistair Thomson (toim.), *The oral history reader*, s. 63–74. London: Routledge. [1998]

- Portelli, Alessandro (2003a) ”The massacre at the Fosse Adreatine. History, myth, ritual and symbol.” Teoksessa Katharine Hodgkin & Susanah Radstone (toim.), *Contested past. The politics of memory*, s. 29–41. London: Routledge.
- Portelli, Alessandro (2003b) *The order has been carried out. History, memory, and meaning of a nazi massacre in Rome*. New York: Palgrave MacMillan.
- Portelli, Alessandro (2006) ”Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?” Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus – metodologisia näkökulmia*, s. 49–64. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Porvali, Juhani (2007) ”Linnoistusjoukot.” Teoksessa Eero Elfvengren & Eeva Tammi (toim.), *Viipuri 1944. Miksi Viipuri menetettiin?*, s. 36–54. Helsinki: WSOY.
- Puuronen, Anne (2004) *Rasvan tyttäret. Etnografinen tutkimus anorektisen kokemustiedon kulttuurisesta jäsentymisestä*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Pöysti, Sirkka (2003) *Sain Karjalan takaisin*. Helsinki: Omakustanne.
- Rahkonen, Keijo & Sironen, Esa (toim.) (1985): *Ernst Bloch: Utopia, luonto, uskonto: Johdatusta Ernst Blochin ajatteluun*. Helsinki: Kansan sivistystyön liitto.
- Rahkonen, Keijo (1996) *Utopiat ja anti-utopiat. kirjoituksia vuosituhannen päätyessä*. Tampere: Gaudeamus.
- Raivo, Petri J. (2002) ”Sotahistorialliset matkakohteet Suomessa.” *Terra* 114(3), 125–136.
- Raivo, Petri J. (2007) ”Unohdettu ja muistettu suomalainen Karjala.” Teoksessa Outi Fingerroos & Jaana Loipponen (toim.), *Nykytulkintojen Karjala*, s. 55–74. Jyväskylä: Nykykulttuuri.
- Raninen-Siiskonen, Tarja (1999) *Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rantakari, K. N. (1919) *Vihollisen leirissä punaisen kapinan aikana*. Porvoo: WSOY.

- Rastas, Hannu (1999) ”Johannes-Seura ry.” Teoksessa Outi Fingerroos, Marjatta Haltia & Outi Toivonen (toim.), *Johannes: lähellä – kaukana*, s. 143–181. Piikkiö: Johannes-Seura ry.
- Reponen, Mikko (1945) *Taivaallinen näky*. Helsinki: Kuva ja Sana.
- Rintala, Paavo (1966) *Sotilaiden äänet. Kannaksen läpimurtotaisteluista 1944*. Helsinki: Weilin+Göös.
- Rinta-Tassi, Osmo (1986) *Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksenena*. Helsinki: Opetusministeriö, Punakaartin historiakomitea, Valtion painatuskeskus.
- Ruuth, Y. O. (1921) *Karjalan kysymys vuosina 1917–1920. Katsaus Karjala-kysymyksen poliittiseen luonteeseen*. Jyväskylä: K. J. Gummerus Osakeyhtiö.
- Saksi, Veikko (2005) *Karjalan palautus*. Helsinki: ProKarelia.
- Sallinen-Gimpl, Pirkko (1987) *Elävä karjalaisuus*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Sallinen-Gimpl, Pirkko (1994) *Siirtokarjalaisten identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Salminen, Esko (2007) *Päättymätön sota: sisällissota julkisessa sanassa 1917–2007*. Helsinki: Edita.
- Sana, Elina (2003) *Luovutetut. Suomen ihmislouvatukset Gestapolle*. Helsinki: WSOY.
- Sarkola, Riku (1960b) *Toivo Kuulan matkanpäätös. Murhenäytelmä Viipurissa 1918*. Helsinki: K. F. Puromiehen kirjapaino.
- Schwarzstein, Dora (1996) ”Oral history in Latin America.” Teoksessa David K. Dunaway & Willa Baum (toim.), *Oral history. An interdisciplinary anthology*, s. 412–424. Walnut Creek: AltaMira Press. [1984]
- Selén, Kari (2001) *Sarkatakkien maa. Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944*. Helsinki: WSOY.
- Seppinen, Jukka (1998) *Kohti Karjalaa. Pakko luovutettu Karjala tänään ja huomenna*. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino Oy, Karjala-lehti.

- Seppinen, Jukka (2006a) *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991. Strategia ja toiminta*. Helsinki: Ajatus kirja.
- Seppinen, Jukka (2006b) *Menetetty Karjala? Karjala-kysymys Suomen politiikassa 1940–2000*. Helsinki: Minerva.
- Sihvo, Hannes (2003) *Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. [1973]
- Soikkanen, Timo (1970) *Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Stewen, Riikka (1999) ”Silmä ja näkyvyyden meri. Moderni katse ja muistintulevaisuus.” Teoksessa Tuomas M. S. Lehtonen (toim.), *Lopun leikit. Uskon, historian ja tieteen eskatologiat*, s. 222–244. Helsinki: Gaudeamus.
- Suomen itsenäistymisen kronikka* (1992). Jyväskylä: Gummerus.
- Suomen kielen sanakirja* (1996). Helsinki: WSOY.
- Susiluoto, Ilmari (1999) *Pieni Karjalakirja*. Helsinki: Ajatus.
- Taira, Teemu (2006) *Työkulttuurin arvomuutos työttömien kerronnassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Takala, Hannu (2000) *Kun Karjala palautuu*. Lahti: Hannu Takala, Vuoksen Vartio.
- Tammi, Eeva (2005) ”Viipuria ei aiottukaan pitää kesällä 1944?” *Sotahistoriallinen aikakauskirja* 24, 228–255.
- Tammi, Eeva (2007) ”Veteraanien kertomaa.” Teoksessa Eero Elfvingen & Eeva Tammi (toim.), *Viipuri 1944. Miksi Viipuri menetettiin?*, s. 339–358. Helsinki: WSOY.
- Tarkka, Lotte (1988) ”Karjalan kuvaus kansallisena retoriikkana. Ajatuksia karelianismin etnografisesta asetelmasta.” Teoksessa Irma-Riitta Järvinen, Jyrki Pöysä & Sinikka Vakimo (toim.), *Monikasvoinen folklore*, s. 32–46. Helsinki: Helsingin yliopisto, kansanrunoustieteen laitos.
- Tarkka, Lotte (2005) *Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Tarkki, Uuno (1990) *Miksi menetimme Viipurin? Mitä todella tapahtui Viipurissa 20.6.1944?* Helsinki: Kirjayhtymä.
- Tarkki, Uuno (1996) *Taistelu Viipurista 20.6.1944. – Viipurin menetys ja oikeudenkäynti!* Jyväskylä: Gummerus.
- Tepora, Tuomas (2008) ”Elävät vainajat’ – kaatuneet kansakuntaa velvoittavana uhrina.” Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.), *Ruma Sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*, s. 103–132. Helsinki: Johnny Kniga.
- Thompson, Paul (1996) ”The development of oral history in Britain.” Teoksessa David K. Dunaway & Willa Baum (toim.), *Oral history. An interdisciplinary anthology*, s. 351–362. Walnut Creek: AltaMira Press. [1984]
- Tikka, B. & Balasov, J. & Stepakov, V. (2002) *Karjalan Kannas sotien jälkeen v. 1940–1941, 1944–1950*. Pietari: Karelija – historian ja kotiseudun tutkimusyhdistys, Turussel.
- Tikka, Marko & Arponen, Antti (1999) *Koston kevät. Lappeenrannan teloitukset 1918*. Helsinki: WSOY.
- Tilley, Christopher (1994) *A phenomenology of landscape. Places, paths and monuments*. Oxford: Berg Publishers.
- Timonen, Senni (2004) *Minä, tila, tunne. Näkökulmia kalevalamittaiseen kansanlyriikkaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tommila, Päiviö (1989) ”Mitä oli olla suomalainen 1800-luvun alkupuolella.” Teoksessa Päiviö Tommila (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*, s. 51–65. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- Torsti, Pilvi (2008) ”Historiapoliitikkaa tutkimaan. Historian poliittisen käytön typologian kehittelyä.” *Kasvatus & Aika* 2(2) [online]. <http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=119>
- Tuomaala, Saara (2004) *Työätekevistä käsistä puhtaksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Turner, Victor (1974) *Dramas, fields, metaphors. Symbolic action in human society*. Ithaca: Cornell University Press.

- Ukkonen, Taina (2000) *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ukkonen, Taina (2006) ”Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa.” Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus – metodologisia näkökulmia*, s. 175–198. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Upton, Anthony F. (1981) *Vallankumous Suomessa 1917 1918. II osa*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Utriainen, Terhi (1999) *Läsnä, riisuttu, puhdas. Uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Uusi sivistyssanakirja* (1993). Helsinki: Otava.
- Vansina, Jan (1988) *Oral tradition as history*. London: James Currey.
- Vilkuna, Kustaa (1949) ”Puukkojunkkarit, rahahäät ja heränneet.” *Kotiseutu* 50(13), 131–135.
- Vilkuna, Kustaa (1969) *Kansantaide ja perinnepolitiikka: Kansantaiteen seminaari Seinäjoella 10.6.–15.6.1968*. Helsinki: Suomen Kulttuurirahasto.
- Virrankoski, Pentti (1994) *Karjala takaisin – suhteet Venäjään terveiksi*. Lappeenranta: Karjala-kirja, Karjalan Kirjapaino Oy.
- Vuorenmaa, Anssi (2007) ”Ylemmän johdon toimet Kannaksella.” Teoksessa Eero Elfvingen & Eeva Tammi (toim.), *Viipuri 1944. Miksi Viipuri menetettiin?*, s. 98–108. Helsinki: WSOY.
- Waenerberg, Annika (2007) ”Karelianismi kuvataiteessa – katoavasta luonnonvarasta ikiliikkujaksi.” Teoksessa Outi Fingerroos & Jaana Loipponen (toim.), *Nykytulkintojen Karjala*, s. 202–225. Jyväskylä: Nykykulttuuri.
- Ylikangas, Heikki (1976) *Puukkojunkkareitten esiinmarssi. Väkivaltari-kollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825*. Helsinki: Otava.

Ylikangas, Heikki (2007) *Romahtaako Rintama. Suomi puna-armeijan puristuksessa kesällä 1944*. Helsinki: Otava.

Ylikangas, Heikki (2009) *Yhden miehen jatkosota*. Helsinki: Otava.

Zirnîte, Mâra (2006) "National oral history – Time of change project." Teoksessa Outi Fingerroos, Anne Heimo, Elina Makkonen, Jyrki Pöysä & Taina Ukkonen (toim.), *The oral history network in the Nordic and Baltic context*. *Elore* 13(1) [theme issue, online]. <http://www.elore.fi/arkisto/1_06/elore1_06.htm>

LIITE

Karjala utopiana -tutkimuksen tausta-artikkelit ovat:

- Fingerroos, Outi (2004) ”Muistojen Karjala – utopia paikasta.” *Sananjalka* 46.
- Fingerroos, Outi (2005) ”’Kuulaa Kalloon’: Toivo Kuulan kuolema Viipurissa” Teoksessa Outi Fingerroos & Kaarina Koski (toim.), *Kuolema. Elore* 12(1) [teemanumero, online]. <http://www.elore.fi/arkisto/1_05/fin_b_1_05.pdf>
- Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (2006) ”Muistitiedon tutkimisesta.” Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi & Haanpää Riina (2006) ”Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä.” Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi (2006) ”Karjala – muistin ja utopian paikka.” *Alue ja ympäristö* 35(2).
- Fingerroos, Outi (2006) ”The Karelia of memories – Utopias of a place.” *Folklore* 33 [online]. <<http://www.folklore.ee/Folklore/vol33/fingerroos.pdf>>
- Fingerroos, Outi (2007) ”Uuskareliaanit Nyky-Karjalassa.” Teoksessa Outi Fingerroos & Jaana Loipponen (toim.), *Nykytulkintojen Karjala*. Jyväskylä: Nykykulttuuri.
- Fingerroos, Outi & Loipponen, Jaana (2007) ”Uudella reitillä Karjalaan.” Teoksessa Outi Fingerroos & Jaana Loipponen (toim.), *Nykytulkintojen Karjala*. Jyväskylä: Nykykulttuuri.
- Fingerroos, Outi (2008) ”Karelia: a place of memories and utopias.” *Oral Tradition Journal* 23(2) [online]. <<http://journal.oraltradition.org/issues/23ii/fingerroos>>

- Fingerroos, Outi (2008) ”Lappeenranta ja Viipuri 1944.” Teoksessa Tiina Mahlamäki, Ilkka Pyysiäinen & Teemu Taira (toim.), *Pyhä. Raja, kieltö ja arvo kansanomaisessa uskonnossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi (2010) ”Muisti, kertomus ja historia.” Teoksessa Pertti Grönholm & Anna Sivula (toim.), *Menneen jäljillä*. Turku: Turun historiallinen yhdistys.
- Fingerroos, Outi (2010) ”Karjalan kysymyksen kolme aaltoa.” Teoksessa Outi Fingerroos & Maunu Häyrynen (toim.), Kirja prosessissa maaliskuussa 2010.
- Fingerroos, Outi (2010/2011) ”The history and politics of the Karelian issue.” Teoksessa Taina Kinnunen & Ari Kivimäki (toim.), *Finland in World War II: History, memory, interpretations*. Leiden & Boston: Brill. Kirja prosessissa helmikuussa 2010.
- Fingerroos, Outi (2010/2011): ”NeoKarelianism in the Present-Day Karelia.” Artikkelit prosessissa maaliskuussa 2010.

HENKILÖHAKEMISTO

Merkintä ”v” sivunumeron perässä tarkoittaa viitettä.

- Agamben, Giorgio 175–176, 248
Aho, Juhani 27–28
Ahtisaari, Martti 134, 140
Ainamo, Erkki 48–49
Airo, Aksel Fredrik 74, 82–84, 198v33
Alanen, Pertti 74, 196v24
Anderson, Benedict 184
Anttonen, Veikko 18
Arra, Pentti 76
Arkimies, Risto 68
Arponen Antti O. 68, 84–84, 101, 105–106, 113
Astikainen, Arto 140
Aukee, K. A. 156
Bacon, Francis 23, 194v14
Basilier, Hjalmar 28
Bloch, Ernst 25, 186, 247
Bloch, Marc 14
Brežnev, Leonid 204v59
Bäckman, Kurt 71, 196v23
Campanella, Tommaso 23, 194v14
Comstock, W. Richard 205v68
Derrida, Jacques
Elfvengren, Eero 69–70, 73, 199v34
Elmgren-Heinonen, Tuomi 17, 50, 59
Enckell, Carl 125, 129–130
Ervasti, August Vilhelm 28–31, 120, 193v6
Fagerholm, Karl-August 132
Falk, Pasi 185–186
Fingerroos, Outi 189
Foucault, Michel 13–14, 62
Gallen-Kallela, Akseli 27, 30

Van Gennepe, Arnold 205v65
Gogol, Nikolai 137
Gorbatšov, Mihail 140
Gothóni, René 157
Gylling, Edvard 29
Haanpää, Riina 189, 196v21
Haavikko, Paavo 17, 107
Habermas, Jürgen 32, 147–148, 192v3, 246
Hakamies, Pekka 174
Halbwachs, Maurice 193v10, 193v11
Halonen, Pekka 27
Halonen, Tarja 134
Hanecock, Bill 131
Harrington, James 194v14
Hautala, Heidi 198v32
Hautala, Yrjö 198v32
Heikka, Pekka 45
Heikkinen, Kaija 177
Heikura, Mikko 197v24
Heinrichs, Axel Erik 74, 83–84
Heiskanen, Raimo 72
Hentilä, Seppo 120, 148, 246
Hietamies, Heikki 67, 88, 91–94
Hietanen, Silvo 203v56
Hiru, Yrjö 27
Hitler, Adolf 120
Hobsbawn, Eric 195v19
Hruštšev, Nikita 132
Hume, David 194v14
Huunonen, Viljo 176, 247
Hyvärinen, Matti 15
Hämäläinen, Ville (kuvitteellinen henkilö) 89
Immonen, Petri 68
Jaakkonen, Pasi 104, 106, 202v49
Jakobson, Max 132–133

Jeltsin, Boris 134
Joenpelto, Eeva 205v68
Jussila, Osmo
Jänis, Matleena 189
Jäntti, Lauri 74–78, 82, 198v29, 198v30
Järnefelt, Eero 27
Kajanus, Robert 47
Kalela, Jorma 191v2, 192v5
Kangaspuro, Markku 140–141, 146
Kansanaho, Erkki 152, 156
Karjalainen, Elina 175
Karjalainen-Manninen, Heljä 161–162
Kauranne, Antti 67, 88–92
Kekkonen, Ilmo 110–111
Kekkonen, Jukka 112, 115
Kekkonen, Urho Kaleva 132–133, 140, 204v59
Kempainen, Ilona 68, 98, 199v36
Kemppi, Armas 70–71, 76, 90, 196v23
Kilpinen, Yrjö 47
Kinnunen, Taina 19
Kirma, Viljo 196v23
Kirves, Jenni 101, 106, 108–109
Kivimäki, Ari 19
Kivimäki, Ville 202v48
Koivisto, Juhani 17
Koivisto, Mauno 134, 140–141
Kollontai, Aleksandra 125
Kotilainen, Otto 47
Kronlund, Jarl 72
Kulha, Keijo K. 128, 203v57
Kulomaa, Jukka 95, 97, 104, 106–108, 200v39
Kuula, Alma 16, 40, 42–43, 48, 51–56, 60–61
Kuula Aune 51
Kuula, Matti 51
Kuula(-Marttinen), Sinikka 17, 42, 52–53, 55

Kuula, Susanna 51
Kuula, Toivo 16–17, 37–61
Kärki, Toivo 7
Laaksonen, Pekka 7, 28–29
Laatikainen, Taavetti 83–84
Lahtinen, Mikko 24, 175, 246
Laitinen, Mikko 204v59
Lappalainen, Jussi T. 38
Laukkanen, Markku 202v51
Leino, Eino 27
Lehtimäki, Konrad 195v15
Lehto, Liisa 158–159, 205v65
Lindgren, Göran 199v35
Lindqvist, Lauri 110, 202v49
Lindstedt, Jukka 95, 98–100, 99–100, 104, 108, 200v42,
201v43, 201v44, 201v45, 201v47
Lindstedt, Risto 165
Linna, Väinö 37, 48
Lintulahti, Arvo 40
Loipponen, Jaana 7
London, Jack 195v15
Luoma, Einari 43
Luther, Martin 177
Lytard, Jean François 192v4
Lähteenmäki, Maria 119, 202v51
Lönnqvist, Bo 194v13
Lönnrot, Elias 27, 29, 245
Maasalo, Arvo 47
Madetoja, Leevi 47
Maffesoli, Michel 162
Malinen, Amos 196v23
Manilov, Valeri 204v60
Manninen, Tuomas 84–85
Mannerheim, K. G. E. 27, 70, 72, 81–83, 121, 147, 197v25,
203v52

Mannheim, Karl 205v66
Melnikova, Ekaterina 173
Meri, Veijo 107
Meuronen, Martti 98, 101–103, 106, 113
Mielonen, Erkki 77, 197v24
Mikkonen K. 19, 150
Moisala, U. E. 74, 196v24
Molotov, Vjatšeslav 125–126
More, Thomas 23
Morelly 195v14
Nevakivi, Jukka 134
Nevalainen, Pekka 129–130
Nieminen, Jarmo 95, 106–107
Nihtilä, Valo 74,83–84, 197v27
Nissinen, Tatu 127
Niukkanen, Juho 129
Nora, Pierre 21–22, 194v12, 194v13
Nylund, Mauritz 44
Näre, Sari 101, 106, 108–109
Närhinsalo, Timo 165
Oesch, Lennart 196v22, 197v27
Paasi, Anssi 33, 248
Paasikivi, Juho K. 125, 129–130, 140, 204v58
Paasio, Rafael 114
Paasivirta, Juhani 37
Paavolainen, Jaakko 37
Paavolainen, Katri 164
Paavolainen, Olavi 122–123
Palmgren, Raoul 195v15
Palmgren, Selim 47
Pekkala, Mauno 130
Peltonen, Eeva 111
Peltonen, Ulla-Maija 22, 37, 57, 191v2, 193v9, 193v10
Pentikäinen, Juha 57
Penttilä, Seppo (kuvitteellinen henkilö) 92 94

Penttilä, Veikko (kuvitteellinen henkilö) 92–95
Petäys, Onni 45
Pihlaja, Jarkko 164
Pimiä, Tenho 185
Pirinen, Oskar Einar 45
Platon 23
Portelli, Alessandro 86, 111
Porvali, Juhani 197v25
Pöysti, Sirkka 19 20, 27, 149, 168–179, 186, 247
Rahkonen, Keijo 24, 26
Raivo, Petri 167
Rangell, Jukka 120
Rasila, Viljo 37
Reponen, Joonas Joonaanpoika 150
Reponen, Joonas Yrjönpoika 150
Reponen, Mikko 19–20, 27, 149–157
Reuna, Risto 114
Rintala, Paavo 86
Rudnev, A. 60
Ruotsalainen, Paavo 152
Rusi, Alpo 165
Ruuth, Y. O. 29, 120, 145–150
Ryti, Risto 81–82
Sadeur 195v14
Said, Edward 195v19
Sailo, Alpo 47
Saksi, Veikko 19, 143, 145–147, 165
Salminen, Esko 37
Salonen, Otto 79
Sana, Elina 112–113
Santavuori, Aapo 154
Sarkola, Riku 17, 47–48, 51
Savolainen, Ulla 202v51
Seppinen, Jukka 19, 130, 133, 138–141, 147, 204v62
Sibelius, Jean 27, 44

Sihvo, Hannes 32–33, 195v19
Sivén, Bobi 29
Shith. A. D. 195v19
Sorri, Teppo 196v23
Stalin, Josif 130, 134–136
Stepanov, Vladimir 204v59
Strindberg, August 195v15
Susiluoto, Ilmari 19, 133, 136–139, 141, 147
Syväkurkku (nimetön lappeenrantalainen mies) 99, 103–105
Tammi, Eeva 68, 74, 80, 82–85, 90, 198v31, 198v32, 198v33,
199v34
Tapanainen, Toivo 92, 99, 103–105, 110, 200v42
Tarkki, Uuno 78–80, 82
Tepora, Tuomas 202v48
Tikka, Marko 106
Timonen, Senni 158–159, 205v65
Topelius, Zacharias 205v68
Tuomaala, Saara 192v4
Turtola, Martti 84
Törmavaara, Bertel 149
Vairasse, Denis 194v14
Vanhanen, Matti 104
Virrankoski, Pentti 19, 133–136, 141, 147, 204v60
Voroshilov, Kliment 131
Vuorenmaa, Anssi 197v28
Waenerberg, Annika 195v16
Willman, Terhi 161, 196v21
Yates, Frances 194v12
Ylikangas, Heikki 105, 107–108, 201v45, 201v46, 201v47,
202v49
Ždanov, Andrei 130

SUMMARY

Karelia – A Place of Utopias

Outi Fingerroos

The term "Karelianism" refers to an idealistic interest taken by scholars and artists in Karelia and particularly in the Dvina and Olonets regions of Karelia. *The Kalevala*, the Finnish national epic compiled by Elias Lönnrot, was the main source of inspiration for cultural Karelianism. Political Karelianism, on the other hand, came into being in the period (1809–1917) when Finland was an autonomous grand duchy in the Russian Empire, and a romantic nationalist sentiment emerged in the country. Often Karelianism is considered to have come into being in the 1880s and to have intensified during the years of Russian oppression of Finland at the start of the twentieth century. The political unrest had numerous objectives. Early political Karelianism strove to promote the interests of the autonomous Grand Duchy of Finland. Later, the objectives of Karelianism became more radical with the birth of the idea of an independent Finland, separate as a nation and a country from Russia. (Jussila 1999, 56–60, 87–91; Sihvo 2003, 11.)

Karelianism became an object of scholarly research in 1973 with the publication of a doctoral dissertation entitled *Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana* (The Image of Karelia. The Background and Phases of Karelianism during the Age of Autonomy) by the literary scholar Hannes Sihvo. In this work, Sihvo for the first time offered the tools for a critical assessment of the concept of Karelianism. He defined it as an extensive cultural and political phenomenon, the roots of which went back decades not to say centuries. According to Sihvo, Karelianism had also taken on new forms since its appearance. In other words, Karelianism like other ideologies has its pre-classical and classical

forms and what he called its "epigone" (an imitative period). (Sihvo 2003, 8–9, 406–407.)

Karelianism has turned out to be a phenomenon that has lasted over a century. Its long existence comprises various phases which I deal with in this book. I endeavour to demonstrate by means of examples that the so-called *Karelia issue* – the historico-political debate waged by Finns at different times over who Karelia belongs to – has shifted over these hundred years from the original location of Karelianism in Dvina Karelia southwards to the Karelian Isthmus, the territory lost by Finland to the Soviet Union in the Second World War.

The building of a national identity and the normative concept of historical interpretations are strongly intertwined in the century-long narrative of the Karelia issue. The issue is part of the slowly changing narrative of Finnish cultural history. (Kangaspuro 2010, forthcoming.) On the other hand, Karelia is also a battlefield of *historico-political narratives*. Jürgen Habermas used the concept *Geschichtspolitik* in connection with the efforts by what he regarded as conservative historians to use their positions and expertise for political ends. (Habermas 1987, 137–148.) The Finnish historian Seppo Hentilä uses the concept to refer to a deliberate exploitation of the past that is bound up with political interests (Hentilä 2001, 32–33). One can regard those who campaign for the restitution of Karelia as *abstract utopian* idealists who deliberately use the past to further their political objectives.

The Finnish political scientist Mikko Lahtinen has suggested that because the present is characterized by global interdependency and inequality, utopias are very different from what they used to be over a hundred years ago. Life is not free, safe, equal, or self-derivative for people. Perhaps this dire situation in the twenty-first century will also produce utopias of hope some day – or at least rhetoric about what is missing. It might be that there will have to be increasingly serious crises and "learning the hard way" before this happens. However, the crises should not be so severe that people will lose hope entirely. Positive illusions about the future will re-

main mere abstract utopias if the alternatives presented in them do not include a theoretically valid analysis of existing reality and the terms and conditions required to change it (Lahtinen 2002, 229–230.)

I have a different view: we live in the middle of utopias, and these utopias have changed into concrete principles of hope, as assumed in the classic work *Das Prinzip Hoffnung* by Ernst Bloch (1959). Utopias live in their strongest form in the discussion about the restoration of Karelia. ProKarelia calls this mission "the Karelian Question" and states that "an econometric model" of the restoration would delineate in detail the benefits accruing to Russia from the restoration of Karelia to Finland. The most concrete form of this mission has taken the form of an international popular appeal: "Over 130,000 people from 90 countries and 40 states of the USA have signed the appeal" (ProKarelia 2006 [online]).

The lost Karelia takes a specific shape in exiles' memories and hopes, the content of which is not affected by global interdependency at all. In addition, memories and utopias located in Karelian exiles' minds are different from national and political utopias because they are closely connected with the *experience* of losing a place. Therefore, Sirkka Pöysti, an evacuee living in Helsinki, feels that she is like a migratory bird living and acting in this moment but never finding its real home: "I suppose we humans are also migratory birds; we do not always know where our real home exists." (Pöysti 2003, 63.) On the other hand, Viljo Huunonen (1998, 153–154), an evacuee who was born in the village of Uuras in Johannes, acknowledges the fact that the world has changed: "If the surrender of territories had never taken place and we still lived in Karelia, we would face the same kind of problems there as elsewhere in Finland." However, he does not reject his experience: "Pondering these things does not wipe out the feeling of losing a familiar place and home. The injury caused by this loss is so deep in this people that it will take generations before it is healed. I wonder whether it ever will be."

As Giorgio Agamben (1993) has observed, we can only have hope in what is without consolation, and the world would be without consolation if we could understand it as it is. We may connect to this line of thought by recognizing that *loss* and *hope* are indeed key concepts in reminiscences related to Karelia. These concepts are located in human minds and have a relation to places and times before the new border was set down in the Paris Peace Treaty. Different expressions about the absent place describe two aspects of experience: memories located in the past and utopias located in the future. The present provides a threshold between these two. However, there is no direct parallel between the threshold of the present and the border.

I am optimistic that the twenty-first century will provide as fruitful a context for utopias as the years after World War II or the social rupture in the nineteenth century. The recollection of the lost Karelia and the hope of its restoration are living, present-day utopian ideas. Karelian exiles' utopias are constructions resembling memory: they are not necessarily true as facts, but they are meaningful for the people who recall them. The Finnish geographer Anssi Paasi (1988) has written that on the one hand the evacuees' utopias are multidimensional, evocative, and ideal, and therefore may have only a superficial connection with the reality of the lost Karelia. On the other hand, utopias become particularly charged in regard to places invested with hopes and dreams by those who reminisce about them. As a consequence, utopias attached to place by Karelian exiles are different from the Karelianists' ideological dreams; they are personal, experienced, intimate, and familiar. In them, an abstract utopia has been transformed into an *experientially concrete utopia*.